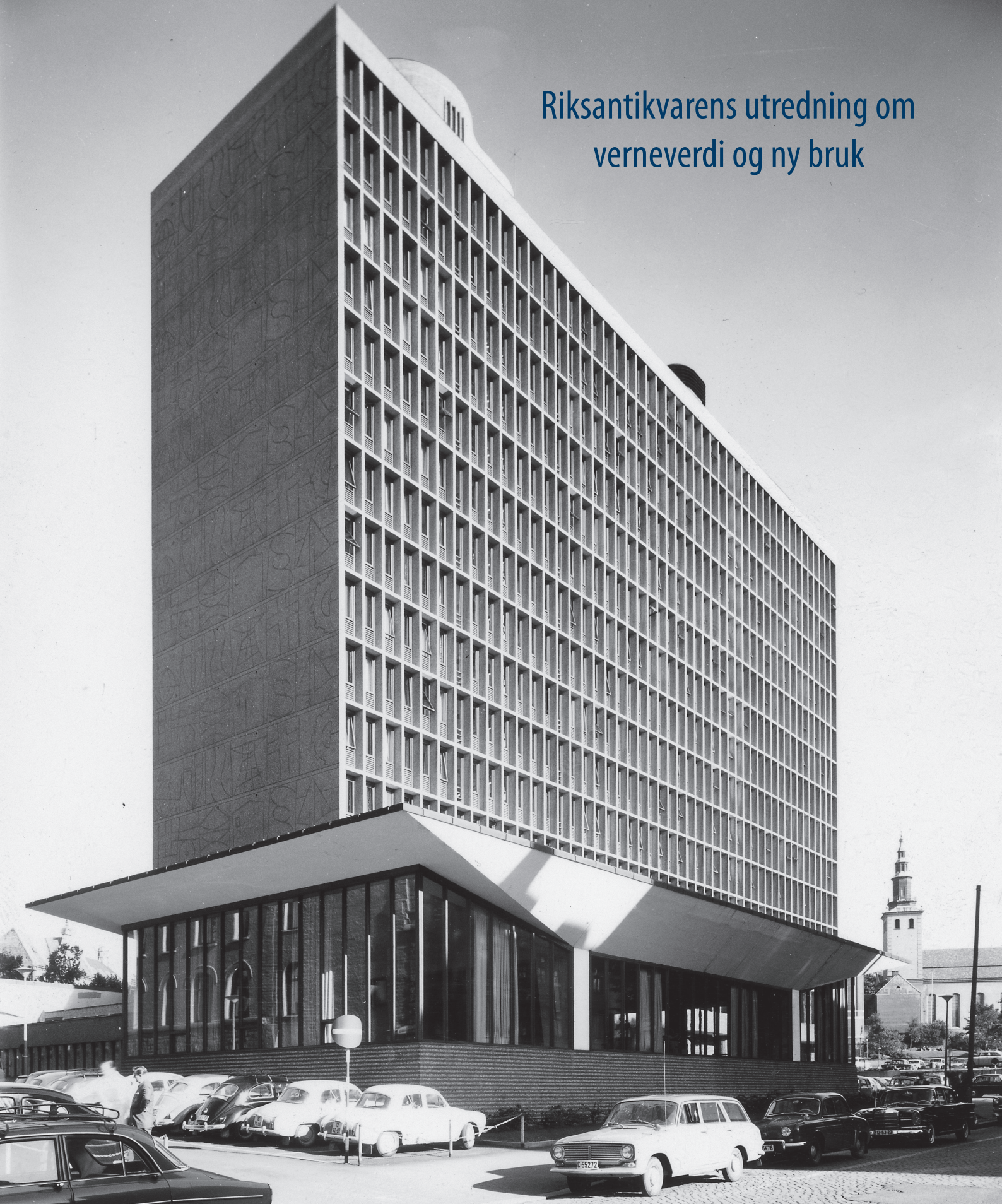

REGJERINGSKVARTALET

Riksantikvarens utredning om
verneverdi og ny bruk

Riksantikvarens supplerende utredning om de kulturhistoriske verneverdiene i regjeringskvartalet - 10. oktober 2013

Supplerende utredning om de kulturhistoriske verneverdiene i regjeringskvartalet, med særlig vekt på Høyblokka og Y-blokka, ble bestilt av Miljøverndepartementet 16. september 2013, med frist 10. oktober 2013.

Omslagsfoto: Høyblokka, ©Nasjonalmuseet for Kunst, Arkitektur og Design

Anbefaling

Riksantikvaren anbefaler bevaring av den gamle regjeringsbygningen (G-blokka), Møllergata 19 (M19), Høyblokka, Y-blokka og Regjeringsparken.

Riksantikvaren har med denne utredningen redegjort for verneverdier og muligheter for ny bruk i henhold til mandatet gitt av Miljøverndepartementet. Riksantikvaren har vurdert skadesituasjonen og fastslår at verneverdiene ikke er svekket. I tråd med mandatet fra Miljøverndepartementet konsentrerer Riksantikvaren seg særlig om Høyblokka og Y-blokka samt Regjeringsparken. Vi fastslår at den gamle regjeringsbygningen og Møllergata 19 har nasjonal verdi. For disse bygningene er det enighet om bevaring.

Riksantikvaren fastslår at Høyblokka og Y-blokka har høy nasjonal verdi. Dette med bakgrunn i kulturhistorisk, arkitektonisk og kunstnerisk verdi, samt betydningen disse bygningene har hatt for utviklingen av det moderne Norge. Riksantikvaren mener at de kulturhistoriske, arkitektoniske og kunstneriske verdiene til bygningene ikke er svekket etter terrorangrepet 22. juli 2011. Særlig har Høyblokka fått økt symbolsk betydning og verdi ved at den ble stående etter bombeangrepet.

Riksantikvaren fremholder at vår verne vurdering må tillegges vesentlig vekt ved beslutningen om regjeringskvartalets fremtid.

Høyblokka og Y-blokka er godt egnet til sikre, oppgraderte, representative, moderne og funksjonelle kontorlokaler. Det er etter vår vurdering fullt mulig å kombinere bevaring og rehabilitering av bygningene til fortsatt bruk, også med utgangspunkt i konseptvalgsutredningens (KVU) absolutte krav til sikkerhet, slik at de kan inngå i et nytt regjeringskvartal. Bygningene kan oppgraderes til en energieffektivitet tilsvarende passivhusnivå (energimerke B).

Beregninger av klimagassutslippene i KVUen viser at med den energieffektiviteten som Riksantikvaren har påvist kan oppnås, vil bevaring være det beste alternativet. Dette vil også medføre minst ressursbruk og minst avfall.

Det er knyttet stor tvil til kostnadsberegningene for nybygg versus bevaring i konseptvalgsutredningen, og Riksantikvarens utredning viser for eksempel at kostnadene ved demontering av kunsten vil være vesentlig høyere enn konseptvalgutredningen anslår. Det er sannsynlig at det samfunnsøkonomisk vil lønne seg å bevare Høyblokka og Y-blokka fremfor å rive og bygge nytt. KVUen fremholder at konklusjonene er tatt på usikkert grunnlag. Riksantikvaren fremholder at grunnlaget er så usikkert at det ikke kan legges vekt på utvalgets samfunnsøkonomiske konklusjoner.

Riksantikvaren anbefaler at de samfunnsøkonomiske beregningene gjøres på nytt.

Sammendrag

Kulturhistoriske, arkitektoniske og kunstneriske verdier

Høyblokka og Y-blokkas hovedkonstruksjon og kunst er ikke skadet etter terrorangrepet. De kulturhistoriske, arkitektoniske og kunstneriske verdiene i anlegget er ikke svekket. Riksantikvaren anbefaler bevaring.

- Det var enighet i regjeringsapparatet med anbefaling fra Statsbygg og Riksantikvaren om Regjeringskvartalets høye verneverdi før 22. juli 2011. Den gamle regjeringsbygningen (G-blokka), Møllergata 19 (M19), Høyblokka, Y-blokka og Regjeringsparken skulle fredes etter kulturminneloven.
- Staten har gitt seg selv forpliktelser bl.a. gjennom kongelig resolusjon av 1. september 2006 om statens kulturhistoriske eiendommer. Staten skal gå foran som et godt eksempel når det gjelder forvaltning og bevaring av sine bygninger.
- Høyblokka er en av de viktigste symbolbygningene for den moderne norske velferdsstaten etter krigen. Den er typisk for sin tid, men samtidig unik. Det finnes ikke andre bygninger som kan erstatte den. Høyblokka er av de beste eksemplene på monumental modernisme i norsk arkitekturhistorie. Høyblokka har så høye kulturhistoriske, arkitektoniske og kunstneriske verdier, at hver av disse verdiene ville kunne begrunne fredning.
- Y-blokka har internasjonal betydning i og med Picassos integrerte kunst. Den står i et bevisst forhold til Høyblokka og Regjeringsparken. Fondmotivet mot Akersgata er et av få store monumentale kunstverk i det offentlige rom i Norge. Med sin organiske form, lave høyde og utsøkte materialbruk har Y-blokka også vesentlig kulturhistoriske, arkitektoniske og kunstneriske verdier.
- Kunsten står i en særstilling innen nyere norsk kunst- og arkitekturhistorie. Bygninger og kunst er integrert og kan ikke skilles.
- Verneverdien til regjeringskvartalet, særlig Høyblokka, er styrket etter terrorangrepet. Høyblokka har fått symbolsk betydning ved at den ble stående etter bombeangrepet.
- Vi fastslår at den gamle regjeringsbygning høy nasjonal verdi og Møllergata 19 har nasjonal verdi. For disse bygningene er det enighet om bevaring.
- Regjeringsparken er vesentlig for den arkitektoniske og visuelle sammenhengen i anlegget. Lindealleen står igjen som en viktig reminisens av tidligere byhistorie og et viktig element i området som helhet.
- Regjeringskvartalet viser stor tidsdybde, med bygninger og park fra ulike perioder som samlet gir et bilde av statsadministrasjonens utvikling.
- Synspunkter fra relevante fagmiljøer er innhentet. Alle de innhentete vurderingene støtter Riksantikvarens vurdering knyttet til bevaringsverdi.

Bruk

Ny bruk av Høyblokka og Y-blokka er fullt mulig kombinert med bevaring. Bygningene kan brukes som sikre, velfungerende, representative, arealeffektive og moderne kontorlokaler.

- Det er mulig å oppnå god sikkerhet jf vurderinger gjort i KVUen.
- Universell tilgjengelighet kan oppnås.
- God brannsikkerhet og gode rømningsforhold kan oppnås.

Samfunnsøkonomi

Det er sannsynlig at det samfunnsøkonomisk vil lønne seg å bevare Høyblokka og Y-blokka fremfor å rive og bygge nytt. Det er knyttet stor tvil til kostnadsberegningene for nybygg versus bevaring i konseptvalgutredningen. Riksantikvaren anbefaler at de samfunnsøkonomiske beregningene gjøres på nytt.

- Kostnadene ved demontering av kunst vil være vesentlig høyere enn angitt i konseptvalgutredningen.
- FDV-kostnader vil ikke være høyere for Høyblokka og Y-blokka enn for nybygg.

Miljø

Klimaendringene er blant våre viktigste miljøutfordringer.

- Det er fullt mulig å oppnå energieffektivitet som tilsvarer passivhus, noe som gir energimerke B. Dette tilsvarer målene satt til nybygg i konseptvalgutredningen, og forutsatte krav fra 2015.
- Klimagassutslippene vil være mindre ved bevaring enn ved riving og nybygging.
- Rehabilitering vil bety mindre forbruk av ressurser og mindre avfall.

Foto: Statsbygg

Innholdsfortegnelse

Anbefaling	s. 2
Sammendrag	s. 3
1 Innledning	s. 6
2 Mandat og avgrensning	
2.2 Mandat	s. 7
2.3 Avgrensning	s. 7
3 Bakgrunn, prosjekt Statens Kulturhistoriske Eiendommer og landsverneplan for FAD	
3.1 Prosjektet Statens Kulturhistoriske Eiendommen(SKE)	s. 8
3.2 Landsverneplan for FAD	s. 9
4 Kriterier for vern	
4.1 Vernekriterier – kunnskapsverdier, opplevelsesverdier, bruksverdier	s. 11
4.2 Nasjonal verdi	s. 12
4.3 Alder som premiss for vern	s. 12
4.4 Erfaringer om riving	s. 13
4.5 Smertefull kulturarv	s. 14
5 Regjeringskvartalet - verne vurdering	
5.1 Regjeringskvartalet i byen	s. 18
5.2 Regjeringskvartalet – bygningene og Regjeringsparken	s. 22
5.3 Skadesituasjon	s. 33
5.4 Staten som eier, statens ansvar	s. 34
5.5 Konklusjon	s. 35
6 Ny bruk av Høyblokka og Y-blokka	
6.1 Moderne kontorlokaler	s. 36
6.2 Sikkerhet	s. 39
6.3 Energi	s. 40
6.4 Klimagassutslipp	s. 41
6.5 Universell tilgjengelighet	s. 42
6.6 Brann og rømning	s. 42
6.7 Installasjoner	s. 42
6.8 FDV-kostnader	s. 43
6.9 Miljø	s. 43
6.10 Konklusjon	s. 43
7 Kommentarer til konseptvalgutredningen	
7.1 Verneverdi	s. 44
7.2 Energi	s. 44
7.3 Klimagassutslipp	s. 44
7.4 FDV-kostnader	s. 45
7.5 Kostnader ved riving og demontering av kunst	s. 45
7.6 Samfunnsøkonomisk analyse	s. 45
7.7 Referanseprosjekter	s. 46
Vedlegg	s. 47
Kilder og referanser	s. 48

1. Innledning

Regjeringskvartalet i Oslo forteller historien om Norge de siste 200 år. Kvartalet forteller om en liten stat med store ambisjoner, som gikk fra fattige kår til å bli et av verdens rikeste land. Bygningsmiljøet her er blant våre aller viktigste kulturminner.

Regjeringskvartalet var ett av to åsteder for terrorhandlingen 22. juli 2011. Åtte mennesker ble drept, og mange ble skadet. I tillegg til de direkte berørte ble vi som nasjon og medmennesker påført et alvorlig traume som det vil ta lang tid å bearbeide.

Flere bygninger i Oslo sentrum fikk store skader som følge av bomben, som var tiltenkt regjeringsbygningene og alle som arbeidet i dem. Blant bygningene som ble skadet er Høyblokka og Y-blokka, begge monumental arkitektur i et kvartal som har huset statlig virksomhet siden 1814.

Regjeringen planlegger nå utbygging av et nytt regjeringskvartal, og 27. juni 2013 ble Konseptvalgsutredningen for fremtidig regjeringskvartal (heretter kalt KVU) lagt frem. Konsulentgruppen bak utredningen anbefalte et alternativ som innebærer å legge et nytt regjeringskvartal øst for Akersgata. Riksantikvaren slutter seg til denne anbefalingen, forutsatt bevaring av Høyblokka, Y-blokka og Regjeringsparken. Dette svarer med direktoratets tilrådning til konsulentgruppen.

På flere punkter har KVUen likevel vist seg å ha store, og etter Riksantikvaren vurdering, alvorlige mangler. Vurdering av kulturminneverdier og verneverdi lå ikke i konsulentgruppens mandat fra Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet (FAD). Det heter imidlertid i utredningen at konsulentgruppen «*har valgt å synliggjøre merkostnader ved bevaring av bygninger og kunst, men ellers løfte spørsmålet om bevaring av bygninger og kunst over til den politiske arena.*»

Konsulentgruppen har allikevel gjort en enkel verne vurdering, og prioritert vernehensyn lavest blant krav til nytt regjeringskvartal. Denne vurderingen er svært mangelfull og mangler en klar analyse og drøfting av de kulturhistoriske forholdene. Riksantikvaren mener at en vurdering av verneverdier i regjeringskvartalet først og fremst er et faglig spørsmål, og at en slik vurdering bør involvere statens egne fagmiljøer på området. Vi bemerker for øvrig at Riksantikvaren er nevnt under «interessentgruppers behov» i KVUen. Dette stiller vi oss, som ledende fagmyndighet, uforstående til. Riksantikvaren er øverste forvaltningsmyndighet for statens verneverdige bygninger.

Miljøverndepartementet ba 16. september 2013 Riksantikvaren om en tilleggsutredning, slik at verneverdiene kunne vurderes på nytt i lys av konsekvensene av terrorhandlingen 22. juli 2011.

Før 22. juli 2011 samarbeidet FAD med Statsbygg og Riksantikvaren om en verneplan for regjeringskvartalet. Samarbeidet var del av verneprosjektet «Statens kulturhistoriske eiendommer» (SKE). Arbeidet var avsluttet, og med en entydig og omforent anbefaling som sa at den gamle regjeringsbygningen (G-blokka), Møllergata 19 (M19), Regjeringsparken, Høyblokka og Y-blokka var i verneklasse 1 og skulle fredes. Dette arbeidet fikk tilslutning i regjeringsapparatet.

KVUen konkluderte med at bevaring av både Høyblokka og Y-blokka er mulig innenfor det anbefalte Øst-alternativet. Likevel anbefalte utvalget at både Høyblokka og Y-blokka skulle rives. Anbefalingen kom på bakgrunn av et samfunnsøkonomisk regnestykke, som utvalget selv fremholder at det hefter stor usikkerhet ved.

Riksantikvaren har i arbeidet med denne rapporten innhentet uttalelser fra relevante fagmiljøer, i samsvar med mandatet fra Miljøverndepartementet.

Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design og Oslo kommune, ved Plan og bygningsetaten og Byantikvaren, har gitt viktige uttalelser. Vi har videre fått viktig innspill fra ICOMOS Norge, Musée national d'art moderne/ Centre Pompidou, Norske Arkitekters Landsforbund, Oslo Arkitektforening og Fortidsminneforeningen.

Statsbygg har vært konsultert i prosessen, men har ikke avgitt et eget bidrag til denne tilleggsutredningen. Statsbygg har imidlertid stilt seg til disposisjon med dokumentasjon og tilgang til bygningene.

På bakgrunn av at KVUen presenterer en samfunnsøkonomisk beregning og presenterer synspunkter på særlig ombyggingsmuligheter og energiregnskap, har Riksantikvaren funnet det nødvendig å innhente bistand fra eksterne bygningsteknisk og arkitekturfaglig kompetanse hos Rambøll Norge, Dark arkitekter AS og Placebo Effects.

Riksantikvarens rolle er først og fremst å fremlegge et best mulig faglig faktagrunnlag for beslutning om et fremtidig regjeringskvartal. Denne supplerende utredningen, bestilt av Miljøverndepartementet, vil derfor bli et av grunnlagsdokumentene i regjeringens beslutningsprosess.

2. Mandat og avgrensning

2.1 Mandat

Miljøverndepartementet (MD) har gitt Riksantikvaren følgende bestilling i brev av 16. september 2013:

"Miljøverndepartementet ber Riksantikvaren foreta en analyse og drøfting av regjeringskvartalets kulturhistoriske, arkitektoniske og kunstneriske verdi med særlig vekt på Høyblokka og Y-blokka. Analysen skal munne ut i en anbefaling."

"Rammer for utredningen:

27. juni 2011 forelå det et omforent fredningsforslag for regjeringskvartalet utarbeidet av FAD, Statsbygg og Riksantikvaren. Vurderingene av anleggets verneverdi etter skadene fra angrepet 22. juli skal bygge på de tidligere vurderingene som er gjort."

"H-blokka og Y-blokka skal vurderes både isolert og som del av helheten i et nytt regjeringskvartal. Ikke minst blir det viktig å få fram hvilke tilpasninger som kan gjennomføres samtidig som de viktigste verneverdiene ivaretas."

"Som grunnlag for KVUen er det stilt absolutte og viktige krav til fremtidig regjeringskvartal, jf. rapporten side 4. Riksantikvaren må vurdere verneverdien ift nødvendige tiltak for å tilfredsstille disse kravene."

"Det skal innhentes synspunkter fra relevante fagmiljøer som kan bidra til å belyse forholdene nevnt over."

Riksantikvaren har i det følgende vurdert verneverdiene til regjeringskvartalet, med spesielt fokus på Høyblokka og Y-blokka, men også vurdert hvilke tilpasninger som kan gjøres samtidig som verneverdiene ivaretas. I dette ligger det at det er viktig å synliggjøre hvilke muligheter og begrensninger som finnes for moderne kontorlokaler. Dette inkluderer bl.a. muligheten for etablering av sikkerhet, teknisk infrastruktur, universell tilgjengelighet, samt mulighet for oppgradering av bygningene når det gjelder energibruk og reduserte klimagassutslipp.

2.2 Avgrensning

I sin bestilling presiserer MD at premissene for KVUen skal følges i denne supplerende rapporten. I tillegg presiseres det at Riksantikvaren skal konsentrere seg om Høyblokka og Y-blokka.

Riksantikvaren forholder seg derfor til FADs mandat i KVUen mht. lokalisering. I mandatet heter det bl.a. at «*det skal utredes en konsentrert løsning, hvor hovedtyngden av departementene lokaliseres i det nåværende regjeringskvartalet med tilgrensende områder.*»

Riksantikvaren har valgt å gi en kortere verne vurdering av den gamle regjeringsbygningen (G-blokka) og Møllergata 19 (M19), da det er enighet om bevaring av disse. Omfattende verne vurderinger er gjort av Høyblokka, Y-blokka og Regjeringsparken, og sammenhengen dem imellom.

Avgrensningen er gjort på bakgrunn av at dette er det sentrale området knyttet til bestillingen.

Y-blokken. Takflaten. Foto: Statsbygg.

Y-blokken. Hovedtrappeløpet. Foto: Statsbygg.

3. Bakgrunn

SKE-prosjektet og Landsverneplan for FAD

3.1 Prosjektet Statens kulturhistoriske eiendommer

Statens kulturhistoriske eiendommer (SKE) startet ut fra erkjennelsen av at staten har et ansvar for å ta vare på kulturhistorisk viktige eiendommer i offentlig eie for kommende generasjoner, og som følge av det, behovet for en samlet politikk for statlig eierskap og forvaltning av disse eiendommene. Staten har vært en viktig pådriver for fremveksten av det moderne Norge og eier unike anlegg.

Oversikt og utvelgelse av statlig eiendom for vern, ble første gang gjort i 1933-34. På 1990-tallet vokste erkjennelsen om at det var behov for en ny gjennomgang av statlig kulturhistorisk eiendom.

Gjennomgangen er omtalt i St.prp. nr. 1 (2001-2002) for Arbeids- og administrasjonsdepartementet. Her varsles det at den daværende regjeringen planla en gjennomgang av statens eiendommer med sikte på å utforme en samlet politikk for statlig eierskap og forvaltning av

kulturhistorisk viktige eiendommer. I 2003 igangsatte Arbeids- og administrasjonsdepartement (AAD) – nåværende FAD – prosjektet Statens kulturhistoriske eiendommer (SKE) for å koordinere en gjennomgang av statlig eiendomsmasse i sivil sektor. Fra høsten 2009 overtok MD ansvaret for prosjektet, og delegerte ansvaret for oppfølgingen til Riksantikvaren. Riksantikvaren ferdigstiller prosjektet i 2014. Hensikten med arbeidet har vært å identifisere kulturminneverdier i statlig eiendom og gi disse et formelt vern. Formålet er å bevare et representativt utvalg statlige eiendommer som har høy verneverdi eller kan dokumentere viktige sider av statens virksomhet.

I kongelig resolusjon vedtatt 1. september 2006 “*Om overordna føresegner om forvaltning av statlege kulturhistoriske eigedommar*”, har regjeringen gitt bestemmelser om forvaltningen av statens kulturhistoriske eiendommer. Hvert departement er ansvarlig for at det utarbeides landsverneplan for sitt sektorområde, og Riksantikvaren

er med i prosessen som kulturminnemyndighet. Landsverneplanen danner grunnlag for fredning i henhold til kulturminneloven eller sektorinternt vern. Det skal videre utarbeides forvaltningsplan for hver enkelt av de kulturhistoriske eiendommene.

Det er to vernekategorier i landsverneplanarbeidet:

Verneklasse 1 omfatter kulturminner og kulturmiljøer som vil bli fredet etter kulturminneloven.

Verneklasse 2 omfatter kulturminner og kulturmiljøer som vil inngå i et sektorinternt vern. Anleggene kan også være vernet gjennom plan- og bygningsloven. Dersom de ikke allerede er det anbefales det at dette gjøres.

3.2 Landsverneplan for FAD

Arbeidet med landsverneplan for FAD startet i 2006. FAD ba Statsbygg gjennomføre prosessen med å utarbeide verneplanen. Det ble nedsatt en koordineringsgruppe under ledelse av FAD der Statsbygg og Riksantikvaren deltok. I arbeidet som fulgte ble eiendommer over hele landet vurdert, med påfølgende befaringer og møter med forvaltere og brukere av de ulike eiendommene. Dette inkludert departementene i regjeringsskvartalet og statsministerens kontor. FAD valgte også å publisere sin historiedel tilknyttet landsverneplanen i boka Statens sentrale bygninger i Noreg 1536-2007, FAD, 2008.

FAD valgte å dele sin landsverneplan i flere delplaner. Regjeringsbygningene ble en egen delplan som omfattet regjeringsskvartalet, Grubbegata 1 og Victoria terrasse. FAD, Statsbygg og Riksantikvaren presenterte arbeidet for departementsrådene i eget møte 26.mai.2010. Forslaget ble sendt på intern høring av FAD 24.august 2010 til statsministerens kontor, departementene, Departementenes servicesenter presentert i møte åpent for alle departements-ansatte 24.august 2010. Hørings-svarene fra ti departementer, Departementenes servicesenter og Statsbygg ble så behandlet og innarbeidet i det omforente fredningsforslaget som forelå i juni 2011. Utvelgelsen i landsverneplan for FAD har som vist over

foregått gjennom en grundig prosess og dette resulterte i et omforent fredningsforslag for regjeringsskvartalet av 27.juni2011. Det er denne utredningen som danner basisen for den nye utredningen som foreligger her.

Utvelgelsen av kulturhistoriske eiendommer i statlige landsverneplaner er basert på Riksantikvarens vernekriterier for fredning og egne utvelgelseskriterier for landsverneplanarbeidet, jf. *Veileder og eksempelsamling for katalogdelen i en landsverneplan (SKE/FAD), april 2005.*

I etterkant av terrorangrepet 22. juli 2011 ble arbeidet med ferdigstilling av FADs landsverneplan for regjeringsskvartalet stilt i bero. Ferdigstillingen ville ha innebåret at alle bygninger og anlegg i verneklasse 1 ville blitt fredet etter kulturminneloven.

Bygging av heissjakt i Høyblokka. Foto: Dagbladet/Norsk Folkemuseum

4. Kriterier for vern

Kulturminner skal vernes både som del av vår kulturarv og identitet, og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning. Det er de kulturhistoriske og arkitektoniske

verdier som er fundamentet for vurdering av verneverdi. Dette er nedfelt i kulturminneloven. For å vurdere slike verdier er det nødvendig med kriterier til bruk i analysen.

4.1 Vernekriterier

- kunnskapsverdier, opplevelsesverdier, bruksverdier

I dag er opplevelsesverdier, kilde- og kunnskapsverdier, samt miljøverdier knyttet til bruk og ressursforvaltning viktige i begrunnelsen for hva som skal vernes eller fredes. Vekting mellom de ulike kriteriene er vesentlig, og Riksantikvaren bruker nedenstående kriteriesett i sitt arbeid.

Dokumentasjonsverdier/ kunnskaps- og kildeverdi:

- Bygningshistorisk verdi
- Teknikkhistorisk/ håndverkshistorisk verdi
- Arkitekturhistorisk/stilhistorisk verdi
- Samfunnshistorisk/sosialhistorisk verdi
- Personalhistorisk verdi

Dette er verdier som i stor grad er objektive og målbare.

Opplevelsesverdier:

- Arkitektonisk verdi
- Kunstnerisk/estetisk verdi
- Brukspreget, alderspreget verdi, «patina»
- Miljøskapende verdi
- Identitetsskapende/ kontinuitetsskapende verdi
- Forbløffelses-/nysgjerrighetsskapende verdi
- Symbolverdi

Dette er verdier som i stor grad ikke er målbare, men mer subjektivt basert.

Forsterkende, overgripende forutsetninger som fremmer disse verdiene:

- Autentisitet/ekthet/troverdighet
- Kvalitet/ vedlikeholdstilstand
- Representativitet/sjeldenhet
- Bruk

Kulturminners bruksmulighet er vesentlig for en god og bærekraftig bevaring. Riksantikvaren ønsker at bygninger er i bruk. Dette innebærer at bygninger kan og bør rehabiliteres for å sikre fortsatt bruk.

Dokumentasjonsverdier eller kilde- og kunnskapsverdier er rimelig målbare og objektive egenskaper eller verdier som kan knyttes til kulturminnets funksjon og historie. Slike verdier kan deles opp i ulike delverdier som dekker ulike aspekter ved kulturminnets historiske og faktiske egenskaper. For bygninger gjelder det ulike delverdier som bygningshistorisk verdi, teknikkhistorisk/ håndverkshistorisk verdi, arkitekturhistorisk/stilhistorisk verdi, samfunnshistorisk/sosialhistorisk verdi og personalhistorisk verdi. De er en del av vårt samlede fysiske arkivmateriale som kan dokumentere vår historie. Kulturminnene er en eksempelsamling på håndverk og materialbruk, konstruktive og tekniske løsninger osv, og er således viktige spor etter akkumulert kunnskap og erfaring gjennom tidene.

Opplevelsesverdiene er mer subjektive og følgerlig vanskeligere å definere og mer avhengig av betrakters erfaring, smak, preferanser og temperament. Samtidig må de til en viss grad legges til grunn og forholdes til kulturminnets faktiske og historiske egenskaper. Opplevelsesverdier kan for bygninger være f.eks.

arkitektonisk verdi, kunstnerisk/estetisk verdi, brukspreget, alderspreget verdi «patina», miljøskapende verdi, identitetsskapende/kontinuitetsskapende verdi, forbløffelses-/nysgjerrighetsskapende verdi og symbolverdi. Kulturminner kan synliggjøre og representere en begivenhet eller en virksomhet som vi av ulike grunner ønsker å fastholde i vår erindring, men kan også være et ubehagelig minne. De kan ofte inneha verdifulle kunstneriske og estetiske kvaliteter.

Det er ikke tilstrekkelig å analysere de kunnskaps- og opplevelsesverdier et kulturminne kan inneha isolert sett. Ethvert kulturminne må vurderes og sammenlignes med andre tilsvarende kulturminner for å avgjøre hvilke kulturminner som best kan sikre de kunnskaps- og opplevelsesverdier vi ønsker å ivareta. Her vil kulturminnets grad av autentisitet, representativitet, bruks- og formidlingspotensial være avgjørende.

I arbeidet med SKE har det vært viktig å fremheve betydningen statens bygninger har hatt for nasjonens historie og utvikling. Bygningsarven viser på hvilken måte hendelser, politiske vedtak, lovendringer, teknologisk utvikling etc. kommer til uttrykk i våre bygde omgivelser, det være seg utviklingen av universitet og høyskole, helsevesen, samferdsel, kulturinstitusjoner etc.

4.2 Nasjonal verdi

I arbeidet med vurdering av verneverdi er det i tillegg til å identifisere verdier også nødvendig å gradere den samlede vurderingen. Hvor store er verdiene, hvor mye betyr kulturminnene for oss? Vektingen av verdiene avgjør betydningen av dem og om de har nasjonal verdi. Til dette brukes et sett kriterier.

Kriteriene er:

- Kulturminnet representerer faser med særlig betydning for historien
- Kulturminnet er knyttet til virksomhet med særlig betydning for historien
- Kulturminnet er av særlig betydning for en eller flere etniske grupper
- Kulturminnet har særlig arkitektonisk og arkitekturhistorisk verdi
- Kulturminnet har særlig betydning som kilde for historien fordi det finnes få eller ingen skriftlige kilder
- Kulturminnet har særlig betydning som ressurs for lokal utvikling og verdiskaping
- Kulturminnets alder og type utløser juridiske virkemidler på nasjonalt plan, se kulturminneloven

4.3 Alder som premiss som vern

Tidligere var alder eller avstand i tid viktig for vurderingen av kulturminners verdi. I bygningsfredningsloven av 1920 var grensen for hvilke bygninger som kunne fredes, satt til 100 år, men med muligheter for å gjøre unntak. Etter hvert har grensen for hva som oppfattes som verdifulle kulturminner flyttet seg stadig nærmere samtiden. Det internasjonale arkitekturvernåret i 1975 fikk stor betydning både for dette, og for at man kom til å legge større vekt på den mer tidsuavhengige arkitektoniske verdi. Dette reflekteres i den nye kulturminneloven av 1978. Den fjernet helt aldersbegrensningen og alderskriteriet.

Kulturminneloven definerer kulturminner som *"alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø..."* og kulturmiljø som *"områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng"*. Denne definisjonen er meget vid og inkluderende, - selve utvelgelsen av verneobjekter og verneområder blir derfor en stor utfordring. Våre valg avgjør hvilken historie vi kommer til å fortelle, - eller sagt på en annen måte: Den historien vi mener er viktig å fortelle, må være styrende for våre valg og prioriteringer. Samtiden er etter hvert blitt en del av denne historien.

Kulturminner og kulturmiljøer med deres egenart og variasjon skal vernes både som del av vår kulturarv og identitet og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning. Det er et nasjonalt ansvar å ivareta disse ressurser som vitenskapelig kildemateriale og som varig grunnlag for nålevende og fremtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet.

Kulturminneforvaltningen, som en del av det totale miljøvern, har derfor en flersidig oppgave: å ta vare på både kulturminnenes kildeverdi, opplevelsesverdi, bruksverdi og miljøverdi.

Etter kulturminneloven er det kulturhistorisk eller arkitektonisk verdifulle kulturminner og kulturmiljøer som kan vernes. Hele spekteret av kulturminner og miljøer, uavhengig av alder, kan og bør etter dette sikres. Loven åpner derfor for å frede kulturminner uavhengig av alder. Arkitektonisk verdi uavhengig av alder blir følgelig et avgjørende kriterium for valg av fredningsobjekter.

Selv om det i kulturminneloven ikke er noen grense for hvor nytt et kulturminne kan være for å bli fredet, hadde ikke Riksantikvaren seriøst vurdert bygninger fra 60- og 70-årene for prosjektet «*Vern av det 20. århundres arkitektur*» ble gjennomført på begynnelsen av 1990-tallet. Den direkte foranledning var Europarådets anbefaling om bevaring av 20. århundres arkitektur. (Europarådet, No.R (91) 13)

Denne anbefalingen understreket betydningen av å ta vare på bygninger også fra nyere tid på lik linje med bygninger fra tidligere tider. Det er viktig å øke forståelsen for moderne arkitektur og bevare et bredt utvalg av objekter, både de velkjente arkitekturmonumentene og mer anonyme anlegg. Utvelgelsen skulle avspeile forskjellige funksjoner, materialbruk og konstruksjoner, stil og form samt tilknytning til ulike sosiale grupperinger.

Representativitet blir et avgjørende kriterium for utvalget i denne sammenheng. En sentral problemstilling var hvor grensen i tid gikk for hva som kunne fredes eller ikke. En viktig diskusjon ble derfor hvor tett opp til vår tid man skulle strekke prosjektet. Må man ha historisk distanse til et objekt eller en type for å kunne foreta et valg? Konklusjonen var at det er enklere å velge unike arkitekturmonumenter som er nylig oppført enn mer anonyme objekter som representerer en type mer enn noe unikt. Ved å velge et nyere objekt vil man også kunne bevare helhetlige løsninger med hensyn til arkitektur, materialbruk og detaljering.

På 1950-tallet gikk man i demonstrasjonstog for å rive Bryggen i Bergen. Foto: Riksantikvaren og Åse Bitustøl, Riksantikvaren

4.4 Erfaringer om riving

Forståelsen for hva bygninger kan representere har endret seg. Mange har nå større forståelse for hvilke verdier en eldre bygning representerer, både materielt men like mye som en del av vår identitet, historie og felles bakgrunn. Eldre bygninger er stående bevis på stilretninger, bygningsteknikk og arkitektur som har preget vår nære og fjerne fortid. Kulturminnevern er trukket inn som en del av miljøkampen, der det argumenteres for at gjenbruk er godt miljøvern.

Det er i de senere år mange eksempler på bygninger og bygningsmiljøer som er blitt satt i stand, til stor glede for mange. I vår nære historie er det imidlertid mange eksempler på riving, og for en stor del mener mange i ettertid at man tapte vesentlige verdier. Kulturminnevernet startet for alvor i Norge med kampen for bevaring av stavkirkene. En annen viktig sak var kampen for å redde Bryggen i Bergen som var rivingstruet. Bryggen i Bergen har nå verdensarvstatus.

I Oslo er Enerhaugen, Empirekvarteret og riving av Skansen restaurant kjente eksempler på bygninger og bygningsmiljøer vi ville ha bevart i dag. Det finnes også mange eksempler på ideer som ikke ble satt ut i livet, ideer man nå har forlatt. Sanering av hele Grünerløkka i Oslo er et slikt eksempel, høyhus langs Karl Johan og motorvei gjennom Slottsparken på 1960-tallet er andre. Bakklandet i Trondheim ble bevart etter lang tids vernekamp.

Det faktum at bygninger som rives er tapt for alltid, er noe vi har erfart. At man ikke ser kvaliteter i sin nære historie er et velkjent fenomen. Det kreves ofte en viss avstand i tid før man kan se kvalitetene i en bygning, og da kan det være for sent. Dette er ofte kulturminnens problem og utfordring.

Ved å rive regjeringskvartalet med uttalte kulturhistoriske, arkitektoniske og kunstneriske verdier, står man i fare for å gjøre en feil som fremtiden vil ha meninger om. Riksantikvaren antar at en eventuell riving av Høyblokka og Y-blokka om få år vil virke uforståelig.

4.5 Smertefull kulturarv – vurdering av vond historie

Hendelsene 22. juli 2011 er en del av historien til regjeringskvartalet. Bombeangrepet førte til at mennesker ble drept og skadet. Flere bygninger fikk også store skader. I etterkant av terrorangrepet er det diskutert hvorvidt man ønsker og kan vende tilbake til de skadete bygningene. For enkelte dreier det seg om store følelsesmessige reaksjoner på å få Høyblokka og Y-blokka som arbeidssted i fremtiden. Dette er en reaksjon man skal ta på stort alvor. Riksantikvaren mener imidlertid at temaet bør belyses i en videre kontekst. Riving av Høyblokka og Y-blokka kan få store konsekvenser for fremtidig forståelse av hendelsen 22. juli 2011.

Den vanskelige historien må verken glemmes eller forties. Vi må tørre å løfte frem historier og hendelser nær vår egen tid, som viser det grusomme og fatale. Vi trenger varige steder for marking og ettertanke. Riksantikvaren har arbeidet med denne tematikken, både når det gjelder andre verdenskrigs kulturminner og gjennom internasjonale samarbeidsprosjekter hvor kulturminner brukes aktivt når traumene etter store konflikter skal bearbeides av en hel befolkning. Ingen av de nevnte eksemplene er direkte overførbare til hendelsene fra 22. juli 2011. Det er likevel en rekke fellespunkter som gjør at disse aspektene bør være med i vernevurderingen av bygningene i regjeringskvartalet.

Etter traumatiske hendelser kan det føles vanskelig eller smertefullt å minnes hendelsene ved å ta vare på bygninger eller gjenstander som de er knyttet til. Resultatet har enkelte ganger blitt at hendelser har blitt glemt og stedet der det skjedde blitt forandret eller ødelagt. Begrepet «Painful heritage» (på norsk «smertefull kulturarv») knyttes til kulturminner med en historie om smerte og lidelse som er vond å minnes. Behandlingen av kulturminner som er knyttet til historien om forbrytelser, diktatur og krig, kan i mange tilfeller vise oss hvordan holdningen til disse kulturminnene forandres over tid. De smertefulle fortellingene kan brukes både til å minnes, bearbeide og forsones seg med smertefulle deler av fortiden. Begrepet «Painful heritage» kan etter Riksantikvarens oppfatning også være relevant som en del av diskusjonen om bevaring av Høyblokka og Y-blokka.

Smertefull kulturarv

Professor Randall F. Mason ved University of Pennsylvania har vært opptatt av hvordan steder for tragiske hendelser har blitt formet eller omformet. Bearbeiding av sorg er sentralt i behandlingen av et sted der en tragisk hendelse har funnet sted. Likevel mener Mason at slike

steder ikke er fundamentalt annerledes enn andre minnesteder eller kulturminner.

Masons strategi er særlig knyttet til opprettelsen av minnesmerker, og et av hans eksempler er minneparken bygget på stedet for Oklahoma-bomben i 1995. Her ble den ødelagte kontorbygningen revet og erstattet av en minnepark. Mason mener det bør komme et tidlig og klart initiativ for hvordan, og på hvilken måte, man i etterkant behandler åstedet for slike voldsomme hendelser, på bakgrunn av tid og sted, politiske og samfunnsmessige forhold.

I bearbeidingen av tragiske hendelser mener Mason at man møter både kortsiktige og langsiktige behov. Dersom det bygges minnesmerker bør disse ha en taktisk karakter, og samtidig være subtile og flertydige. Det må være rom for endringer i ettertid. En utforming av et slikt minnesmerke må skje gjennom en åpen prosess som gir mulighet for deltakelse fra ulike aktører.

Arkitekt Mattias Ekman ved Arkitektur og designhøgskolen i Oslo har argumentert for en liknende tilnærming til regjeringskvartalet. I likhet med Mason er han opptatt av en bred deltakelse i bearbeidingen av hendelsen, men Ekman har hevdet at dette best kan gjøres ved å bevare de fysiske strukturene som er selve åstedet. Bygningene i regjeringskvartalet viser konkret til stedet hvor hendelsen fant sted. Samtidig er regjeringskvartalet blitt et symboltungt sted. Ekman resonnerer med at dersom regjeringskvartalet blir stående med synlige reparasjoner, vil det både minne om sentrale verdier i det norske samfunnet, og gi rom for sorg og refleksjon.

Smertefull kulturarv er også et tema NTNU Vitenskapsmuseet og Falstadsenteret samarbeider om. Forskningsprosjektet gjelder ulike sider ved krigsfangeleire som kulturarv i norske landskaper og slagmarker, og konflikter mellom minner og landskap.

Riksantikvaren har i flere år arbeidet med smertefull kulturarv, bl.a. gjennom fredningen og endring av Quislings Villa Grande til Holocaustsenter og fredningen av krigsfangeleiren Øvre Jernvann i Narvik i juni 2011. Riksantikvaren mener at slike perspektiver står i forlengelsen av erfaringer med behandlingen av kulturminner fra andre politiske regimer og krig. Disse kulturminnene har enten blitt stående, endret, gjenoppbygd eller avdekket og viser hvordan holdningen til kulturminner forandres over tid.

Endring og erindring, glemsel og nytolkning

Selv om det ikke er direkte sammenlignbart fordi bombeangrepet på regjeringenskvartalet skjedde i fredstid, er det viktig erfaring å hente i hvordan vår holdning til smertefull historie endrer seg i et lengre tidsperspektiv. Det er snart 70 år siden andre verdenskrig var over. Etter krigen ble konsentrasjonsleirer flere steder helt eller delvis jevnet med jorden og i Norge ble minnesmerker over sovjetiske krigsfanger sprengt i stykker av norske myndigheter. Seierherrene bestemte over de materielle sporene etter motstanderne som var nedkjempet. Dette var strategier for å renske ut strukturer og symboler fra fortiden slik at samfunnet kunne gå videre. Etter hvert som tiden har gått har det imidlertid vært en økende interesse for å bevare spor som viser vanskelig og smertefull historie. Konsentrasjonsleirer og krigsfangeleirer som ble revet og delvis glemt er blitt gravd frem og merket som minnesteder. I Norge har det vært en økende bevissthet om å skrive og formidle historien om de sovjetiske krigsfangene som var lite kjent. Bilder av de sprengte minnesmerkene blir vist fram på offisielle utstillinger.

Vi har eksempler fra Tyskland der bygninger oppført for nazi-regimet i dag er kulturminner og gjennom dagens bruk tjener som motvekt til sin opprinnelige politiske funksjon og betydning. Luftfartsministeriet i Berlin som ble bygget for Hermann Göring, huser nå det tyske Finansdepartementet. Omdefineringen av Luftfartsministeriet skjedde mens bygningen lå i daværende DDR, og dagens bruk av anlegget er ikke regnet som kontroversiell. Dette viser at prosessen med å glemme går langsomt og vil være omstridt inntil en bygning får «aldersverdi».

Fortidsminneforeningen uttaler følgende i innspill til Riksantikvaren av 1. oktober 2013:

«Høyblokkas kanskje viktigste verdi i dag er symbolverdien den har opparbeidet seg etter 22. juli. Den står fram som symbolet på motstanden mot terroren, ikke minst tydelig i reportasjer og markeringer ved toårsmarkeringen for udåden. »Bygningen representerer noe av Norges og hovedstadens identitet; det ukuelige og ubøyelige i vårt demokrati som bomber ikke kan ødelegge». Bygningen er viktig som minne, som historisk dokument om tragedien. Intet bygget monument over terrorhandlingene vil kunne oppnå tilsvarende kraft som denne bygningen.»

Riksantikvaren mener erfaring tilsier at kortsiktige behov for å fjerne de materielle sporene etter smertefulle hendelser som regel ikke tjener de langsiktige behovene for bearbeidelse av sorg og traumer. Prosessen med å fjerne spor og bygge minnesmerker har gjennom erfaring fra ulike sammenhenger vist seg å være forhastet. I Tyskland er det også vist hvordan det nasjonale traumet

om Holocaust blir bearbeidet gjennom generasjoner. Selv om dette er et kollektivt nasjonalt traume, må nye generasjoner forholde seg aktivt til eldre generasjoners forbrytelser. Hendelsene 22. juli 2011 var én manns verk, men rammet et stort antall mennesker og brøt med en utbredt oppfatning av Norge som et trygt land uten ekstrem politisk massevold. Bearbeidelsen av denne erfaringen med årsaker og virkninger av hendelsene vil trolig ta lang tid, muligens utover levetiden til de menneskene som ble rammet.

Gjenfortelling av historien blir alltid påvirket av tid-sånden og menneskers interesser av å videreføre eller undersøke fortellingens relevans for egne liv. I lys av endringer i denne kollektive erindringen, vil også kulturminnene skifte betydning. Et minnesmerke som forsøker å uttrykke en tidsbestemt oppfatning av fortiden vil dermed kunne miste sin relevans for nye generasjoner, mens et konkret spor etter hendelser vil kunne refortolkes i lys av nye oppfatninger og være en del av samfunnsutviklingen. Erfaringer viser altså at vårt syn på smertefull arv endres over tid. Vi kan anta at vårt syn på Høyblokk og Y-blokk ikke vil være det samme om 10, 30 eller 50 år. Ved å rive Høyblokk og Y-blokk vil man frata kommende generasjoner muligheten for å ta stilling til bygningene, og til å gjøre en selvstendig vurdering av bygningenes betydning både som kulturarv og minnested.

Å leve i en tid med terror

Erfaringene knyttet til smertefull kulturarv har historisk sett vært knyttet til krig og konflikt. Diskusjonen har vært knyttet til hvorvidt en angriperes fysiske spor skal bevares. For Norges del har diskusjonen særlig vært knyttet til sporene fra andre verdenskrig. Terrorhandlinger har et annet utgangspunkt. I Norge har vi tidligere heldigvis ikke hatt erfaringer med terrorangrep. Andre land har levd med denne virkeligheten i mange år. I f.eks. Storbritannia, Tyskland, Frankrike, Spania og USA har terrorgrupper angrepet offentlige bygninger og anlegg. Etter angrepet på Pentagon i USA 11. september 2001, der en del av bygningen ble ødelagt, var det ingen diskusjon om gjenoppbyggingen. Bygningen skulle fortsatt brukes. Det er tradisjon for å gjenerobre bygningene som angripes, og sentrale institusjoner brukes videre og blir liggende der de alltid har ligget.

Foto: Scanpix

Riksdagsbygningen i Berlin, et eksempel

I boken «The Ghosts of Berlin» viser Brian Ladd hvordan den tyske Riksdagsbygningen har gjennomgått flere faser og endret betydning. I dag er bygningen et symbol som bærer i seg flere lag av smertefull historie som gir historiske lærdommer og samtidig er blitt et symbol på et nytt demokrati og et gjenforent Tyskland.

Opprinnelig var Riksdagen en monumentalbygning som viste makten i keisertidens Tyskland (1871-1918). Arkitekturen hadde klassiske forbilder og kan karakteriseres som pompøs. Under Weimar-republikken hvor funksjonalismen brøt gjennom som den nye arkitekturen syntes mange at Riksdagen var «stygg», og på slutten av 1920-tallet var det planer om en radikal ombygging.

Ved slutten av første verdenskrig i 1918 representerte bygningen håp og frykt knyttet til en ny konstitusjon. Etter riksdagsbrannen og nazistenes maktovertakelse i 1933 var det uklart om bygningen symboliserte nazismen eller motstanden mot nazismen. Hitler ønsket paradoksalt nok å bevare Riksdagen og integrere den i sin plan for det nye Berlin.

Etter krigen ble Riksdagen liggende i britisk sektor og videre bruk ble koblet til spørsmålet om tysk gjenforening. Hvordan kunne et fungerende demokrati kobles til en bygning, en arkitektur og et navn som var knyttet til et keiserdømmes fall. Senere ble bygningen endret utvendig, angivelig for å fjerne tilknytningen til keiserdømme Tyskland. Dette bygget delvis på en gal forståelse av bygningens opphav. Riksdagsbygningen var sete for riksdagen til det tyske keiserrike og for den samme institusjonen i Weimarrepublikken. Fra 1961 ble bygningen satt i stand for å huse et framtidig parlament i et framtidig gjenforent Tyskland.

Kunstnerne Christo og Jeanne-Claude pakket på 1990-tallet inn bygningen og dette prosjektet ble en del av den tyske «Vergangenheitsbewältigung» (fortidsbearbeiding). Under en debatt i Riksdagen i 1994 kom det frem at mange tyskere ikke vil bli minnet om bygningens kompliserte historie i perioden 1871-1945. Tilhengerne av innpakking mente derimot at det ville vise tyskernes åpenhet og evne til å oppfatte slik kunst seriøst og med verdighet. Riksdagen hadde allerede i 1991 bestemt å flytte inn i Riksdagsbygningen. Da innpakkingen ble gjennomført i løpet av to uker i 1995 fungerte dette som en «overgang» der Riksdagsbygningen ble «fornyet» uten at det nye formålet ble eksplisitt formulert. Folk fikk mulighet til å nærme seg bygningen som lå i et stort åpent område og mange slags aktiviteter fikk utfolde seg omkring bygningen.

I 1999 ble bygningen igjen tatt i bruk som Riksdag etter en gjennomgripende restaurering og ombygging under ledelse av en av vår tids internasjonalt kjente arkitekter, britiske Norman Foster.

Prosesen rundt behandlingen av Riksdagsbygningen viser at tiden arbeidet for bevaring av bygningen som hadde vært åsted for den tragiske riksdagsbrannen som innledet slutten for Weimarrepublikken, nazistenes maktovertakelse og det tyske nederlaget under krigen. I dag er disse historiske erfaringene inkorporert i bygningen gjennom de sporene og endringene som kan avleses i anlegget. Samtidig henter bygningen sin verdi som kulturminne fra sin tragiske historie som samtidig er et fundament for det gjenforente og demokratiske Tyskland. Veien fram har involvert folkelig deltakelse og symbolske overganger. Resultatet er et kulturminne som peker mot fremtiden.

Oppsummering

Kulturminner er sporene fra fortiden, mens fortellingene om det som skjedde og meningen det gir for menneskene, er kulturarv. Selve kulturminnet stiller mennesket overfor resultatet av en praksis eller hendelse i fortiden som er blitt til en konkret situasjon i samtiden. Regjeringskvartalet er et resultat av arkitektoniske oppfatninger, etterkrigstidens historie med utviklingen av velferdsstaten, og dagens situasjon, med sporene etter terrorhandlingen 22. juli 2011.

Kulturminnene er spor etter levd liv og er åpne for menneskers fortolkning. En del av denne prosessen for å skape kulturarv er erindring. Når kulturminnet representerer en tragisk hendelse som er vond å minnes, vil det autentiske åstedet være en av flere forutsetninger for en kollektiv og demokratisk erindringsprosess. Ved å fjerne sporene etter hendelsen avskjæres folk fra å minnes på ulike måter og i lys av endringer i tiden. Et monument som er bygget spesielt for å symbolisere et minne kan fastholde en tolkning av fortiden som senere kan miste sin relevans som fortelling. Det samme kan skje om et kulturminne endres eller ødelegges for å tjene et bestemt formål. Dette kan bidra til å skape nye konflikter om konkurrerende oppfatninger om historien. Konfliktnivået øker dersom disse oppfatningene ikke kommer til uttrykk i prosesser som gir folk mulighet til å bearbeide og forsone seg med fortiden.

Bevaring av regjeringskvartalet med den gamle regjeringsbygningen (G-blokka), Møllergata 19 (M19), Høyblokka, Y-blokka og Regjeringsparken vil forene hensynet til viktig arkitektur, kulturhistorie og minnet om en tragisk hendelse. De endringene som blir gjort må ikke være til hinder for at hendelsene 22. juli 2011 kan bli en del av en kollektiv erindring. Fortolkningen av hele områdets historie bør fortsatt være åpen og engasjerende slik at folk kan gjøre regjeringskvartalet til en del av sin kulturarv.

Pentagon, etter terrorangrepet i 11. september 2001, foto: Flickr/Slagheap

Foto: Cornelius Poppe, Scanpix

5 Regjeringskvartalet – verne vurdering

5.1 Regjeringskvartalet i byen

Kjennetegnet for en hovedstad er blant annet at den huser regjeringens bygninger og statlige virksomheter. Regjeringskvartalet har, sammen med fremstående statlige bygninger som Slottet og Stortinget, betydning både regionalt, nasjonalt og internasjonalt. Riksantikvaren mener det er viktig at statsadministrasjonen ligger i hovedstaden. Dette er en vurdering som deles av Byantikvaren i Oslo, som uttaler «*Styrken og omfanget av den statlige tilstedeværelsen, slik den manifesterer seg i formålsbyggeri og arealbruk, vil [...]ha avgjørende betydning for den regionale utviklingen og for mulighetene til å ta vare på viktige lokale og regionale historiske og estetiske kvaliteter i byen.*» (Oslo kommune, Byantikvaren. Byantikvarens vurdering av regionale kulturminneverdier i tilknytning til Konseptvalgutredningen for Regjeringskvartalet, 4.oktober 2013. Vedlegg 1, heretter V3)

Plan- og bygningsetaten uttaler at «*statlige virksomheter som et regjeringskvartal er operativt og symbolmessig viktige funksjoner i en hovedstad.*» (Oslo kommune,

Plan og bygningsetaten. Forslag til uttalelse- konseptvalgutredning nytt regjeringskvartal, 1. oktober 2013. Vedlegg 2, heretter V2)

KVUen beskriver den historiske utviklingen av regjeringskvartalet. Riksantikvaren ønsker å supplere fremstillingen, og er enig med Oslo kommune, Plan- og bygningsetaten i at «*den historiske tidsdybde underkommuniseres sterkt i KVUen i forhold til den angitte reduserte verneverdien som følge av skadene 22. juli 2011*» (V2).

Demokratiaksen i Akersgata – mellom Stortinget og Regjeringskvartalet

I årene etter 1814 var Oslo en liten provinsby som skulle huse departementskontorer. I perioden 1814 til 1887 lå departementskontorene spredd rundt i byen, samtidig som diskusjoner om samlokaliseringer pågikk. løpet av denne perioden flyttet deler av sentraladministrasjonen til Rikshospitalets tidligere lokaler i Empirekvartalet,

det nåværende regjeringskvartalet. Lindealléen, som er bevart foran Høyblokka, markerte forbindelsen til Akersgata den gang som nå.

I 1887 ble den første arkitektkonkurransen om nytt regjeringskvartal i Empirekvartalet gjennomført. Bakgrunnen for dette valget utdypes i Byantikvarens notat sammenfattet i det følgende (V3):

Akersgata og Møllergata følger den såkalte Akersryggen og var viktige innfartsveger fra omlandet inn mot Akershus og Kristiania. Vegløpene var strukturerende for byutviklingen. Arkitekt Hans D. F. Linstow la fram en plan for utviklingen av byen vestover i 1838 i forbindelse med at Slottet ble bygd på Bellevuehøyden vest for byen. Kjernen i denne planen var en symbolbærende trekant hvor Akershus slott og den katolske kirke på Akersryggen danner penderer til Slottet i enden av hver sin diagonal. Sentralaksen er Karl Johansgate og Akersgata ble bindeleddet og en viktig tverrakse mellom festningen og kirken. Arkitekt Christian H. Grosch som var stadskonduktør (datidens byplansjef) fra 1827 var også opptatt av å gi tverraksene en viktig rolle og representativ utforming i utviklingen av Kristiania som hovedstad. Trefoldighetskirken ble derfor plassert i Akersgata som supplement til domkirken da denne var blitt for liten. Stortinget, og etter hvert regjeringskvartalet og høyesterett, ble lagt til Akersgata.

Akersgata har symbolverdi som *demokratiaksen* i hovedstaden. I denne storslåtte byplanleggingen ble landskapsrommene bevisst brukt for å understreke viktigheten av hvert enkelt monumentalbygg og sammenhengen mellom dem.

Utviklingen av regjeringskvartalet

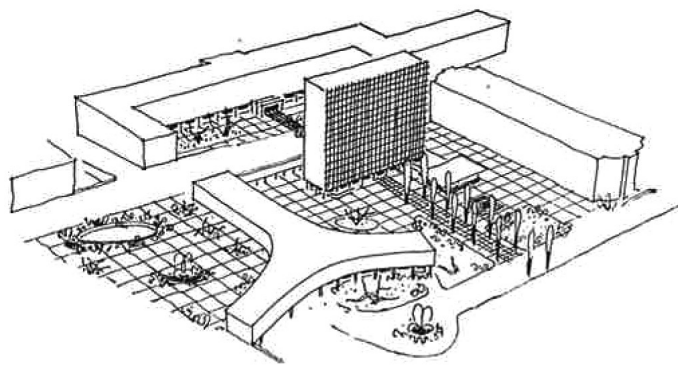
Den første arkitektkonkurransen i 1887 ble etterfulgt av en neste i 1891, hvor arkitekt Stener Lenschow vant med en H-formet plan for et bygg i nyrenessansestil. Bevilgningene til byggearbeidene kom ikke før vel ti år senere, fra 1898. Da måtte Lenschow trekke seg som utførende arkitekt p.g.a. sykdom, og arkitekt Henrik Bull som var blitt nummer to i konkurransen overtok prosjektet. Planløsningen ble beholdt mens det arkitektoniske uttrykket ble endret til jugendstil. Fordi man manglet ressurser, ble kun sydflyøyen oppført, og dermed ble store deler av Empirekvartalet stående.

Denne sydflyøyen i den opprinnelige planen omtales i dag som G-blokka, eller den gamle regjeringsbygning, og huser nå Finansdepartementet. Bygget, som sto ferdig i 1906, er ett av få jugendbygg i Oslo, og det er bred enighet om at det har svært høy arkitektonisk og

kulturhistorisk verdi både i nasjonal sammenheng og i et hovedstads-perspektiv.

I 1939 var behovet for større lokaler påkrevd, og det ble arrangert en ny arkitektkonkurrans. Fire forslag ble premiært likt og skulle gå videre til en omkonkurrans. Arkitektene Ove Bang og Erling Viksjø var blant de premierte, men andre verdenskrig gjorde at byggesaken ble stilt i bero i ytterligere fem år. Ove Bang døde i 1942. Omkonkurransen ble aldri gjennomført, og etter en omjuryering i 1946 ble ett av forslagene fra 1939/40 utpekt for videre bearbeiding og Erling Viksjø (1910-71) ble tildelt ansvaret for videre prosjektering.

I Byggekunst nr 1/1959 har Erling Viksjø beskrevet og skissert planene for regjeringskvartalet. Han skriver at ønsket om å få samlet alle regjeringskontorene på samme sted var bestemmende for utformingen og plasseringen. Høyblokka skulle være et samlende midtpunkt og dominere det framtidige "departementskvartal". Her leder den bevarte lindealléen fra Akersgata til inngangen i Høyblokka, og denne aksen føres gjennom Høyblokka og videre på baksiden fram til et nytt tredje bygg på motsatt side av Grubbegata, som ikke ble oppført som planlagt.

Y-blokka var med i Viksjøs opprinnelige planer for regjeringskvartalet. Illustrasjon: Erling Viksjø

Høyblokka var inspirert av FN-bygget i New York, som ble oppført i 1948-1952. Tidens ledende internasjonale arkitekter, Oscar Niemeyer og Le Corbusier, var blant medlemmene i den internasjonalt sammensatte byggekomiteen.

Nasjonalmuseet for Kunst, arkitektur og design beskriver diskusjonen vedrørende begrepet *ny monumentalitet* som var et sentralt begrep i samtidens arkitekturdebatt (Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design. Supplerende utredning om Regjeringskvartalets fremtid. 8.oktober 2013. Vedlegg 1, heretter V1):

«I 1943 publiserte blant andre Sigfried Giedion teksten

Nine Points on Monumentality. [...] I Nine Points on Monumentality argumenterte Giedion for et samarbeid mellom kunstnerne, for å skape monumenter som kunne tilfredsstillende menneskers grunnleggende behov for symboler. Hvordan modernistisk arkitektur skulle kunne uttrykke monumentalitet ble diskutert både i USA og Europa på 1940- og 50-tallet.»

Videre beskriver Nasjonalmuseet hvordan klassisk monumentalitet var blitt kompromittert etter den andre verdenskrig «fordi det i brutale utgaver ble brukt av de fascistiske statene. Formspråkets meningsinnhold var ikke lenger humanismens, men diktaturets og undertrykkelsens.» (V1)

Høyblokka representerer den nye monumentaliteten, som skulle være fri fra tidligere tiders symboltunge formspråk. Høyblokka kan sees i sammenheng med modernismens tendenser om å bygge arealeffektivt i høyden, for å frigi plass rundt byggene som ga åpne plasser til byrom og parker i bybildet. Dette grepet ga høyhusene en monumentalitet, og representerte posisjon og makt.

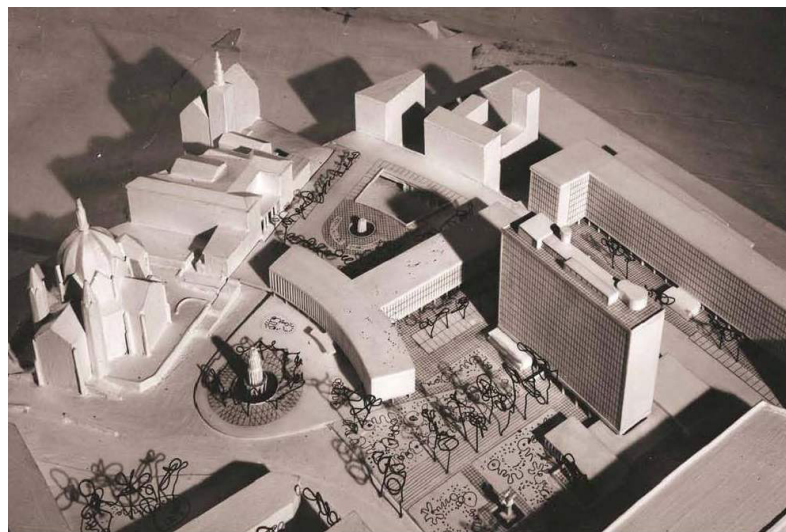
I sitt forslag plasserte Viksjø et lavere Y-formet bygg ved siden av Høyblokka, som opprinnelig hadde form som en T. Y-blokka ble oppført som annet byggetrinn etter Høyblokka i perioden 1967-69. Denne formale justeringen kan være inspirert av UNESCOs nye hovedkvarter i Paris. UNESCO-bygget i Rue Fontenoy sto ferdig i 1958, og arkitektene som sto bak tilhørte verdenseliten blant modernistene. En komité bestående av blant andre Le Corbusier og Saarinen – tidens mest fremtredende arkitekter - hadde utpekt tre arkitekter med verdensry som fikk ansvar for hver sin fløy i Y-en. Marcel Breuer med bakgrunn fra Bauhausskolen var den ene, Pier Luigi Nervi (Italia) den andre og Bernhard Zehrfuss (USA) den tredje.

Både FN-bygningen og UNESCO-bygningen var sentrale bygg som symboliserte internasjonal forbrødring. Viksjø kjente til prosjektene, og viktige internasjonale strømninger i arkitekturutviklingen ble fanget opp og videreutviklet i norsk kontekst. Den overordnede komposisjonen som Høyblokka og Y-blokka utgjør var, slik Byantikvaren beskriver det (V3) «helt ulikt noe annet som var blitt oppført i Norge». De to byggene utgjør et par som kontrasterer hverandre og som sammen skaper et rikt og flott byrom.

ICOMOS Norge er den norske avdelingen av den internasjonale organisasjonen ICOMOS. De er et rådgivende organ for UNESCO og Verdensarvkomiteen. ICOMOS trekker i sin uttalelse frem at «Erling Viksjøs regjerings-

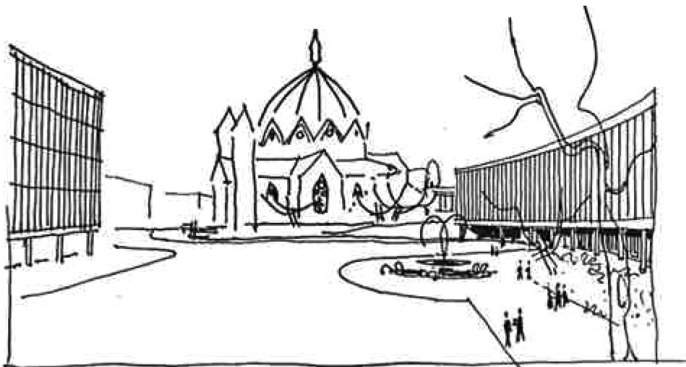
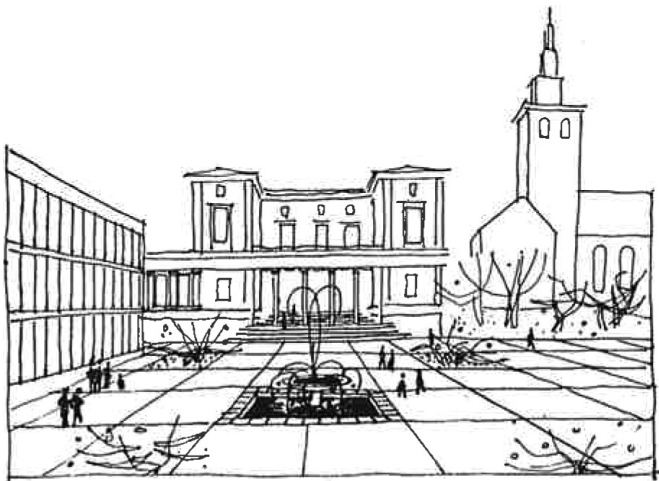
bygg i Norges hovedstad er landets fremste symbol på etterkrigstidens felles, internasjonale tro på demokrati, dialog og åpenhet. Denne troen fikk sitt internasjonale perspektiv nettopp ved at en kunstner av Picassos format ble invitert og lot seg inspirere av Viksjøs prosjekt. Regjeringsbygningen symboliserer Norges demokratiske og optimistiske felleskap med resten av verden i etterkrigstidens gjenreisning og nybygging av institusjoner for felleskap og demokrati». (ICOMOS Norge. Uttalelse fra ICOMOS Norge vedrørende verneverdi i Regjeringskvartalet – Høyblokka og Y-blokka. 2.oktober 2013. Vedlegg 4, heretter V4)

Høyblokka ble omtalt og diskutert i sin samtid. I Byggekunst nr 1/1959 omtaler Erik Rolfsen, som var byplansjef i Oslo fra 1947-73, det nye regjeringsbygget som «en hjørnestein i det sentrale bybildet». Rolfsen skriver videre at regjeringsbygget er vel plassert i det totale sentrumbildet - «Det behersker situasjonen omkring seg og bør fortsette med det.» Han diskuterer hvorvidt det var riktig å tillate at Høyblokka ruver over Trefoldighetskirkenes kuppel, og han trekker fram en interessant sammenligning med den nye UNESCO-bygningen i Paris som ble begrenset til en høyde på 7 etasjer «for ikke å sjenere kuplene på Ecole Militaire og Invalidedomen. Disse to anleggene ligger i grandiose aksekomposisjoner, og alt omkring må underordnes.» For regjeringsbygningene i Oslo kreves «ikke først og fremst underordning fra det nye, men balanse. Arkitekt Viksjø's utkast til situasjonsplan er basert på en avveining av bygningsmassene i forhold til en del nye plassdannelser. Disse plassdannelsene skal gi regjeringsbygningene sin representative innramming og kirken sin, samtidig som den noe uheldige form på Garborgs plass i dag endres.»

Modellfoto av Viksjøs planer for regjeringskvartalet. Foto: Leif Anker

Viksjø selv ønsker ”å bringe orden i et ellers kaotisk byparti”. Han skriver: ”Særlig er det forholdet mellom Trefoldighetskirken og Deichman som skjærer i øyene. Her er representanter for to forskjellige stilarter koplet sammen på en uheldig måte, og jeg tror det bare finnes en måte å rette på forholdet, nemlig å skille dem. Det er det som er gjort i foreliggende forslag. Når bygningene nu kommer til å ligge ut mot hver sin plass håper jeg begge vil komme til å tjene på det.” Erling Viksjøs egne skisser viser Trefoldighetskirken og Deichmanske bibliotek omgitt av hver sin plass.

Illustrasjon: Erling Viksjø

Han viser også i en skisse hvordan Trefoldighetskirken har vært en inspirasjonskilde til utformingen av Høyblokka og skriver at ”Jeg har forsøkt å oppnå en kontrastvirkning og et samspill mellom disse to bygninger ved en nøytral utforming av regjeringsbygget hvis rasterfasade arkitektonisk skal danne bakgrunn for og forsterke Trefoldighetskirkens rike og mektige linjeføring.”

Rolfsen beskriver Høyblokka som et bygg med et ganske lett preg, den verken ruver eller kneiser – ”den svever. Lengde, bredde og høyde er meget vel avveiet. Selv nær innpå er ikke inntrykket massivt og knugende, og det kommer meget av de slanke gavler med sin lette dekor.”

Plan- og bygningsetaten poengterer i sitt notat at «G-blokka, Høyblokka og Y-blokka ikke alene må diskuteres

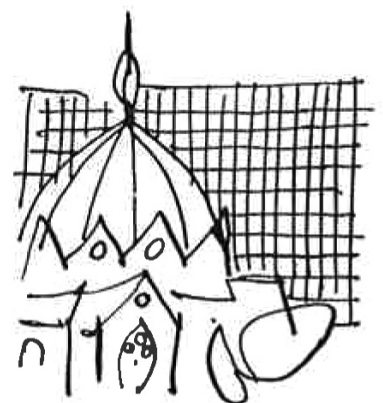
som arkitektur, men må forstås i forhold til sin historiske og byplanmessige kontekst. En gjennomarbeidet og helhetlig komposisjon av bygninger, anlegg og kunstverk over og under bakken, med omkransende byrom og tett sammenføyninger til gatenettet rundt, danner en helhet som stiller området i en særstilling. Sekvenser av vekslende åpne og intime byrom i samspill med bebyggelsen bidrar til komposisjonen [...]» (V2)

Høyblokka og Y-blokka er samlet fremstående representanter for tidens arkitekturforståelse og fortolkelse. I 2010 ble Regjeringskvartalet oppført i Riksantikvarens register over byer og tettsteder i Norge med kulturmiljøer som har nasjonal interesse, NB!Registeret. Her har Regjeringskvartalet følgende oppføring:

«Regjeringskvartalets bygningsmasse har stor symbolverdi; de fleste departementene holder til her. Bygningenes plassering, form og detaljering uttrykker samtidens syn på hvilken rolle staten og spesielt regjering skal ha. Rundt 1900 skulle statsmaktens bygninger uttrykke soliditet og pålitelighet. 1950-tallets bygninger er ekspresjonistiske og uttrykker tro på framtiden, samtidig som likhetsidealet er rådende. S-blokka uttrykker den lite synlige men betjennende stat. Bygningene er tegnet av samtidens ledende arkitekter som Henrik Bull, Ove Bang og Erling Viksjø[...]»

Plan- og bygningsetaten uttaler at «En viktig del av Oslos historie er fortellingen om byen som hovedstad og sete for landets politiske ledelse. Det er G-blokka, Høyblokka og Y-blokka samlet som gir den historiske tidsdybden fra unionsoppløsningen og Christian Michelsens samlingsregjering, gjennom det moderne Norges gjenoppbygging etter krigen og frem til dagens mangefasetterte samfunn.» Videre uttaler Byantikvaren i Oslo: De [...] «fremstår som nødvendige nøkler til forståelsen av byens historie fra småby og utviklingen til hovedstad.» (V2)

Riksantikvaren støtter Byantikvaren i Oslo og Plan- og bygningsetaten i deres vurderinger av Regjeringskvartalets betydning for utviklingen av Oslo som hovedstad og administrativt og politisk sentrum i Norge.

Illustrasjon: Erling Viksjø

Høyblokka under oppføring. Foto: Dagbladet/Norsk Folkemuseum

5.2 Regjeringskvartalet. Bygningene og regjeringsparken

Regjeringskvartalet forteller om den norske stats og statsadministrasjonens utvikling de siste 200 år, fra ytterst beskjedne kår i det før-industrielle Norge og fram til i dag. Da Høyblokka ble bygget på 1950-tallet var det på bekostning av et av de fremste bygningsmiljøene fra det tidlige 1800-tallet i Norge – det såkalte «Empirekvartalet» som huset rikshospitalet. Rikshospitalet flyttet ut i 1880-årene og regjeringskontorene flyttet inn. Trange økonomiske rammer medførte at avlagte sykehusbygg fikk være godt nok for sentraladministrasjonen.

Regjeringskvartalet består i dag av syv bygninger oppført i perioden 1866-2013. Med unntak av Møllergata 19 er alle bygninger i kvartalet oppført for regjering og departementer. Regjeringskvartalet består av: den gamle regjeringsbygningen (G-blokka), Høyblokka, Y-blokka, Møllergata 19 (M19), R5, R6, R4, Grubbegata 1 og Regjeringsparken. Riksantikvaren vil i det følgende gjennomgå de fire førstnevnte bygningene, samt Regjeringsparken.

Den gamle regjeringsbygningen (G-blokka)

Bygningsbeskrivelse

Den gamle regjeringsbygningen var regjeringskvartalets første byggetrinn og sto ferdig i 1906. Arkitekt Henrik Bulls steinbygning oppført i jugendstil er et av hovedverkene fra norsk arkitekturhistorie rundt århundreskiftet. Byggearbeidene ble først påbegynt i 1898. Bull overtok som etter arkitekt Lenschow. Bull hadde selv tegnet en karré-løsning (en lukket kvartalsløsning) til konkurransen, men beholdt H-planen fra Lenschows utkast. Planen ble aldri utført.

Til regjeringsbygningen jobbet Bull innenfor et stiluttrykk hentet fra renessansen med detaljer i jugendstilens organiske formspråk. Han var opptatt av symboluttrykket i arkitekturen, og bygningens ferdigstilling sammenfalt med unionsoppløsningen. Bull valgte å kle fasadene i grovt hugget norsk granitt. Den graderte bearbeidingen av steinen, med avtagende grovhet oppover i fasadeflaten, er et bevisst grep for å gi bygningen et mindre tungt uttrykk. På fasadens langside er nasjonalsangen hugget inn. Den første strofen i Bjørnstjerne Bjørnsons tekst «Ja vi elsker dette landet» og tilsvarende notebildet av

Richard Nordraaks melodi. I fasadene, og i interiøret, er det en rik jugend-detaljering inspirert av norsk drages-tilsornamentikk. Interiørene har mange vakre detaljer, fra dørvidere via lamper og stukkaturer til fullstendige møblementer og trapperom, og gir bygget et individuelt særpreg.

Verne vurdering

Den gamle regjeringsbygningen har etter Riksantikvarens vurdering stor betydning både kulturhistorisk, arkitektonisk og kunstnerisk. Bygningens er et fremragende eksempel på jugendarkitektur, og dens betydning i utviklingen av nasjonen er betydelig. Bygningen har i mange år vært anerkjent som en bygning med høy nasjonal verdi.

Den gamle regjeringsbygningen. Foto: Riksantikvaren

Møllergata 19 (M19)

Bygningsbeskrivelse

Møllergata 19 var tidligere Oslos hovedpolitistasjon, og er ett av de sentrale historiske monumentalbyggene i Oslo sentrum. Bystyret besluttet 15. november 1862 å oppføre en fengselsbygning med politi- og rettslokaler på tomten Møllergata 19 ("Vaterland kirkegaard"), den samme tomten hvor stadskonduktør/arkitekt Christian H. Grosch 22 år tidligere hadde ønsket at byens rådhus skulle reises. Bygningen sto ferdig i november 1866 etter arkitekt Jacob Wilhelm Nordans (1824-92) tegninger. I 1876 ble det besluttet å bygge på sidefløyene med to ekstra etasjer. De nye lokaler ble tatt i bruk året etter. Det ble foretatt en ny utvidelse av fengselsbygningen i 1896-97.

Under andre verdenskrig ble bygningene brukt av den tyske okkupasjonsmakten. Anlegget var politisk fengsel hvor motstandere av okkupasjonen ble innbrakt til forhør, tortur og fengsling. Møllergata 19 har siden andre verdenskrig vært symbol for norsk motstandskamp.

Møllergata 19 har en tydelig plassering i bybildet, og er med på å ramme inn Youngstorvet. På 1970-tallet var den planlagt revet, men en sterk bevaringsmobilisering reddet bygningen. Bevaring ble besluttet i 1973, ikke minst fordi bygningen er av vesentlig betydning for

Youngstorvets enestående kvalitet som plassrom, samt bygningens betydning fra 2.verdenskrig. Bevaringsvedtaket omfattet ikke fengselsbygningen som ble revet i 1976 for å gi plass til S-blokken. Rehabiliteringen av hovedbygningen sto ferdig i 1981, samme året ble bygningen tatt i bruk som departementsbygning. Da Møllergata 19 skulle innlemmes i regjeringskvartalet søkte man i samråd med antikvariske myndigheter å bevare mest mulig av bygningens opprinnelige karakter, både i detaljer og rominndeling. Buevinduer og brystningspanel gir interiørene særpreget, men de fine stukkaturene er skjult over himlingsplater som skjuler ventilasjonsinstallasjonene. I kantinen i underetasjen er det kjellerhvelv. I et stort fellesrom i andre etasje er det veggskulpturer av Bård Breivik.

Vernevurdering

Møllergata 19 har etter Riksantikvarens vurdering betydning både kulturhistorisk, arkitektonisk og kunstnerisk. Bygningens betydning som symbol på den norske motstandskampen under 2.verdenskrig er viktig, og betydningen som fondvegg mot Youngstorvets plassrom er betydelig. Bygningen har i mange år vært anerkjent som en bygning av nasjonal verdi.

Møllergata 19, Youngstorget. Foto: Riksantikvaren

VIKSJØS REGJERINGSKVARTAL

Modernismen

Modernisme er navnet på en internasjonal bevegelse i billedkunst og arkitektur som vokste fram i første halvdel av 1900-tallet. Bevegelsen tok utgangspunkt i de nye vilkår som industrialismen skapte, og tiden var preget av at man tok avstand fra tidligere tiders arkitekturuttrykk. Nye strømninger blant annet i vitenskapen, ny sosial mobilitet og abstrakt billedkunst sprenget rammene for etablerte oppfatninger om stiluttrykk. Industrialismen betydde at det ble utviklet materialer med nye egenskaper som ga muligheter for et nytt formspråk. Betong og stål ga helt nye muligheter for store spenn og nye konstruksjoner. Viktige stikkord var funksjonalitet og fleksibilitet.

Modernismen er ofte forbundet med kritikk av historisk arkitektur og avstandtaket til tidligere tiders bygge- og konstruksjonsmåter. Det var allikevel et poeng for de første modernister å knytte den nye stil an til historien, men med nye fortolkninger.

Arkitekt Erling Viksjø

Erling Viksjø (1910-1971) er regnet som en av norsk etterkrigs mest markante arkitekter, spesielt har hans arkitekturproduksjon mellom 1945-1965 vært banebrytende for norsk arkitektur.

Regjeringskvartalet er det mest kjente av hans verk, men Viksjø står bak flere viktige modernistiske bygninger fra etterkrigstiden. Eksempler på dette er Bakkehaugen kirke på Tåsen i Oslo (1959), hovedkontoret for Norsk

Hydro i Bygdøy allé (1960) i Oslo, det opprinnelige Elkembygget, nå NHO, i Middelthunsgate 27 i Oslo (1965), og administrasjonsbygningen for Standard Telefon og Kablefabrikk, nå Hotell 33, i Østre Aker vei 33 i Oslo (1968). Byantikvaren i Oslo opplyser i sitt vedlegg (V3) at alle disse bygningene er oppført på Gul liste som bevaringsverdige. I alle disse bygningene bruker Viksjø naturbetong med integrert kunst. Man kan også se utvikling av kunsten i hans produksjon. Den integrerte utsmykningen i dagens NHO-bygning er blant annet utført med frilagt elvegrus, men også med innslag av slipt ferro-silisium.

Viksjø er kjent som en tydelig eksponent for videreføring av mellomkrigstidens modernisme. Han tok med seg mye av 1930-tallets glede over de rene, enkle formene fra den tidlige modernismen inn i 1950 og 60-tallets prosjekter. Han var likevel bevisst sin tid og tok aldri nostalgia inn i arbeidet. Han arbeidet med nysgjerrighet for å finne nye løsninger for materialer, konstruksjon og uttrykk i arkitekturen, gjerne i samarbeid med andre faggrupper som kunstnere og ingeniører. Her er den sandblåste betongen et godt eksempel, en teknikk som ble utviklet i arbeidet med Høyblokka.

Høyblokka som bygningsform gjentas i mange av Viksjøs prosjekter, og kan sies å være et kjennetegn for hans arkitektur. Av andre større verk Viksjø har gjennomført kan nevnes rådhuset i Bergen, Oslo helseråd, og Tromsøbrua. Mange av hans prosjekter har skapt stor debatt og er til dels omstridt. De er alle likevel komplekse og enestående eksempler på modernismens frembrudd i Norge.

Foto: Leif Anker, Riksantikvaren

Y-blokkas fasade. Foto: Siri Wolland

Naturbetong

Naturbetong er en metode for støping og bearbeiding av betong for å oppnå spesielle overflatevirkninger i fasader. Støpemetoden innebærer at forskalingen først blir fylt med tilslag av forskjellige typer singel og grus, som oftest rundslipt elvegrus. Deretter blir sementmørtel presset inn i forskalingen til alle hulrom mellom tilslagsmaterialet er fylt. Etter at støpen har herdet tilstrekkelig lenge blir forskalingen fjernet, og elvegrusen i betongen blir frilagt i overflaten ved hjelp av sandblåsing.

Teknikken ble utviklet i samarbeid mellom kunstneren Carl Nesjar, arkitekten Erling Viksjø og ingeniør Sverre Jystad. De patenterte teknikken. Den viste seg å være ypperlig til å skape kunstneriske og arkitektoniske uttrykk. Samarbeidet om Regjeringskvartalet kan karakteriseres både som eksperimentell kunst, utvikling av nye teknikker og entreprenørskap.

"I dette materialet blir også det norske sterkt representert ved å blottlegge den særegne gråsteinen. Den avrundede elvesteinen som ligger som en del av tilslaget i betongblandingen gir et fint og ekte fargespill i overflatene. Disse betongoverflatene gir bygget et homogent og varig preg. Dette har både en arkitektonisk og symbolsk verdi, utfra byggets rolle i samfunnet." (Norske Arkitekters Lands-

forbund, Oslo Arkitektforening: Støttebidrag for Riksantikvarens utredning om Høyblokkens kulturhistoriske verdi, oktober 2013, V6)

Betong er et materiale med et meget stort potensial når det gjelder form og uttrykk. Betongen er formbar, og vil alltid være et resultat av den formen den støpes i. Dette betyr at man kan oppnå ulike uttrykk, fra den slette, grå betongveggen og til djerpe konstruksjoner og flater med kunstnerisk uttrykk.

Norge er et land som i moderne tider er bygget på betong. Betongen brukes fra små til store prosjekter, fra enkle grunnmurer til broer med store spenn, veianlegg og til oljeinstallasjonene i Nordsjøen.

Materialbruken og -bearbeidelsen i regjeringskvartalet er unik, og viser betongen brukt i sin ypperste form. De organiske trappeløpene og den stramme relieffgavlen på Y-blokkas fasade mot Grubbegata, er gode eksempler på betongens muligheter.

Høyblokka

Bygningsbeskrivelse

Høyblokka er midtpunktet i bygningsmiljøet som utgjør regjeringskvartalet. Den består av en høy og en lav bygningsdel. Den lave delen er todelt og besto opprinnelig av en stor kantine vendt mot Grubbegata, og en noe mindre del med møterom mot Akersgata. Høyblokka er blant de tidligere lamellblokkene i Norge. Bygningens arkitektur er tydelig inspirert av de modernistiske arkitektene le Corbusier og Oscar Niemeyer, med et stramt volum, løftet over bakken. Første etasje er inntrukket slik at søylene blir eksponert; opprinnelig var bakkeplanet delvis åpent slik at man kunne gå og kjøre bil under Høyblokka, i tråd med modernistiske idealer.

Høyblokka ble påbygd i 1988-90 og består i dag av 17 etasjer samt teknisk takoppbygg og to kjelleretasjer. Relativt omfattende, innvendige ombygginger/oppgraderinger ble foretatt i perioden 1995-1998.

Det robuste formkonseptet har tålt både gjenbygging av åpningen på bakkeplan (1969-70) og påbygging med 16. og 17. etasje. Fasadene er utført i naturbetong og utformet som raster. Vindusfelt med listkledd blindfelt nederst, alt i teak, ligger noe dypere i fasaden slik at rasteret fremheves i relieff. Høyblokkas fasadeuttrykk er i mange sammenhenger fremhevet som et symbol på likhetsidealet i den fremvoksende velferdsstaten. Nasjonalmuseet fremhever at «Den sosialdemokratiske arkitekturen i etterkrigstiden, derimot, ble ikke bare forlengelse av effektive og stilrene modernistiske prinsipper», og videre «Etter andre verdenskrig var den klassiske monumentaliteten kompromittert fordi det i brutale utgaver ble brukt i de fascistiske statene. Formspråkets meningsinnhold var ikke lenger humanisme, men diktatur og undertrykkelse». (V1) Høyblokka representerer et nytt formspråk som tolker monumentalitet på en ny og demokratisk måte, langt unna stiluttrykket som man forbandt med tidligere undertrykkende styresett.

Videre trekker Nasjonalmuseet frem den svenske arkitekturhistorikeren Olle Svedberg: «Han har treffende karakterisert den sosialdemokratiske arkitekturen som en «beredskapsarkitektur». Den uttrykker stram økonomi, materialknapphet og en enkel, nøysom livsform, altså det nye felleskapets problemer, men kanskje enda mer dette felleskapets dyder.» Høyblokka er «kanskje det viktigste symbolet på den sosialdemokratiske staten.» Samtidig som man ønsket å fremme nye og avdempete arkitektoniske virkemidler, skulle bygningen representere den ambisjonen man hadde for fremveksten av en ny og moderne stat. «Man valgte høyde for at symbolet

skulle synes. Blokka er skapt i modernistisk ånd, men ble eksperimentelt bearbeidet med ornamenterte flater, kostbare materialer og kunst i verdensklasse.» (V1)

Høyblokka under oppføring før vinduspartiene i teak er på plass.
Foto: Teigens Fotoatelier/DEXTRA FOTO/Teknisk museum

Høyblokka vokser frem mellom de gamle hospitalbygningene.
Foto: Dagbladet/Folkemuseet

Den integrerte kunsten

Høyblokka ble et effektivt kontorbygg på høyde med dattidens krav. Den ble også et bygg som viste nye idealer og radikale ideer om kunstens plass i det offentlige rom. Betongveggene i inngangspartiet i første etasje og veggene i hovedtrappen fikk sandblåst utsmykninger utført av noen av de fremste etterkrigsmodernistene i norsk billedkunst. Viksjø utformet selv de sandblåste symbolene i gavlfasadene som signaliserer byggets formål som regjeringskontorer, samt søylene i inngangspartiet. Billedkunstneren Inger Sitter har omtalt Høyblokka som «*en treenighet mellom arkitektur, ingeniørvitenskap og billedkunst*».

Den integrerte kunsten i Høyblokka finnes både utvendig og innvendig. På de store gavlveggene, i resepsjonsarealet og trapperommet. Kunsten er en del av konstruksjonen og kan ikke tas ut. De kunstneriske delene av bygningen er slik:

Gavlveggene utvendig:

Sandblåste symbolske figurer som fremstillinger fra de forskjellige departementene: Erling Viksjø

Resepsjonsarealet:

Sydveggen: Kai Fjell

Veggen mot heisene: Inger Sitter og Carl Nesjar

Veggen bak heisene og søylene: Erling Viksjø

Trappehuset:

2. og 3. etg: Inger Sitter

4. etg: Carl Nesjar

5. etg: Odd Tandberg

6. og 7. etg: Inger Sitter

8. etg: Pablo Picasso utført av Carl Nesjar

9. etg: Odd Tandberg

10. etg: Carl Nesjar

11. etg: Pablo Picasso utført av Carl Nesjar

12. etg: Tore Haaland

13. etg: Tore Haaland og Carl Nesjar

14. etg: Erling Viksjø og Tore Haaland

Betongmaterialet var egnet for sjablongaktige mønstre og tegninger, og kunsten i Høyblokka står i en særstilling for utvikling av nyere norsk kunst. Dette var et av 1950- og 60-årenes viktigste offentlige utsmykningsoppdrag, og utsmykningene ble utført i tråd med intensjoner om å gi kunstlivet et løft. En stor del av oppgaven ble gitt til yngre kunstnere som med sitt abstrakte formspråk hadde vakt stor debatt og var et kontroversielt fenomen i samtiden. Blant disse var Kai Fjell, Inger Sitter, Carl Nesjar, Odd Tandberg og Tore Haaland. Som Nasjonalmuseet fremhever: «*De unge kunstnerne arbeidet med et materiale og teknikk de ikke hadde erfaring med, direkte på byggeplassen.*» (V1)

Over: Inger Sitter © Inger Sitter / BONO 2013. Foto: Leif Anker. Riksantikvaren

Under: Tore Haaland © Tore Haaland. Foto: Leif Anker og Ingegerd D. Dring, Riksantikvaren

Picasso med skissen til Stranden, og det endelige kunstverket i Carl Nesjars utførelse i Høyblokka. © Succession Pablo Picasso / BONO, Oslo 2013.
Foto av Picasso: Carl Nesjar, foto fra Høyblokka: Siri Wolland, Riksantikvaren

Utsmykningen i betong var helt ulik tidligere utsmykningsoppgaver både her hjemme og utenlands. Både opp-draget og måten kunstnerne løste dette på har hatt stor betydning for anerkjennelsen av den abstrakte kunsten i Norge. Utsmykningene, utført direkte i byggematerialene under oppføringen, gjør at arkitektur og billedkunst er intimt forbundet med hverandre slik at det fremstår som et uatskillelig hele. Carl Nesjar utførte også material-bildet med kløyvd, polert stein innstøpt i betong som del av auditoriets vestfasade mot Regjeringsparken, trolig den første offentlige utsmykning i denne teknikken.

Det mest kjente kunstneriske bidraget internasjonalt er av Pablo Picasso, en av det 20. århundrets mest epoke-dannende kunstnere. Samarbeidet mellom Nesjar og Picasso om utsmykningen utviklet seg videre, og har vært en viktig forutsetning for Picassos offentlige monumental-kunst som i dag kan sees både i Barcelona, New York, Stockholm, Halmstad, Paris, Jerusalem og senere i regjeringskvartalets Y-blokk. Picassos bidrag i regjeringsbygget i Oslo var hans første monumentalarbeider i betong.

Oppdraget i Høyblokka må regnes som en fødselshjelper til hans senere sentrale arbeider i materialet på begge sider av Atlanterhavet. I Norge har utsmykningene vært lite påaktet, men likevel er Høyblokkas utsmykninger en svært viktig forutsetning for et viktig kapittel i det 20. århundres internasjonale kunst- og arkitekturhistorie.

Picassos kunst i regjeringskvartalet fremheves i uttalelsen som er gitt av Alfred Paquement, Direktør ved Musée national d'art moderne/Centre Pompidou til Nasjonalmuseet. Paquement skriver følgende:

“There is no need to insist on the importance of Pablo Picasso in art of the XXth century. For an artist of that stature, any event affecting the future or destination of his works is of universal impact.” (V1)

Musée national d'art moderne, Centre Pompidou i Paris er Frankrikes nasjonalmuseum for moderne kunst. Det representerer toppsjiktet blant verdens museer for moderne kunst, ved siden av Museum of Modern Art i New York og Tate Modern i London.

Kunsten og arkitekturen i regjeringskvartalet ble utformet samtidig, som et kunstnerisk og arkitektonisk hele. Nasjonalmuseet fremhever at:

«Den tidsspesifikke kunsten i Høyblokka står i en særstilling innen nyere norsk kunst. Det abstrakte formspråket og den spesielle materialbruken innevarslet noe radikalt annerledes sett i forhold til tidligere tilsvarende offentlige bygninger. Her er arkitektur og billedkunst så intimt forbundet med hverandre at de fremstår som uatskillelige. Kunsten er laget for stedet på stedet, og vil miste sin betydning om den løsrives.» (v1)

Direktør Alfred Paquement skriver følgende om kunsten og sammenhengen med arkitekturen:

“Those are the first artworks by Picasso in concrete and it is of course extremely crucial to preserve them and to keep them on the site for which they were conceived as they are integrated in the architecture.”

Verne vurdering

Høyblokka er med sin arkitektur og integrerte kunst blant de viktigste nasjonale symbolbygg vi har i Norge. Den står sammen med Slottet, Stortinget, Eidsvollsbbygningen og Nidarosdomen som vår fremste offentlige bygning. I kulturhistorisk sammenheng står bygget som modernismens gjennombrudd i det offentlige Norge, så vel arkitektonisk som kunstnerisk.

Kunsten står i en særstilling innen nyere norsk kunst- og arkitekturhistorie. Bygninger og kunst er integrert og kan ikke skilles. Verneverdien til regjeringskvartalet,

særlig Høyblokka, er styrket etter terrorangrepet. Høyblokka har fått symbolsk betydning ved at den ble stående etter bombeangrepet.

Høyblokka er et av de viktigste symbolbygningene for den moderne norske velferdsstaten etter krigen. Den er typisk for sin tid, men samtidig unik. Det finnes ikke andre bygninger som kan erstatte den. Høyblokka er av de beste eksemplene på monumental modernisme i norsk arkitekturhistorie. Høyblokka har så høye kulturhistoriske, arkitektoniske og kunstneriske verdier, at hver av disse verdiene ville kunne begrunne fredning.

Foto: Statsbygg

Y-blokka

Y-blokka ble oppført i 1969 og må ses i sammenheng med Høyblokka (1958) og vannspeilet mellom dem. Arkitekt for Y-blokka er som for Høyblokka Erling Viksjø. Bygningen er på fem etasjer med kjeller, og planløsningen er Y-formet. Sidene i Y-en er buede, og bygget er plassert og orientert slik at den ene langsiden buer seg rundt Høyblokka. Et viktig poeng for Viksjø var å skape to separate byrom foran Trefoldighetskirken og Deichmanske bibliotek,

Bygningsbeskrivelse

Fasadene er en variasjon av temaer brukt i Høyblokka med hovedvolumet løftet over en inntrukket sokkel, raster i frilagt betong og vinduer med integrerte trefelt dypere i fasaden for å gi relieffvirkning. I motsetning til Høyblokka's jevne vindusraster blir Y-blokka's horisontale preg understreket av bånd mellom etasjene. Tak og takoppbygg er viktige deler av byggets uttrykk og viser en uavbrutt helhet i Y-formen.

Byggets interiør gjenspeilet datidens syn på byråkratiet med lange korridorer og identiske cellekontorer.

Y-formen ga buede korridorer og et rundt trappeløp i byggets kjerne. Korridorene ble gitt en arkitektonisk kvalitet gjennom at den ene veggen var i frilagt naturbetong mens den motstående veggen var malt i en lys farge. Hovedtrapperom, bitrapper og inngangsparti med galleri er i frilagt betong. Det er også en gjennomgående bruk av teak i vinduer og vindusfelt. Selv om noe av interiøret er modernisert, er det opprinnelige preget gjennomgående og tydelig i den best bevarte delen av bygget. Trappeløp og hovedtrekkene i planløsningen er fra byggeåret. De fleste dører og samtlige vinduer er opprinnelige. Også natursteinkledningen ved heisfronten er opprinnelig.

Den integrerte kunsten

Under prosjekteringen av Y-blokka og Høyblokka var Erling Viksjø opptatt av å skape liv i betongoverflatene, og han utviklet metoden med sandblåst betong etter mye

eksperimenterende utprøving. Islaget av varierende størrelse småstein gir ulik virkning. I Y-blokka er kvaliteten på den sandblåste betongen svært god. Innvendig i Y-blokka kommer man tett på naturbetongen i hovedtrappeløpet og på bærende vegger og søyler i korridorene. Bygget er spesielt kjent for den integrerte kunsten av Carl Nesjar og Pablo Picasso. Den er sandblåst direkte på gavlveggen mot Akersgata – «Fiskerne», og på veggen inne i vestibulen – «Måken». Disse arbeidene er unike i norsk sammenheng hvor arkitekturen omdannes til en ramme for kunstverket.

Verne vurdering

Y-blokka er med sin lave høyde og organiske form en tydelige kontrast til Høyblokka. Bygningen har bevisst utforming i samsvar med skalaen i omgivelsene, men også som kontrast til Høyblokka. Y-blokka har internasjonal betydning i og med Picassos integrerte kunst. Den står i et bevisst forhold til Høyblokka og Regjeringsparken. Fondmotivet mot Akersgata er et av få store monumentale kunstverk i det offentlige rom i Norge. Med sin organiske form, lave høyde og utsøkte materialbruk har den også vesentlig kulturhistoriske, arkitektoniske og kunstneriske verdi.

Kunsten står i en særstilling innen nyere norsk kunst- og arkitekturhistorie. Bygningen har høy nasjonal verdi.

Regjeringsparken

Beskrivelse

Regjeringsparken var opprinnelig utformet av Grinaker landskapsarkitekter som del av det nye anlegget til arkitekt Viksjø. Dagens uteområder – ferdigstilt i 1996 – er resultatet av en åpen arkitektkonkurranse om Regjeringsparken i 1990. Konkurransen ble vunnet av arkitektene Lunde & Løvseth AS. Ideen omfattet både lokket over Ring 1 og byrommet mellom og rundt regjeringskvartalet. Deler av parken har lange tradisjoner. Den gamle lindealléen som er innarbeidet i dagens parkanlegg, førte opprinnelig inn til det første Rikshospitalet (arkitekt C. H. Grosch) i Empirekvartalet. Som siste rest av dette anlegget gir lindetrærne regjeringskvartalet en verdifull tidsdybde fra 1800-tallets første halvdel og frem til vår tid.

Hovedgrepet i utformingen har vært å bevare den gamle alleen fra Akersgata mot Høyblokka. På begge sider av bygningen er det etablert vannspeil som Høyblokka speiler seg i og som formmessig strammer opp plan- grepet. Torgets overflater er bearbeidet og har

Y-blokka med Picassos kunstverk *Måken* © Succession Pablo Picasso / BONO, Oslo 2013
Foto: Statsbygg

geometriske mønstre i helleleggingen. Gatemøblene er en viktig del av utformingen; de skulpturelt formede lysmastenes plassering understreker plassens form.

Etter Riksantikvarens vurdering binder parken anlegget sammen og gir en organisk kontrast til de relativt store betong- og granittvolumene som omkranser parken i tre himmelretninger. Den bevisste og stramme bruken av stein i ulike typer, former og overflatebehandling er et svært vellykket samspill og videreutvikling av materialbruk og formspråk i Høyblokka og Y-blokka. Lindealléen fram til Høyblokkas hovedinngang er i dag det eneste som står igjen av det tidligere Empirekvartalet. Alléen gir parken og anlegget som helhet både rommessige kvaliteter og tidsmessig dybde. Plassrommet er også en viktig grønn lunge i et tett utnyttet sentrumsområde.

Verne vurdering

Regjeringsparken er vesentlig for den arkitektoniske og visuelle sammenhengen i anlegget. Lindealleen står igjen som en viktig reminisens av tidlig byhistorie.

5.3 Skadesituasjonen etter 22. juli 2011

Skadesituasjonen for bygningsmassen er undersøkt etter 22. juli 2011. Statsbygg har utarbeidet en rapport som inngår som grunnlagsmateriale for KVUen.

Den gamle regjeringsbygning (G-blokka)

I vedlegg RKV KVU B05 Bygningsvern og kunst skrives følgende om skadesituasjonen for det gamle regjeringsbygget (G-blokka):

«G-blokk: Rehabilitering av skadede vinduer gjennomføres og er planlagt ferdigstilt sommeren 2013. Forøvrig ingen skader på verneverdige elementer.»

Høyblokka

Høyblokka fikk betydelige skader. Dette gjelder i hovedsak interiørene og kantinebygget mot Grubbegata. Trykket fra bomben ødela store deler av interiøret i hele Høyblokka. Videre ble vindusfeltene på begge sider, men særlig mot Grubbegata, betydelig skadet. Materialer fra vinduene er tatt vare på av Statsbygg.

De tekniske undersøkelsene som ble foretatt etter bombeangrepet viser likevel at Høyblokka hovedkonstruksjoner ikke er skadet, og at den integrerte kunsten er intakt både på de ytre fasadene, i inngangspartiet og i trappe-rommet. I RKV KVU B05 Bygningsvern og kunst skrives følgende om skadesituasjonen for Høyblokka:

«H-blokk: Det er foretatt en asbestsanering av bygningen og alle innvendige, lette elementer og tekniske installasjoner er fjernet. Etasjene fremstår som tomme skall med synlig betong i over- og underkant av dekker. Vinduskarmer i fasaden har delvis løsnet fra veggen. Alt knust glass er fjernet. Hovedtrapp er delvis ødelagt og midlertidig sikret. Vinduer i fasade og hovedtrapp er mulig å rehabilitere. Interiørdetaljer i hovedinngang og kantine som var foreslått vernet er delvis fjernet. Dette gjelder elementer av tre og opprinnelige lysarmaturer. Integrert kunst i betong er i hovedsak uskadet. Planløsning og utforming av nordre del av 5. etasje og midtre del av 9. etasje var foreslått fredet. Disse elementene er fjernet.»

Foto: Siri Wolland og Ingun Bruskeland Amundsen, Riksantikvaren

Y-blokka

Y-blokka østlige fløy fikk store skader, men hovedkonstruksjonene er ikke skadet. Her var flere av vinduene og lettveggene for cellekontorene skadet, som følge av trykket fra bomben. Skadeomfanget på denne delen av Y-blokka var i hovedsak skader på vinduer, dører og en del lettvegger. For bygningens sør- og nordfløy er skadene mindre. Materialer fra vinduene er tatt vare på av Statsbygg. Y-blokka hovedkonstruksjon med de indre veggene av naturbetong er ikke skadet. Videre er den integrerte kunsten intakt, både på fasaden og i inngangspartiet. I vedlegg RKV KVU B05 Bygningsvern og kunst skrives følgende om skadesituasjonen for Y-blokka:

«Y-blokk: Innvendig sanering ble ferdigstilt i mars 2012. Noen vinduer i fasade er ødelagt, men mulig å rehabilitere. Forøvrig ingen skader på verneverdige elementer.»

Møllergata 19 (M19)

I vedlegg RKV KVU B05 Bygningsvern og kunst skrives følgende om skadesituasjonen for Møllergata 19 (M19):

«Møllergata 19: Rehabilitering av skadede vinduer pågår og er planlagt ferdigstilt sommeren 2013. Forøvrig ingen skader på verneverdige elementer.»

Regjeringsparken

Den delen av regjeringsparken som vender mot Grubbegata, på østsiden av Høyblokka, fikk omfattende skader fordi det var der bomben ble plassert. Parkanlegget mot Akersgata med lindealléen, vannspeilene, beplantninger og mønsterlagte steinheller er så å si uten skader. Det er denne delen som er tatt med i det omforente fredningsforslaget fra 27. juni 2011.

Konklusjon

Etter Riksantikvarens vurdering er grunnlaget for vernevurderingen av de fire omtalte bygningene og regjeringsparken ikke endret til tross for skadene som følge av eksplosjonen. Bygningenes konstruktive deler, natur-betongen i fasadene og den integrerte kunsten er intakt.

5.4 Staten som eier, statens ansvar

Den norske staten eier en rekke eiendommer over hele landet med store kulturhistoriske verdier. Det dreier seg om byggverk og anlegg knyttet til ulike statlige virksomheter fra ulike perioder og ulike deler av landet. Statens eiendommer representerer alt fra oppbyggingen av det moderne Norge etter 1814 til bygninger som forteller om ny innovasjon innen helse eller utdanning.

Mange av statens bygninger er fredningsverdige. Bygningene har imidlertid ikke vært formelt fredet slik tilfellet er med tilsvarende bygninger i privat eie. I stedet registrerte Riksantikvaren i 1920-årene de fredningsverdige bygningene, og underrettet de respektive etater om hvilke som skulle behandles som fredet. Disse listene ble publisert i Fortidsforeningens årbøker i 1933 og 1934. Prosjektet Statens Kulturhistoriske Eiendommer som er omtalt under pkt. 3.1. skal nettopp sørge for at statlig eiendom blir formelt fredet i likhet med privat eiendom.

Statens kulturminner er fellesskapets eie. Skiftende regjeringer og et samlet Storting har flere ganger slått fast at vi har plikt til å ta vare på kulturminnene for kommende generasjoner og at staten skal gå foran som et godt eksempel i forvaltningen av egne eiendommer.

Stortingsmeldinger og handlingsplaner

I en høringsrunde blant departementene i 1981 ble det gitt bred tilslutning til det prinsipielle syn at det ikke bør være noen forskjell på behandlingen av statlige og private bygninger når det gjelder spørsmål om fredning. Det ble i Stortingsmelding nr. 39 (1986 - 87) *Bygnings- og fornminnevernet* slått fast at det var et klart behov for å innskjerpe statlige etaters ansvar for selv å ta vare på verneverdige kulturminner. Departementet tok derfor sikte på å innføre rutiner for å sikre en forsvarlig behandling av alle statens verneverdige bygninger. Det ble uttalt at det er viktig at staten, som øverste ansvarlige for kulturminnevernet, går foran med et godt eksempel med hensyn til å istandsette og vedlikeholde kulturminner.

På grunn av omlegginger i forvaltningen og ønske om en dynamisk eiendomsforvaltning har staten solgt en rekke av bygningene. På grunn av de ansvarlige tjenestemenns manglende kunnskap om at eiendommen var listeført, har ikke ny eier fått noen forpliktelser til vern. I kongelig resolusjon av 19. desember 1997 (avhendingsinstruksen) ble det fastsatt at staten ved avhending av fredete eller verneverdige eiendommer skal dra omsorg for den gjennom passende klausulering, og at Riksantikvaren skal ha underretning dersom en statlig bygning som er eldre enn 50 år skal avhendes. Dette er imidlertid en ordning staten ikke har ivaretatt på en forsvarlig måte.

Prinsippet om sektoransvar på miljøfeltet ble fastsatt gjennom St.meld. nr. 46 (1988–89) *Miljø og utvikling – Norges oppfølging av Verdenskommisjonens rapport* og i St.meld. nr. 58 (1996–97) *Miljøvernpolitikk for en bærekraftig utvikling*. I henhold til dette prinsippet skal gjennomføring av mål og tiltak på statlige sektors områder skje i regi av de ansvarlige sektormyndighetene. Stortinget ble i St.prp. nr. 1 (2001-2002) for Arbeids- og administrasjonsdepartementet varslet om at den daværende regjeringen planla en gjennomgang av statens eiendommer med sikte på å utforme en samlet politikk for statlig eierskap og forvaltning av kulturhistorisk viktige eiendommer. Som ledd i dette arbeidet vedtok regjeringen i september 2002 å igangsette SKE-prosjektet. I kongelig resolusjon vedtatt 1. september 2006 "*Om overordna føresegner om forvaltning av statlege kulturhistoriske eigedommar*", har regjeringen gitt bestemmelser om forvaltningen av statens kulturhistoriske eiendommer.

Som eier eller forvalter av eiendommer av kulturhistorisk verdi, har statlige sektorer ansvaret for å ta vare på disse verdiene i sin eiendomsforvaltning jf. St.mld. nr. 16 (2004-2005) *Leve med kulturminner*. Ambisjonene ble opprettholdt og videreført, først i St.meld. nr. 26 (2006-2007) *Regjeringens miljøpolitikk og rikets miljøtilstand*, og deretter i Meld. St. 35 (2012-2013) *Framtid med fotfeste*.

I 2009 ble handlingsplanen «*arkitektur.nå – Norsk arkitekturpolitikk*» lansert som følge av at regjeringen ønsket å løfte arkitekturen med en ny og helhetlig nasjonal arkitekturpolitikk. Hele 13 departementer og en rekke fagmiljøer samarbeidet om dokumentet som skulle beskrive visjoner, mål og hovedutfordringer i arkitekturpolitikken. Ambisjonene i St.meld. nr. 16 (2004-2005) *Leve med kulturminner* ble også her synliggjort og videreført. Blant hovedmålene, slik de ble definert i dokumentet, var at staten skal ivareta kulturmiljø og bygningsarv og at staten som eier og forvalter av viktige kulturhistoriske eiendommer skal fremstå som forbilde for andre som påtar seg ansvar for vern.

Regjeringsparken. Steinhellenes geometriske mønstre ses tydelig fra høyden. Foto: Statsbygg.

5.5. Konklusjon

Som hovedstad er det naturlig at Oslo huser statsadministrasjon og regjeringskontorer. Regjeringskontorene har ligget i Akersgata i godt over hundre år, lenger enn Norge har vært selvstendig.

Regjeringskvartalet har fått en bevisst plassering i byen. Kvartalet har stor tidsdybde og er resultat av flere byggetrinn der ulike byplanmessige grep, stilretninger og arkitekturuttrykk har preget utviklingen. Høyblokka og Y-blokkas plangrep har betydningsfulle og anerkjente internasjonale forbilder.

Y-blokka, og særlig Høyblokka er de viktigste symbolbygningene for den moderne norske velferdsstaten etter krigen. De er typiske for sin tid, men samtidig unike. Det finnes ikke andre bygninger som kan erstatte dem. Høyblokka i regjeringskvartalet er et av de beste eksemplene på monumental modernisme i norsk arkitekturhistorie.

Den integrerte kunsten står i en særstilling innen nyere norsk kunst- og arkitekturhistorie. Kunsten er laget for stedet, på stedet og var nyskapende. Bygninger og kunst er integrert og kan ikke sees uavhengig av hverandre. Den integrerte kunsten er utført av noen av landets fremste kunstnere. Kunsten har stor internasjonal betydning med bidragene fra Pablo Picasso.

Høyblokka og Y-blokkas hovedkonstruksjon og kunst er ikke skadet etter terrorangrepet. De viktigste og sentrale verneverdiene er bevart i og på bygningene.

Regjeringskvartalet viser stor tidsdybde, med bygninger fra ulike perioder som samlet gir en bilde av statsadministrasjonens utvikling.

Staten skal gå foran som et godt eksempel når det gjelder forvaltning og bevaring av sine bygninger. Staten har gitt seg selv forpliktelser gjennom kongelig resolusjon.

6. Ny bruk av Høyblokka og Y-blokka

6.1 Moderne kontorlokaler

Høyblokka

Høyblokka fremstår i dag som et råbygg, men alle hovedkonstruksjoner er intakt uten skader jf KVUen og Regjeringskvartalet – Sikringsprosjektet, Hovedrapport, Statsbygg 12060. Fra andre etasje og oppover til de senere påbygde etasjene er arealene i dag åpne. Den opprinnelige planløsningen med korridorer og cellekontorer er helt borte. I tillegg til de bærende søylene er veggene rundt trapperommene, trappene og heissjaktene det eneste som står igjen. Riksantikvaren vil ikke be om at den opprinnelige planløsningen blir gjenskapt i Høyblokka. Bevaring vil ikke styre utformingen av kontorlokalerne. Lokalene kan utformes slik man mener det er hensiktsmessig og i henhold til krav omtalt i KVUen.

De nyere øverste etasjene er i liten grad skadet. Det knytter seg ikke verneverdier til disse arealene. Vern vil derfor ikke være en premiss i utviklingen av dette volumet, og man kan eventuelt rive og bygge nytt. Eksteriørmessig vil det selvfølgelig være viktig at dette volumet gis en utforming med et godt visuelt forhold til byggets arkitektur og karakter.

Bygningen har, slik den står i dag, åpne arealer med to trapper; hovedtrapp og sekundærtrapp. Riksantikvaren ønsker å bevare hovedtrappen. Sekundærtrappen tilfredsstillende ikke kravet til rømning på en god måte. Det må derfor etableres en ny trapp. Riksantikvaren har tidligere signalisert at det kan gjøres i form av et utvendig tilbygg på østsiden av bygget, men det kan også være mulig å etablere en innvendig rømningstrapp i bygningen. En slik innvendig trapp vil ikke bare bevare byggets eksteriør, men også lette kommunikasjonen mellom etasjene og bidra til bedre kontakt og åpenhet. Det vil også være mulighet for åpne interntapper mellom etasjene med maks åpenhet på inntil tre etasjer.

Vindusbåndene på Høyblokkas langsider gir gode lysforhold blant annet fordi bygningen kun har en bredde på ca. 15 meter. De store åpne arealene kan innredes på mange måter. Dersom man velger en åpen løsning, vil bygget være velegnet for doble rekker av arbeidsplasser langs langfasadene og med sekundære rom primært i midtsonen.

Mulighetsstudier/eksempler på hvordan Høyblokka kunne sett ut dersom man delvis fjerner etasjeskiller og lager åpne kontorlandskap. Illustrasjon: DARKarkitekter / Placebo Effects

Mulighetsstudier/eksempler på hvordan Høyblokka kunne sett ut dersom man delvis fjerner etasjeskiller og lager åpne kontorlandskap. Illustrasjon: DARKarkitekter / Placebo Effects

Mulighetsstudier/eksempler på hvordan Høyblokka kunne sett ut dersom lager åpne kontorlandskap. Illustrasjon: DARKarkitekter / Placebo Effects Placebo Effects

Y-blokka

I Y-blokka er det mindre skader, og den opprinnelige planløsningen er tilnærmet intakt. Bygningen har en midtsoner med sekundære funksjoner og med vegger dels med bærende funksjon. De konstruktive delene i midt-partiet må bevares. Riksantikvaren mener at det er viktig å bevare cellekontorløsningen i én etasje i én av fløyene. Utformingen av de øvrige kontorlokalene kan gjøres som åpne kontorløsninger, og det ligger godt til rette for dette i Y-blokka.

I begge byggene er de utvendige vindusnisjene og vindusrammene utført i teak. I Y-blokka har også de innvendige sidene teakpaneler. I Høyblokka er det bare hovedtrapperommet som hadde slik innvendig panel. I Høyblokka er noen av vindusrammene og nisjene bevart, men skadene er omfattende. Mye av materialene og bygningsdelene er demontert og lagret. I Y-blokka er disse delene i liten grad skadd. For å etablere godt sikkerhetsnivå, støyreduksjon og god isolasjon mot kulde må disse nisjene bygges om. I Y-blokka vil det være aktuelt å remontere de innvendige teakpanelene, slik det også er gjort i NVE-bygget, se *Vedlegg 7 NVE – Presentasjon av ombygging og oppgradering*. (Heretter V7)

I Høyblokka vil det være vesentlig å gjenskape de innvendige overflatene i hovedtrapperommet. Teakpanel, trappa, kunstverkene og heisfronter (opprinnelig utført med stående teakpanel) vil sammen være vesentlige elementer for å gjenskape disse viktige rommene.

De åpne arealene i Høyblokka gir mange muligheter for organisering. For Y-blokka er mulighetene noe mer begrenset på grunn av midtsonene. I KVUen og i bakgrunnsdokumentet *"Eksisterende bygningers potensial for arbeidsplasser"* er det gjort vurderinger av arealeffektivitet pr arbeidsplass. Undersøkelsen viser at arealeffektivitet varierer sterkt og er ikke avhengig av når bygningene er bygd. Ut fra hva vi kan forstå er det konkludert med at gjenbruk vil gi noe lavere arealeffektivitet enn nybygg. Med de mulighetene for romorganisering som er skissert over for Høyblokka og Y-blokka anbefaler Riksantikvaren at dette vurderes nærmere for disse byggene.

Det er Riksantikvarens mening at det er fullt mulig å utvikle velfungerende, representative, arealeffektive og moderne kontorarealer.

6.2 Sikkerhet

Det vil være strenge krav til sikkerhet for regjeringskvartalet. I KVUen er det naturlig nok ikke redegjort i detalj for de nødvendige sikkerhetstiltakene. Vurderingene

gjøres primært av de 5 konseptene som vurderes og nullalternativet. Det heter i utredningen at *«I alle konseptene er alle de absolutte kravene til sikkerhetsløsning innfridd»*.

Konsept 1 - Gjenbruk omfatter gjenbruk av alle byggene i Regjeringskvartalet, ikke bare Møllergata 19 (M19), det gamle regjeringsbygget (G-blokka), Høyblokka og Y-blokka, som Riksantikvaren nå anbefaler. Vurderingen i utredningen er at dette konseptet tilsier at antall stengte gater øker betydelig sammenlignet med de andre konseptene. I KVUen anbefales Konsept 5 – Øst bl.a. fordi det medfører færre stengte gater. I dette konseptet er det forutsatt bevaring av den gamle regjeringsbygningen og Møllergata 19. I tillegg framheves det i KVUen at det vil være mulig å innpasse bevaring av Høyblokka og Y-blokka. Det er derfor primært sikkerhetsvurderingene fra dette konseptet som er relevant med Riksantikvarens forslag til vern.

For Y-blokka heter det i KVUen at *«Ved bevaring av Y-blokka må det i tillegg gjennomføres sikkerhetstiltak på grunn av beliggenheten over Ring 1. Dette anses som en ulempe, sammenlignet med de andre bygningene.»* I pressekonferansen som FAD holdt i forbindelse med presentasjonen av utredningene ble det stilt spørsmål om det er mulig å sikre Vaterlandstunnelen i det tunnellopet den går i dag. KVUens leder Svein Olaussen bekreftet at dette var mulig ved å legge et lokk i 1. etasje på Y-blokka. Den negative konsekvensen av dette vil være at man mister noe kontorareal. Et annet alternativ er å vurdere en bruk som ikke vil kreve så omfattende sikkerhet som de øvrige arealene i regjeringskvartalet.

En fredning vil ikke være i veien for å etablere tilfredsstillende sikkerhet i fasadene. For Riksantikvaren er det viktig at byggene framstår tilnærmet som opprinnelig sett utenifra. Det betyr at vindusomramming og brystning utvendig bør utføres i samme format og med samme type materiale som opprinnelig. Fasadene består av et «rutenett» i betong med vinduspartier i. Tilfredsstillende sikkerhet kan etableres i vindusnisjene og på innsiden av betongkonstruksjonene. Vinduene forutsettes etablert med sikkerhetsglass og glass med god u-verdi.

Basert på KVUens konklusjoner om sikkerhet, er det Riksantikvarens mening at det er mulig å etablere et godt nok sikkerhetsnivå for Y-blokka og Høyblokka parallelt med vern, men at for Y-blokka kan dette synes såpass vanskelig at andre funksjoner som ikke krever den grad av sikkerhet bør vurderes.

6.3 Energi

Gode energi- og miljøegenskaper er blant de viktigste behovene, og prioritert høyt i KVUen. Både Høyblokka og Y-blokka er oppført med etasjeskiller i betong og med bæring i fasadene. Opprinnelig isolasjonsevne og tetthet var langt dårligere enn dagens krav. Også tilbygget fra 1988 til Høyblokka har langt dårligere egenskaper enn dagens krav.

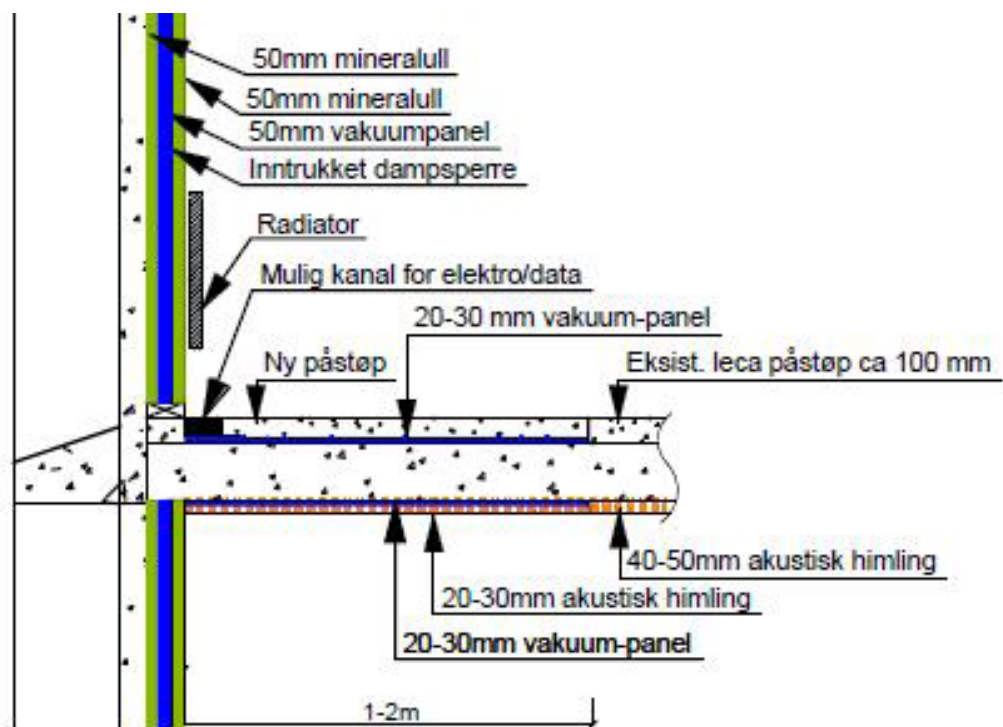
Vurderinger og beregninger for Høyblokka utført av ingeniørfirmaet Rambøll på oppdrag fra Riksantikvaren, viser at det er mulig å oppnå passivhusnivå. Det vises til *Vedlegg 8, Regjeringskvartalet, Noen tekniske vurderinger omkring mulig bevaring av Høyblokka og Y-blokka, Rambøll 2013* (heretter omtalt som V8). Det er i disse vurderingene tatt utgangspunkt i det omfanget av vern som Riksantikvaren foreslår. Dette resultatet tilsvarer det regjeringen har varslet som skjerpet krav for nybygg i 2015 og som KVUen har satt som mål for nybygg.

Bygget vil kunne oppnå energimerke B. Energimerke er avhengig av energiforsyningen, og kan variere mellom A og B selv om man er på passivhusnivå. Hvis man skal få en A må man som regel ha energiforsyning med virkningsgrad høyere enn 1.0, for eksempel varmepumpe eller solfanger. Har man fjernvarme, som har virkningsgrad på ca. 0.9, får man som regel en B.

Det er mulig å øke isolasjonsevnen i gavlene med innvendig etterisolering. Tilbygget i de øverste etasjene blir ikke vurdert som verneverdig, og man er derfor fri til å gjøre de nødvendige tiltakene, eventuelt rive og bygge nytt. Langveggene med betonggrid og vindusnisjene kan isoleres på innsiden og i nisjene under vinduene. Kuldebroene der dekkeforkantene kommer inn på betonggridet i fasaden kan reduseres ved å innpasse plater av vakuumisolasjon på over- og underkant av dagens dekke 1-2 meter innover fra fasadene. Dette kan gjøres uten å redusere romhøyden, se fig under .

For Y-blokka vil mange av de samme vurderingene og løsningene gjelde. Isolering av taket vil være viktigere her på grunn av husets form med større andel takareal i forhold til veggareal. Den høye gesimsen både her og på Høyblokka gjør at det er enkelt å innpasse økt isolasjonstykkel uten at dette endrer fasadene.

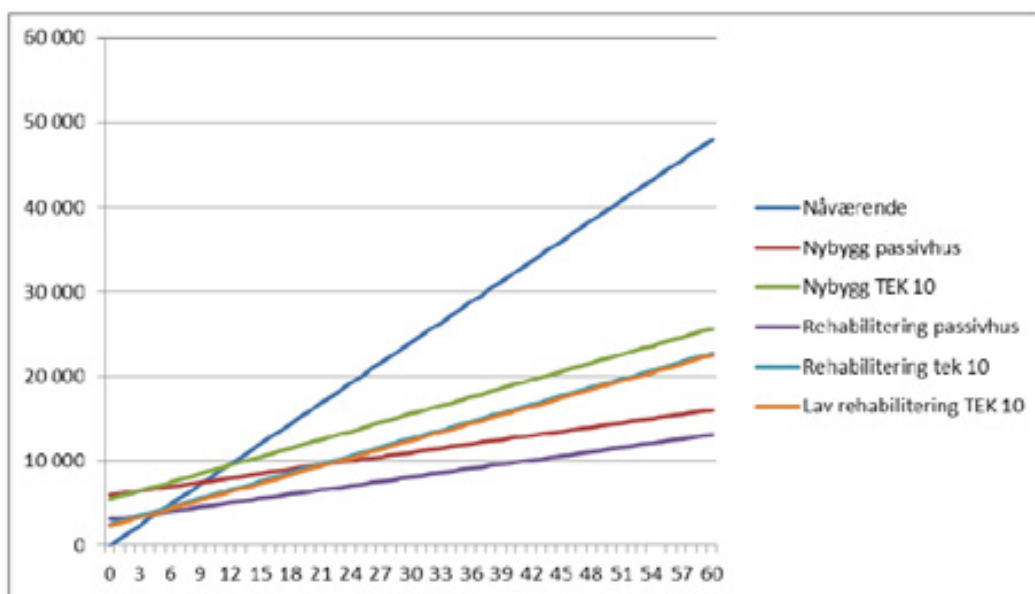
Riksantikvarens vurdering er at oppgradering av Høyblokka og Y-blokka parallelt med bevaring gir mulighet for å oppnå passivhusnivå, som tilsvarer målene satt for nybygg i KVUen og forutsatte krav fra 2015.

Tegning som viser en mulig løsning for isolering av yttervegg og dekkeforkant.
Illustrasjon Rambøll 2013

6.4 Klimagassutslipp

Riksantikvaren har ikke fått gjennomført egne klimagassutslippsberegninger. Vi viser derfor til konklusjonen i KVUens bakgrunnsdokument «Miljø i KVU fremtidig regjeringkvartal» der det heter at: «*Dersom objektet (Høyblokka, vår tilføyelse) effektivt lar seg rehabilitere til en energieffektivitet som nærmer seg nybygg er det sannsynlig at rehabilitering er det mest fornuftige valget. Dersom bygget har dårligere rehabiliteringsegenskaper er det sannsynligvis mest fornuftig å rive bygningen og bygge nytt, men dette bør understøttes av presise beregninger. I tillegg vil arealeffektiviteten til det enkelte bygg, sammenlignet med et nybygg for tilsvarende funksjoner, være avgjørende*».

Figur 1 - Alle beregnede alternativer. Tonn CO₂ på y-aksen.

Illustrasjon som viser klimagassutslippene for ulike alternativer slik det er beregnet og vist i KVUen. Rehabilitering til passivhus er vist i lilla og ligger lavest av alle alternativene, også nybygg passivhus, vist i rødt. Belastningene vil være lavere for rehabiliteringsalternativet fra år null fordi dette krever mindre materialer og energi enn nybyggingen. Denne forskjellen vil holde seg i alle årene framover.

Ut fra beregningene gjengitt i KVUen, dvs. at bygningene kan oppnå passivhusnivå og våre vurderinger om arealeffektivitet, slutter Riksantikvaren at klimagassutslippene ved bevaring av Høyblokka og Y-blokka vil være mindre enn ved riving og nybygging. I tillegg vil rehabilitering bety lavere forbruk av ressurser og mindre avfall.

6.5 Universell tilgjengelighet

Bevaringen vil ikke redusere muligheten for å etablere universell tilgjengelighet. De store flatene uten nivåforskjeller, nye heiser i dagens heissjakter og inngangspartier uten store høydeforskjeller gjør at rullestoltilgjengelighet vil være enkelt å etablere. Øvrige krav for å oppnå universell tilgjengelighet vil være fullt mulig å oppnå på linje med nybygg.

Riksantikvarens konkluderer med at universell tilgjengelighet kan oppnås ved bevaring av Høyblokka og Y-blokka.

6.6 Brann og rømning

Bygningene er oppført med bærende betongkonstruksjoner. Krav til brannsikkerhet og sikker rømning vil kunne tilfredsstilles. Den sekundære trappa som i dag også er en rømningstrapp i Høyblokka vil antakelig ikke være tilfredsstillende. Det er derfor behov for å etablere en bedre rømningsvei. Dette vil enten kunne gjøres internt i bygget eller som et tilbygg på byggets østfasade, som det åpnes for i Riksantikvarens anbefaling om vern. Men dette bør vurderes nøye da en ny trapp internt i bygget vil kunne bidra til bedre kommunikasjon innad mellom etasjene og gi mer åpenhet til kontorarealene. Dagens trappeløp vil kunne brukes til tekniske føringar. For Y-blokka vil dagens trappeløsninger tilfredsstille kravene.

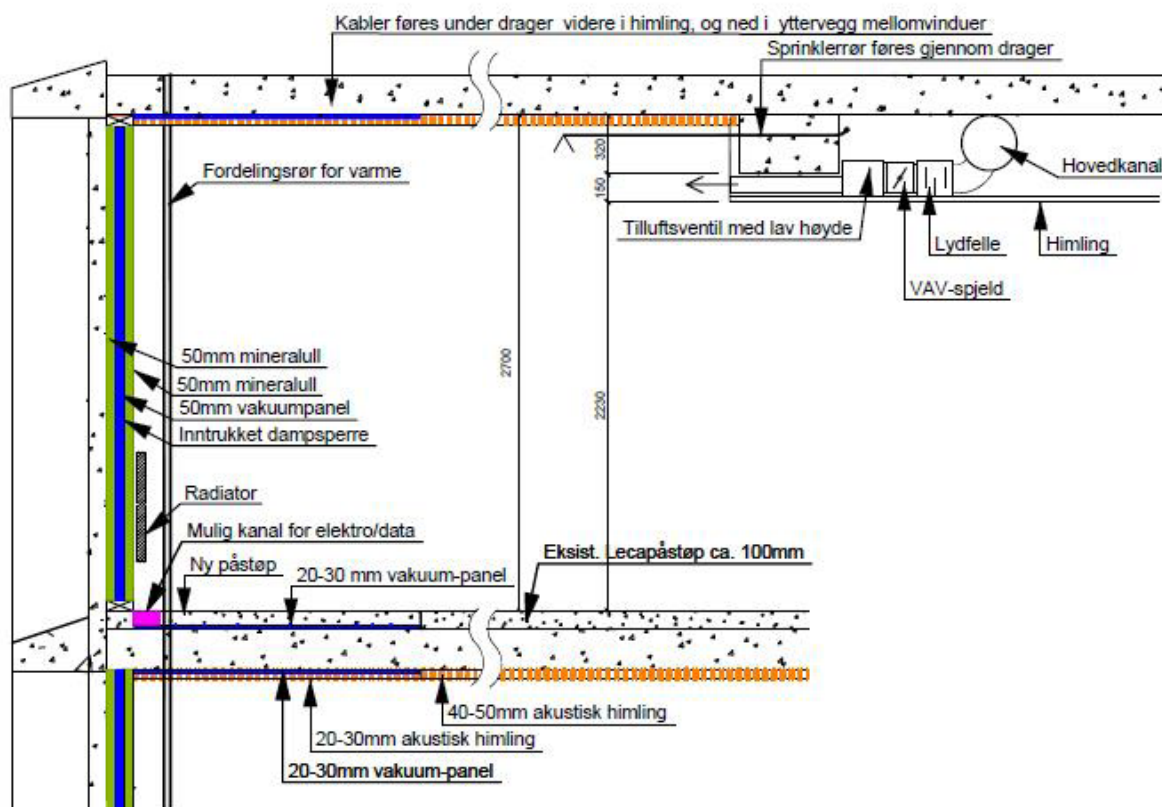
Det vil bli stilt krav om fullsprinkling av byggene, dette vil kunne innpasses jf V 8.

Riksantikvaren framholder at det er mulig å oppnå god brannsikkerhet og gode rømningsforhold.

6.7 Installasjoner

For å kunne rehabilitere bygningene til TEK 10 eller passivhusnivå vil et balansert mekanisk ventilasjonsanlegg med tilstrekkelig kapasitet, god varmegjenvinning og god behovsstyring være avgjørende. Dette vil innebære vesentlig større plass til tekniske rom, og større og flere sjakter enn tidligere. Det kan være flere prinsipielle løsninger for dette jf V8. Her vurderes muligheten for å etablere anlegg og føringsveier for ventilasjon, kjøling, solavskjerming, oppvarming, sprinkling, elektrisitet, data og sentralstøvsuger. Det vises også til V 7 som omtaler hvordan dette er løst i en tilsvarende bygning, og som kan være et godt forbilde for hvordan dette kan løses i Høyblokka og Y-blokka.

Den største utfordringen for å få fram tekniske føringar vil være den forholdsvis lave takhøyden. I figuren under er prinsipper for hvordan dette kan løses vist. Illustrasjonen viser at man ved å legge føringene i midtsonen over en nedsenket himling, kan få fram de tekniske føringene uten å senke himlingen i de ytre sonene.

Illustrasjon som viser vertikalsnitt med drager og innpassing av de tekniske installasjonene. Illustrasjon Rambøll 2013

Den ytre sonen vil da kunne få en himlingshøyde på om lag 2,70 m. For den indre sonen vil denne løsningen gi himlingshøyde 2,23 m, som tilsvarer løsningen i NVE-bygget, se V 7. Y-blokka har noe høyere etasjehøyde enn Høyblokka, og det vil derfor være lettere å løse føringsveier og installasjoner der.

Det er mulig å etablere de nødvendige tekniske føringer og installasjoner uten at himlingshøyden blir for liten til tross for de lave etasjehøydene.

6.8 Forvaltning-, drift og vedlikeholdskostnader

Forvaltning-, drift og vedlikeholdskostnader (FDV-kostnader) knytter seg hovedsakelig til vedlikehold, renhold og energi.

Høyblokka vil være strippet inn til betongkonstruksjonene før rehabiliteringen. Alle overflater og installasjoner vil være nye. Dette vil også gjelde for Y-blokka, men med unntak for planløsningen i en etasje i en av fløyene hvor Riksantikvaren foreslår at interiøret bevares. Men også her vil det være snakk om stor grad av oppgradering av overflater. De remonterte teakpanelene (Y-blokka og trapperommet i Høyblokka) vil også bli oppgradert og overflatebehandlet. Energikostnadene for byggene vil tilsvare nybygnivå. Byggene vil kunne utvikles til arealeffektive moderne kontorlokaler. Det er derfor vanskelig å finne argumenter for at FDV-kostnadene for disse byggene sammenlignet med nybygg vil være høyere, jfr. V 8.

Riksantikvaren framholder at FDV-kostnadene ikke vil være høyere for disse byggene enn for nybygg.

6.9 Miljø

Klimaendringene er blant våre viktigste miljøutfordringer. Reduksjon av utslipp i forbindelse med energibruk er et viktig tiltak for å minske negative klimagassutslipp. Beregninger har vist at det er mulig å oppnå passivhusnivå for Høyblokka. Tilsvarende nivå kan nås for Y-blokka. Energibruken i bruksfasen vil derved være lav, lavere enn det er kalkulert med i KVUen. Fortsatt bruk av bygningene i stedet for å rive og bygge nytt vil spare klimagassutslipp ved riving og nybygging. Rehabilitering vil medføre mindre forbruk av ressurser og mindre avfall enn riving og nybygging.

Riksantikvaren framholder at ettersom bygningene kan oppgraderes til passivhusnivå, og vi kan unngå utslippene forbundet med riving og nybygging vil klimagassutslippene ved bevaring være mindre enn ved riving og nybygging. I tillegg vil rehabilitering bety mindre forbruk av ressurser og mindre avfall.

6.10 Konklusjoner ny bruk

Riksantikvaren fremholder at både Høyblokka og Y-blokka egner seg til oppgradering til moderne og funksjonelle kontorlokaler samtidig som verneverdiene sikres. Til tross for lave etasjehøyder er det fullt mulig å få til gode løsninger for installasjoner og tekniske føringer. Byggene vil kunne oppgraderes til passivhusnivå, og FDV-kostnadene vil bli omlag som for nybygg. Gjennbruk vil gi lave klimagassutslipp, lavere ressursforbruk og mindre søppel.

I KVUen fremholdes det at dersom byggene lar seg oppgradere til en energieffektivitet som nærmer seg nybygnivå, vil sannsynligvis rehabilitering være det nest fornuftige. Riksantikvaren har vist at byggene kan oppgraderes til passivhusnivå, dette et bedre enn nybygnivå.

Det er Riksantikvarens påstand at bevaring er det mest fornuftige også ut fra teknisk og økonomiske vurderinger. I tillegg til dette kommer viktigheten av å bevare byggene som kulturminner.

7. KOMMENTARER TIL KONSEPTVALGSUTREDNINGEN

KVUen gjør mange viktige vurderinger på mange områder. Utredningen er svært omfattende. I det følgende fokuseres kun på de temaene som er viktigst for vurdering av vern kontra nybygg.

7.1 Verneverdi

Riksantikvaren ser det som nødvendig å knytte merknader til utredningens premisser og konklusjoner om verneverdi. Vurdering av verneverdi var ikke en del av mandatet til KVUen. Det heter i utredningen at utvalget har «*valgt å synliggjøre merkostnader ved bevaring av bygninger og kunst, men ellers løfte spørsmålet om bevaring av bygninger og kunst over til den politiske arena.*»

Utvalget har allikevel gjort en enkel verneverdi. Denne mangler en faglig analyse og drøfting av de kulturhistoriske forhold. Deres konklusjoner om verneverdi er i klar motstrid med de konklusjoner og faglige vurderinger som ligger til grunn for det omforente forslag om vern per juni 2011. Dette grunnlag eller drøftes ikke nærmere. Riksantikvaren er grunnleggende uenig i og kritisk til en slik framstilling og vil understreke at dette nettopp er et faglig spørsmål som må ses i lys av bl.a. kulturminneloven og kgl. res. 1.9.2006.

Det er ikke riktig som KVUen hevder at verneverdien ble satt på vent. Det var den formelle fredningsprosessen som ble satt på vent.

7.2 Energi

I utredningen forutsettes TEK 10 som standardkrav til energibruk og passivhusnivå som krav i 2015. Det gjøres ingen vurderinger av at økningen av kravet til passivhusnivå er planlagt for nybygg, men med lavere krav for eksisterende bygg eller at det både i TEK 10 og i EUs energidirektiv for bygninger 2010 gis adgang til å lempe på energi kravene for å sikre historiske verdier. For eksisterende bygg som helhet vil krav til energieffektivitet først gjelde når det gjøres hovedombygging.

Vurderinger og beregninger for Høyblokka, hvor det er tatt utgangspunkt i det omfanget av vern som Riksantikvaren foreslår, viser at det er mulig å oppnå en standard tilsvarende passivhusnivå, (se V8). Dette tilsvarer det regjeringen har varslet som skjerpet krav til nybygg i 2015 og som KVUen har satt som mål for nybygg.

Riksantikvaren framholder på denne bakgrunn at gjenbruk av de to bygningene ikke vil kreve mer energi i bruksfasen enn nybygg.

7.3 Klimagassutslipp

Det påpekes i KVUen at det er flere forhold som påvirker klimagassutslipp blant annet utslippsfaktor, energieffektivitet, materialvalg, arealeffektivitet og transportavstander. I tillegg burde riving vært nevnt selv om dette i det store og hele vil bety lite.

Det heter også i utredningen at det er svært vanskelig å gjøre presise analyser av klimagassutslipp i en konseptvalgutredning, fordi bygningene ikke er prosjektert, lite vites om energikrav/ambisjoner, materialvalg, bruk og andre sentrale temaer. For å komme fram til sikrere vurderinger er det behov for å se mer i detalj på mulige løsninger for de konkrete byggene. Riksantikvaren har engasjert Rambøll til å se noe nærmere på dette (jf V8). Her er det både tatt utgangspunkt i det konkrete omfang av vern som Riksantikvaren anbefaler og i bygningenes detaljer og mål. Deres konklusjon er at det er mulig å oppnå passivhusnivå.

I KVUens bakgrunnsdokument «*Miljø i KVU fremtidig regjeringkvartal*» heter det i konklusjonen knyttet til klimagassutslipp: «*Dersom objektet (Høyblokka, vår tilføyelse) effektivt lar seg rehabilitere til en energi-effektivitet som nærmer seg nybygg er det sannsynlig at rehabilitering er det mest fornuftige valget. Dersom bygget har dårligere rehabiliteringsegenskaper er det sannsynligvis mest fornuftig å rive bygningen og bygge nytt, men dette bør understøttes av presise beregninger. I tillegg vil arealeffektiviteten til det enkelte bygg, sammenlignet med et nybygg for tilsvarende funksjoner, være avgjørende*»

Riksantikvaren framholder at det er mulig å oppnå en energieffektivitet som tilsvarer passivhusnivå og god arealeffektivitet. Vi slutter derfor, ut fra KVUens konklusjon, at rehabilitering er det mest fornuftige.

7.4 FDV-kostnader

For FDV-kostnadene forutsettes det i KVUen 10% høyere utgifter for bevarte bygg i forhold til nybygg grunnet vanskeligere bygningskropp, renhold og manglende måloppnåelse av energikravene i TEK10. Dette er ikke spesifisert på enkeltbyggnivå.

Begge de aktuelle bygningene har arealer som kan utvikles til rasjonelle kontorarealer med moderne standard på overflater og tekniske installasjoner. Det er derfor ingen grunn til å anta at kostnadene til renhold av lokalene på noen måte vil være høyere enn for nybygg. Renhold av vinduene utvendig vil muligens være noe mer kostbar enn for nybygg. Energikravene tilsvarende passivhusnivå er mulig å nå.

På denne bakgrunn framholder Riksantikvaren at FDV-kostnadene ikke blir merkbart høyere ved bevaring enn for nybygg.

7.5 Kostnadene til riving og demontering av kunsten

I KVUen anslås kostnadene for å skjære ut kunsten i Høyblokka og å benytte den i et nybygg å være 2-5 MNOK. For gavlen og vestibulen i Y-blokka vurderes kostnadene til å være 2-4 MNOK. Kunsten på Høyblokka gavler er ikke påregnet bevart.

Hvis byggene skal rives og kunstverkene bevares må rivingen foregå etappevis. Det vil medføre opphold i den effektive rivingen i forbindelse med saging og uttransportering av veggene med kunstverk. Riksantikvaren har fått utarbeidet en vurdering av ekstrakostnadene for ekstra tidsbruk, saging for å løse kunstverkene og uttransport (jf V8). Merkostnadene er beregnet til ca. 21 MNOK for Høyblokka, og ca. 6 MNOK for Y-blokka. Inkludert i dette er riggekostnader 10%, byggherrekostnader inkl. prosjektering 20% og uforutsett 20%.

Det er knyttet stor usikkerhet til disse anslagene. Rambøll anslår de totale rivekostnadene til mellom 70-120 MNOK. Vi har ikke fått oppgitt KVUens anslag for rivekostnader. Rambølls overslag over ekstrakostnader forbundet med demontering av kunsten er totalt omkring 27 MNOK.

Det er grunn til å tro at anslagene for demontering av kunsten gjort i KVUen er for lave.

7.6 Samfunnsøkonomisk analyse

Konseptvalgutredningen foretar en vurdering av den samfunnsøkonomiske lønnsomheten, det vil si om summen av nytteverdi overstiger summen av kostnadsvirkninger. Dette er kompliserte regnestykker og vurderinger som Riksantikvaren ikke har gått inn på. Vi har imidlertid pekt på at en del av de kostnadsmessige forutsetningene synes å være sviktende. Dette omfatter bl.a. energiforbruk, FDV-kostnader og kostnader i forbindelse med demontering av kunstverkene. Vi setter også et spørsmål ved om arealeffektiviteten for de nyinnredede kontorlokaler vil være merkbart dårligere enn for nybygg. Hvor mye denne reduksjonen av kostnadene vil bety for det samfunnsøkonomiske regnestykket bør beregnes. Riksantikvaren antar at dette vil vesentlig redusere merkostnadene.

Konseptvalgutredningen konkluderer med at differansen i kostnadene mellom rehabilitering av Høyblokka og tilsvarende nybygg utgjør ca. 400 MNOK, og for Y-blokka ca. 250 MNOK. Basert på disse vurderingene konkluderer utreder med at Høyblokka og Y-blokka rives og erstattes med nybygg. Samtidig framholdes det i utredningene at «*Hvis man inkluderer all usikkerhet kan det ikke konkluderes med sikkerhet at kostnadene vil bli høyere med bevaring*».

Riksantikvaren har påvist at kostnadene vil bli vesentlig lavere ved bevaring enn det som er forutsatt i KVUen. Vi framholder at dette med stor sannsynlighet fører til at bevaringsalternativet vil ha lavere kostnader enn riving og nybygging. Vi anbefaler at de samfunnsøkonomiske beregningene gjøres på ny basert på mer detaljert kunnskap om verneomfang, byggenes konstruksjoner og løsningsmuligheter blant annet vist i V8. KVUens konklusjoner er tatt på for usikkert grunnlag til at det kan legges vekt på utvalgets samfunnsøkonomiske konklusjoner.

7.7 Referanseprosjekter

Flere bygg er i KVUen vurdert som referansebygg. Det er vanskelig å finne gode referansebygg fordi energikravene har fått økt fokus og kravene er forsterket de senere årene. Ut fra vårt kjennskap er det NVE-bygget, Middeltunsgate 29 i Oslo, som er det mest relevant bygget å dra lærdom fra.

I KVUen framholdes NVE-bygget som et godt forbilde når det gjelder innvendige tekniske løsninger, men vesensforskjell fra Høyblokka og Y-blokka som «*har bæring i fasaden slik at det ikke er like enkelt å løse når det gjelder å få lavenergibygg med forbedret verdi på fasaden.*» Riksantikvaren presenterer NVE-bygget i V7.

NVE-bygget ble oppført 1962-64 og har høy arkitektonisk kvalitet, eksklusive detaljer og solide materialer. Fasaden er fredet både innvendig og utvendig, i tillegg til innvendige arealer som kantine, hovedinngang, det sentrale trapperommet og to kontorfløyer.

Bygget har gjennomgått en total rehabilitering. Resultatet er et elegant eksempel på at hensyn til vern, modernisering, energieffektivisering, miljø og universell utforming er fullt ut kombinerbart - også i et eksisterende fredet bygg.

Det er i rehabiliteringen blitt lagt vekt på å ivareta byggets opprinnelige kvaliteter, samtidig som det er utviklet til en funksjonell og fleksible arbeidsplass.

Etter rehabilitering fremstår NVE-bygget som et forbildeprosjekt hva gjelder miljø og energi. Byggets tilførte energi skal maksimalt være 120 kWh/m² år (energi-merke B) og rehabiliteringen er gjennomført med fullt fokus på universell utforming.

De viktigste løsningene å studere nærmere for å dra erfaringer fra ved utvikling av Høyblokka og Y-blokka vil være:

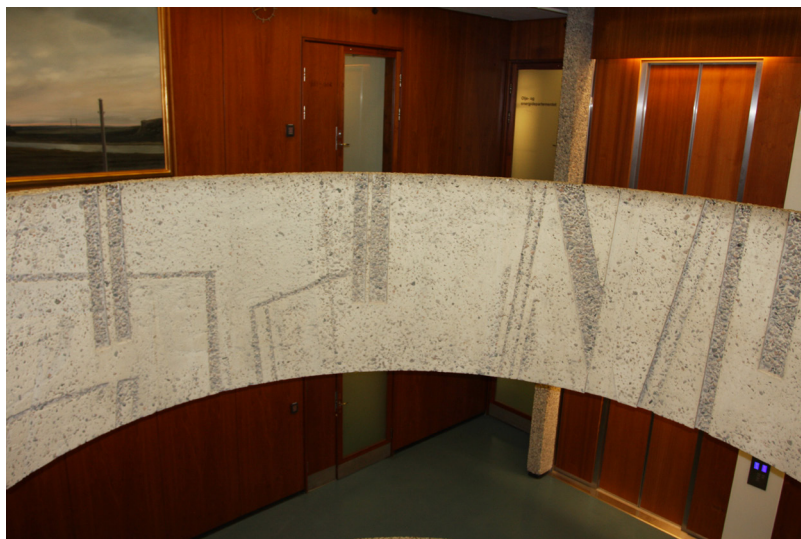
- Moderne, funksjonelle og lyse kontorlokaler
- Gjenbruk av materialer og vern av deler av interiørene
- Innpassinger av tekniske føringer vertikalt og horisontalt med lave etasjehøyder
- Energieffektivitet

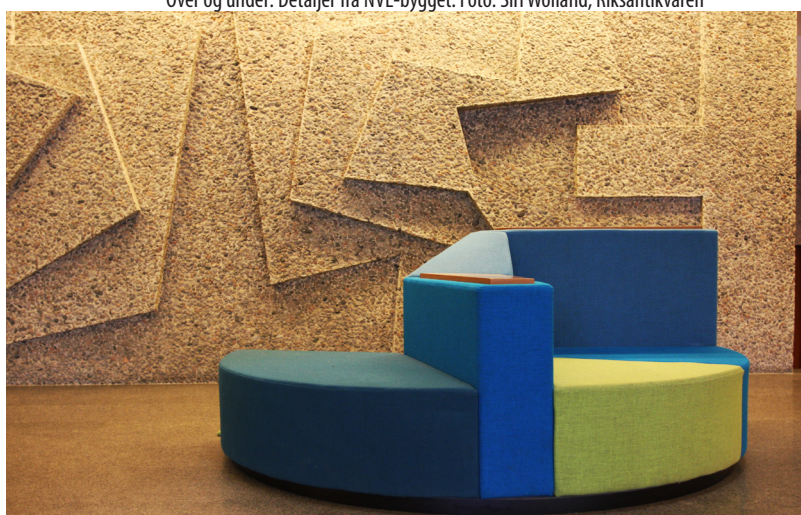
Bilder over: NVE-bygget i Middeltunsgate i Oslo. Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

Bildet over: Åpent areal erstatter opprinnelige cellekontorer. Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

Over og under: Detaljer fra NVE-bygget. Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

Vedlegg

1. Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design

Supplerende utredning om regjeringskvartalets fremtid. 8. oktober 2013

2. Oslo kommune, Plan- og bygningsetaten

Forslag til uttalelse konseptvalgutredning nytt regjeringskvartal. 1. oktober 2013

3. Oslo kommune, Byantikvaren.

Byantikvarens vurdering av regionale kulturminneverdier i tilknytning til Konseptvalgutredning for regjeringskvartalet.

4. oktober 2013

4. ICOMOS Norge

Uttalelse fra ICOMOS Norge vedrørende verneverdi i regjeringskvartalet – Høyblokka og Y-blokka. 2. oktober 2013

5. Fortidsminneforeningen

Regjeringskvartalets bygninger H og Y – vurdering av verneverdi. 1. oktober 2013

6. Norske Arkitekters Landsforbund, Oslo Arkitektforening

Støttebidrag for Riksantikvarens utredningen om høyblokkens kulturhistoriske verdi. Oktober 2013

7. Riksantikvaren

Den offentlige debatten - regjeringskvartalet i mediene. 10. Oktober 2013

8. Riksantikvaren

NVE – Norges Vassdrag og Energidirektorat. Presentasjon av ombygging og oppgradering. 10. oktober 2013

9. Rambøll Norge

Regjeringskvartalet. Noen tekniske vurderinger omkring mulig bevaring av Høyblokka og Y-blokka. 9. oktober 2013

Kilder og referanser

Konseptvalgutredningen for fremtidig regjeringskvartal av 27. juni 2013. Opak AS, Metier AS og LPO arkitekter AS

- RKV KVV B01-1 Dagens tilstand: Historisk utvikling – dagens tilstand med en del alternativer for utnyttelse.
- RKV KVV B01-2 Dagens tilstand: Bygninger og departementer
- RKV KVV B05 Bygningsvern og kunst:
- RKV KVV B06 Bymessige behov
- RKV KVV B07 Referansestudier
- RKV KVV 09 Forutsetninger for alternativ- og usikkerhetsanalyse, Referansedokument 9
- Miljø i KVV fremtidig regjeringskvartal
- RKV KVV Eksisterende bygningers potensial for arbeidsplasser

Arkitektur.nå. Norsk arkitekturpolitikk. Kultur og kirke departementet, august 2009

Council of Europe, Committee of Ministers, *Recommendation No. R (91) 13. On The Protection of the Twentieth-Century Architectural Heritage*

Kgl. res. 1. september 2006 om *Statens kulturhistoriske egedomar*

St.meld. nr. 39 (1986–87) *Bygnings- og fornminnevernet*

St.meld. nr. 46 (1988–89) *Miljø og utvikling – Norges oppfølging av Verdenskommisjonens rapport*

St.meld. nr. 58 (1996–97) *Miljøvernpolitikk for en bærekraftig utvikling*

St.meld. nr. 16 (2004–2005) *Leve med kulturminner*

St.meld. nr. 26 (2006–2007) *Regjeringens miljøpolitikk og rikets miljøtilstand*

St. meld. nr. 35 (2012–2013) *Framtid med fotfeste*

Regjeringskvartalet – sikringsprosjektet, Statsbygg 25.januar 2012

Arkitekt Erling Viksjø, Norsk arkitekturmuseum, 1999

Bonytt, mars 1959

Byggekunst nr 1, 1959

Brytninger: Norsk arkitektur. 1945–65. Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design, 2010

Et samarbeid i betong : Carl Nesjar & Pablo Picasso, Sylvia A. Antonio. Icefount Publ 2009

FAD, Statsbygg. Særtrykk av verneforslaga i samband med LVP FAD for departementskontora. Statsbygg juni 2012

"Fra Grubbegata til New York: - Pionerarbeid med Picasso". Leif Anker, Riksantikvarens magasin Alle tiders 2/2011

Høyblokken, en bygningsbiografi. Hugo Lauritz Jenssen, Press forlag, 2013

Klimagassberegninger for vernede boligbygg vs. nye lavenergiboliger. Civitas, rev. utg., desember 2011

Modernismens huse, Bygningskulturens dag 2005, Kulturarvstyrelsen, 2005

Picasso-Oslo. Kunst og arkitektur i regjeringskvartalet. Nasjonal museet og Riksantikvaren 2013

Picasso i det offentlige rummet, Bo Wingren, Stockholm 2003

Regjeringskvartalet 1906 – 1996, Statsbygg 1996.

Samtaler med Carl Nesjar. Betongdekorasjonene I Regjeringsbygningene i Oslo, Sylvia Antoniou, Oslo 2012

Staten bygger, Geir Thomas Risåsen. Statsbygg/ Press forlag. 2003

Statens sentrale bygningar i Noreg 1536–2007. Landsverneplan for Fornyings- og administrasjonsdepartementet. Historiedel. H. Kolle. Oslo : FAD, 2008

Statens bygge- og eiendomsdirektorat, ferdigmelding nr. 360 – *Høyblokken i Regjeringskvartalet*

Statsbygg, faktaark kunst, arkitektur og historikk, sept. 2013

Statsbygg, ferdigmelding nr. 117, 1996 – *Regjeringskvartalet, Oslo – Y-blokken*

Statsbygg, ferdigmelding nr. 554, 1998 – *Rokkeringsprosjektet i Regjeringskvartalet*

Statsbygg, ferdigmelding nr 503, 1996 – *Regjeringskvartalet, Oslo. R5-Akersgata 59,*

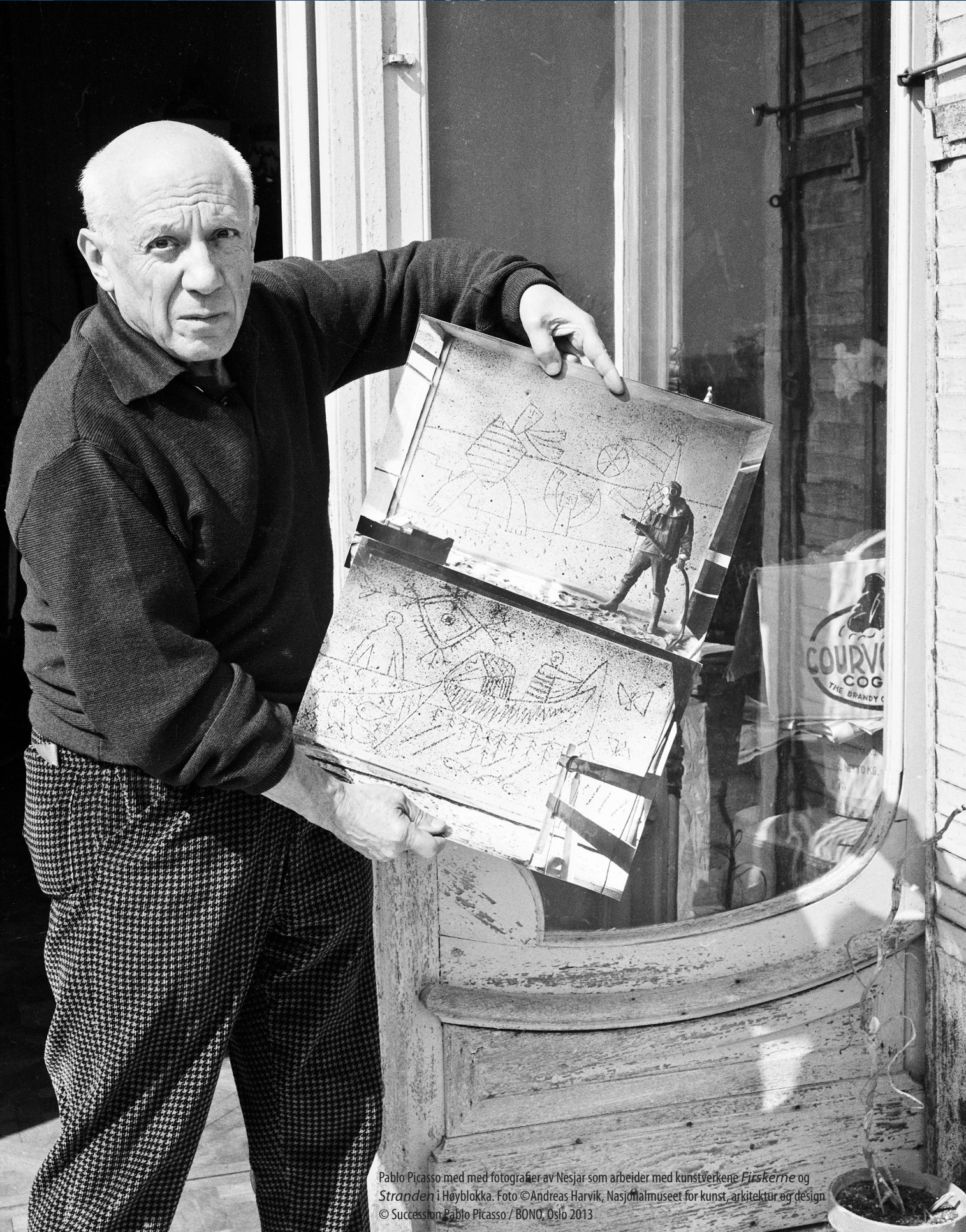
Regjeringsparken. Løkk over Henrik Ibsenringen

Veileder og eksempelsamling for katalogdelen i en landsverneplan FAD/SKE, april 2005.

Åpent rom, Statsbygg 1, 2009

Riksantikvarens SKE-base (database Statens kulturhistoriske eiendommer)

Pablo Picasso med med fotografier av Nesjar som arbeider med kunstverkene *Firskerne* og *Stranden* i Høyblokka. Foto ©Andreas Harvik, Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design
© Succession Pablo Picasso / BONO, Oslo 2013

NASJONALMUSEET FOR KUNST, ARKITEKTUR OG DESIGN

Riksantikvaren

Direktoratet for kulturminneforvaltning
Postboks 8196 Dep
0034 Oslo,

Oslo, 8. oktober 2013

vår. ref.: 13/00230

Supplerende utredning om Regjeringskvartalets fremtid

Riksantikvaren har bedt om innspill fra Nasjonalmuseet til sitt arbeid om en supplerende utredning om de kulturhistoriske verdier til Konseptvalgutredningen for nytt regjeringskvartal, lagt fram 27.6.2013. Nasjonalmuseet har i dette innspillet valgt å legge vekt på Høyblokka, fordi denne bygningen best dokumenterer og representerer anleggets kunst- og arkitekturhistoriske verdier. Samtidig inngår Y- blokka som en del av et felles anlegg som bør tillegges vekt. Både Høyblokka og Y-blokka utgjør i dag de viktigste eksemplene på offentlige utsmykningsoppdrag i Norge.

Nasjonalmuseets oppsummering og hovedkonklusjoner:

- Høyblokka i regjeringskvartalet, eller *Regjeringsbygningen*, er et av de beste eksemplene på monumental modernisme i norsk kunsthistorie
- Høyblokka ansees som den viktigste symbolbygningen for den moderne norske velferdsstaten etter krigen
- Den integrerte kunsten står i en særstilling innen nyere norsk kunsthistorie
- Arkitektur og billedkunst er intimt forbundet med hverandre og uadskillelige
- Høyblokka bør bevares

Høyblokkas formspråk og symbolverdi

Regjeringskvartalets bygningshistorie er lang og komplisert. Den første konkurransen ble avholdt i 1897. Henrik Bulls første byggetrinn, i dag Finansdepartementet, sto ferdig i 1906. Manglende finansiering gjorde at anlegget som helhet aldri ble realisert, og i 1939 ble det avholdt ny konkurranse. Erling Viksjø ble tildelt oppdraget om å tegne ny regjeringsbygning i 1946.

Erling Viksjø fikk sin diplomeksamen fra NTH i 1935. Straks etter endt utdanning begynte han som assistent hos den velrenommerte arkitekten Ove Bang (1895–1942). Samtidig leverte han flere selvstendige utkast til konkurranser. Et av dem var *vestibyle*, til konkurransen om ny regjeringsbygning i 1939/40. Det ble ikke kåret noen vinner, men fire utkast ble stilt likt. Blant disse fire var både Bangs utkast og den unge assistenten Viksjøs. I 1946 ble det satt ned en ny jury som skulle velge mellom de fire utkastene fra 1939, og denne gangen ble Viksjø kåret til vinner. Prosjektet endret seg flere ganger, og Viksjø tegnet en mengde variasjoner fram til midten av 1950-tallet, før det vi kjenner som Høyblokka tok sin form. Mens Viksjø tegnet på de ulike utkastene til *Regjeringsbygningen* drev han en intens eksperimentvirksomhet med sandblåst betong.

Ny monumentalitet var et sentralt begrep i samtidens arkitekturdebatt. I 1943 publiserte blant andre Sigfried Giedion teksten *Nine Points on Monumentality*. Sigfried Giedion var en innflytelsesrik sveitsisk arkitekturhistoriker som i 1954 ble professor ved Harvard University. Hans viktigste arbeider er *Bauen in Frankreich* (1928), *Space, Time and Architecture* (1941 og senere utg.), *Mechanization Takes Command* (1948) og *Architecture and the Phenomena of Transition* (1970). I *Nine Points on Monumentality* argumenterte Giedion for et samarbeid mellom kunstartene, for å skape monumenter som kunne tilfredsstillte menneskets grunnleggende behov for symboler. Hvordan modernistisk arkitektur skulle kunne uttrykke monumentalitet ble diskutert både i USA og Europa på 1940- og 50-tallet.

Regjeringsbygningen reflekterer denne diskusjonen på en unik måte i norsk kunst- og arkitekturhistorie. Bygningens opprinnelige form, med en modulert toppetasje, understreket den skulpturale og monumentale karakteren. (Blokka ble endret og påbygd 1988–90.)

Materialbehandlingen er sentral i Viksjøs monumentalarkitektur, som var rikt dekorert. Bygningens betongoverflater er sandblåste, og det frilagte tilslagsmaterialet (elvegrus) kan ses som ornamenter i fasaden. Viksjøs tilnærming til den ornamenterte og dekorerte veggen var tosidig – samtidig som han eksperimenterte for å finne måter å avdekke tilslagsmaterialet på, eksperimenterte han også med å la noe av sementhinnen bli stående igjen, i form av ulike mønstre. I Høyblokka kan dette se på enkelte detaljer som er understreket med dekorative mønstre, som de bærende søylene.

Høyblokka har i ettertid blitt et symbol på det sosialdemokratiske og egalitære velferdssamfunnet. Etter den andre verdenskrigen var klassisistisk monumentalitet kompromittert fordi den i brutale utgaver ble brukt av de fascistiske statene. Formspråkets meningsinnhold var ikke lenger humanisme, men diktatur og undertrykkelse. Den sosialdemokratiske arkitekturen i etterkrigstiden, derimot, ble ikke bare en forlengelse av effektive og stilrene modernistiske prinsipper. Den svenske arkitekturhistorikeren Olle Svedberg har treffende karakterisert den sosialdemokratiske arkitekturen som en "beredskapsarkitektur". Den uttrykker stram økonomi, materialknapphet og en enkel, nøysom livsform, altså det nye felleskapets problemer, men kanskje enda mer dette felleskapets dyder. Regjeringsbygningen er kanskje det viktigste symbolet for den sosialdemokratiske staten. Man valgte høyde for at symbolet skulle synes. Blokka er skapt modernistisk i ånd, men ble eksperimentelt bearbeidet med ornamenterte flater, kostbare materialer og kunst i verdensklassen.

Regjeringsbygningen ble ved siden av Bakkehaugen kirke, den første bygningen utført i Viksjøs patenterte naturbetong. De unge kunstnerne arbeidet med et materiale og teknikk de ikke hadde erfaring med, direkte på byggeplassen. Regjeringsbygningen er dermed resultat av nyskapende eksperimentering og står som et pionerarbeid for utviklingen av

naturbetongen og i samarbeidet mellom arkitekt og kunstnere. Bygningen er et av de mest eklatante eksemplene på monumental modernisme i norsk kunsthistorie.

Den integrerte kunsten

Regjeringsbygget var et av 1950- og 60-årenes viktigste offentlige utsmykningsoppdrag, og en stor del av oppgaven ble gitt til fire yngre kunstnere som hadde gjort seg bemerket med abstrakte uttrykksformer, et svært kontroversielt fenomen i samtiden: Tore Haaland (f. 1918), Carl Nesjar (f. 1920), Inger Sitter (f. 1929) og Odd Tandberg (f. 1924). I tillegg ble det oppført veggarbeider basert på tegninger av Pablo Picasso og Kai Fjell. Haaland, Nesjar, Sitter og Tandberg etablerte siden distinkte enkeltkarrierer, og danner ved siden av Jakob Weidemann en kjerne av kunstnere som forbindes med det abstrakte maleriets gjennombrudd i Norge rundt 1960.

Materialet og teknikken åpnet for store muligheter for abstrakt artikulering med vekt på stoff og form; relieffvirkninger, konturtegning, lysføringer, mønsterstrukturer og overflatebehandlinger. Oppdraget – og måten kunstnerne løste det på – kom til å få stor betydning for en større forståelse for den abstrakte kunsten i Norge. Nesjar samarbeidet med Picasso, som fattet stor interesse for det spesielle materialet og teknikken. Picassos til sammen fem arbeider i Høyblokka og Y-blokka har en sentral plass i Picassos kunstnerskap. De ble Picassos første arbeider i betong, som i dag omfatter 34 verk. I alle kunstneres arbeider spiller selve materialstrukturen en avgjørende rolle. Det er blitt sagt at bildene så å si vokser ut av veggens eget materiale.

Den stedsspesifikke kunsten i Høyblokka står i en særstilling innen nyere norsk kunst. Det abstrakte formspråket og den spesielle materialbruken innevarslet noe radikalt annerledes sett i forhold til tidligere tilsvarende offentlige utsmykninger. Her er arkitektur og billedkunst så intimt forbundet med hverandre at de fremstår som uadskillelige. Kunsten er laget for stedet på stedet og vil miste sin betydning om den løsriveres.

Den kunst- og arkitekturhistoriske verdien av Høyblokka i Regjerningskvartalet er svært høy. Arkitekturen og billedkunsten spiller sammen på en unik måte, og utgjør et helhetlig verk. Nasjonalmuseet anbefaler at Høyblokka bevares.

Med vennlig hilsen

Audun Eckhoff, direktør

Appendiks

Uttalelse fra Alfred Pacquement, gitt til Nasjonalmuseet, september 2013:

There is no need to insist on the importance of Pablo Picasso in art of the XXth century. For an artist of that stature, any event affecting the future or destination of his works is of universal impact.

I have been informed of discussions in Oslo concerning the concrete walls that Picasso conceived and Carl Nesjar created in the Government building complex. The terrible attack which happened in 2011 severely damaged the building but, as I understand, preserved the Picasso walls. Those are the first artworks by Picasso in concrete and it is of course extremely crucial to preserve them and to keep them on the site for which they were conceived as they are integrated in the architecture.

I definitely hope that the buildings can be restored and that those precious works of art by the major artist of XXth century can be kept for the future generations who will discover them

Sincerely

Alfred PACQUEMENT

Directeur

Musée national d'art moderne/Centre de création industrielle

Musée national d'art moderne, Centre Pompidou i Paris er Frankrikes nasjonalmuseum for moderne kunst. Det representerer toppskiktet blant verdens museer for moderne kunst, ved siden av Museum of Modern Art (New York) og Tate Modern (London).

Alfred Pacquement har ledet museet i en årrekke. Han er president i CIMAM (den internasjonale organisasjonen for moderne kunstmuseer) og regnes som en av Europas fremste autoriteter innen det 20. århundrets billedkunst.

Oslo kommune
Plan- og bygningsetaten

Byrådsavdeling for byutvikling
Rådhuset
0037 OSLO

Deres ref: 201201222

Vår ref (saksnr): 201201708-22 Saksbeh: Jannike Nilsen
Oppgis alltid ved henvendelse

Dato: 0 i OKT. 2013
Arkivkode: 510

FORSLAG TIL UTTALELSE- KONSEPTVALGUTREDNING NYTT REGJERINGSKVARTAL

Plan- og bygningsetaten (PBE) viser til tidligere korrespondanse i saken samt brev fra byrådsavdelingen av 19.08.2013 hvor etaten blir bedt om å forberede Oslo kommunes uttalelse til konseptvalgutredningen (KVU) for fremtidig regjeringskvartal.

Innkommne innspill og kommentarer :

I brev datert 30.08.2013 inviterte PBE berørte virksomheter og bydeler til å komme med eventuelle kommentarer til KVUen. Fristen ble satt til 17.09.2013.

Den 13.09.2013 ble det avholdt et informasjons- og dialogmøte mellom berørte kommunale etater og virksomheter.

Det er innkommet skriftlige kommentarer og innspill fra følgende etater og virksomheter:

Eiendoms- og byfornyelsesetaten (EBY)

EBY viser til at kommunen er eier av bygningen som i dag huser Deichmanske hovedbibliotek, og at biblioteket skal flytte til Bjørvika i 2017. EBY viser til at ingen av de fem hovedkonseptene i KVU innlemmer Deichmanske i regjeringskvartalet, og at bygningen således blir liggende i randsonen av nytt regjeringskvartal. EBY ber om at det så langt som mulig blir tatt hensyn til en fremtidig bruk av bygningen, slik at bruk ikke blir sterkt redusert eller i verste fall umuliggjort, for eksempel som følge av den praktiske gjennomføringen av sikringstiltak i regjeringskvartalets randsoner.

Beredskapsetaten (BER)

BER viser til at det må legges opp til god allmenn- og punktbelysning jf kommunens gatelysplan. Videre fremhever BER at det må legges opp til romslige gaterom som kan absorbere både folk og kjøretøyer ved for eksempel beredskapssituasjoner, og at det må være gode kjøreveier for nødetatene helt fram til fasade på bygningene samt at rutine for pullertsenking utarbeides. Om det skal anbringes en heliport i nytt regjeringskvartal må det tas hensyn til sikt-, lys og inn/utflygingstraséer. Endelig presiseres at dersom det skal anbringes store antenner (paraboler) for sambandsbruk bør dette innpasses slik at de ikke blir særlig synlig fra gateplan. Antenner for kvartalet bør etter BERs vurdering samordnes og plasseres samlet og skjermet.

Plan- og bygningsetaten

Boks 364 Sentrum
0102 Oslo

Besøksadresse:
Vahls gate 1, 0187 Oslo
www.pbe.oslo.kommune.no

Sentralbord: 02 180

Kundesenteret: 23 49 10 00

Telefaks: 23 49 10 01

E-post: postmottak@pbe.oslo.kommune.no

Bankgiro: 1315.01.01357
Org.nr.: 971 040 823 MVA

Brann- og redningsetaten (BRE)

BRE viser til at hovedbrannstasjonen består av en operativ del knyttet til utrykning av brannbiler og mannskap, og en kontordel for etaten. I KVVU er det den operative delen opprettholdt og tilpasset fremtidig utnyttelse av kvartalet, mens det er forutsatt at kontordelen til BRE kan lokaliseres utenfor regjeringskvartalet. BRE understreker at det er nødvendig for administrasjonen og beredskapsledere å ha en nærhet til beredskapsstyrken, samt at den operative delen også har behov for kontorer for beredskapspersonell, hvilerom og treningsfasiliteter. I brev til departementet datert 10.07.2013 har BRE derfor klart gitt uttrykk for at kontordelen ikke kan lokaliseres atskilt fra brannvesenets operative del. BRE fremhever at regjeringskvartalets sikkerhetssoner ikke må begrense rask og uhindret utrykning med brannbiler og mannskap.

Byantikvaren (BYA)

BYA slutter seg til PBEs hovedinnvendinger slik som diskutert i dialogmøtet. BYA viser særlig til at samlokalisering av alle departementene gir et stort arealbehov som ser ut til å sprengte skalaen i denne viktige delen av sentrum. BYA mener at potensialet for utbyggingen i en stedstilpasset skala må gi premissene for funksjonene i området. Videre fremheves at der det ligger til rette for det, bør det være publikumsrettede funksjoner på gateplan. BYA mener det er viktig at estetikk blir et bærende element i utformingen av sikkerhetstiltakene og anbefaler sterkt at det lages et eget design-/kunstprogram for formgivingen av sikkerhetstiltak, gjerne med basis i en utsmykningskonkurranse. Høyblokkas bygningshistoriske kvaliteter kan både knyttes til arkitekten og bygningens formspråk, samarbeidet mellom arkitekt og andre kunstnere, materialbruken og epokedannende bygningsintegrert kunst. Endelig påpeker BYA at det også finnes andre verneverdige objekter både innenfor KVVU- området og i randsonene, eksempelvis Hovedbrannstasjonen og Møllergata 19, og at også disse bør gis en nærmere vurdering. Kulturminnene må være premissgivende for det videre arbeidet med regjeringskvartalet.

Kulturetaten (KUL)

KUL presiserer at både Høyblokka og Y-blokka har bygningsintegrert kunst av høy kunstnerisk kvalitet. Foruten kunsten som befinner seg innendørs, er det i de utvendige fasadene integrert kunstverk av Carl Nesjar og Pablo Picasso. Kulturetaten vurderer det slik at kunstverkene som er integrert i fasadene på både Høyblokka og Y-blokka er særpregede kunstverk av meget høy kvalitet som med sin sentrale plassering både spiller sammen med bygninger som ligger i nærheten og omgivelsene for øvrig. Kunstverkene er en integrert del av byggene og deres arkitektoniske uttrykk fra sin samtid, og representerer i seg selv et symbol på viktige deler av bygningskompleksene i regjeringskvartalet. Kulturetaten vurderer det slik at kunstverkene har vesentlig kunsthistorisk verdi og må bevares i eksisterende bygninger fremfor å flyttes. Flytting av bygningsintegrert kunst anbefales ikke flyttet av hensyn til bevaring av kunsten som et uttrykk for sin samtid. KUL slutter seg til BYAs vurdering av at både Høyblokka og Y-blokka har nasjonal verdi. Videre slutter KUL seg til PBEs vurdering om at det må etableres åpne by- og gaterom, og at regjeringskvartalet må ses som en integrert del av Oslo sentrum.

Ruter

For Ruter er det viktig med forutsigbarhet i planleggingen av kollektivtilbudet. Det betyr at viktige kollektivtraseer må holdes åpne og ikke stenges på kort varsel. Ruter viser til at dersom det planlegges for å holde både Akersgata og Møllergata åpne for kollektivtrafikk, tas det med i Ruters arbeid med trafikkplanene som strekker seg ca. ti år frem i tid.

Plan- og bygningsetatens vurdering

KVVUen er grundig utført, men metoden har også sine klare begrensninger ved at den håndterer arkitektoniske og kulturminnefaglige verdiavg på en nokså ufullstendig måte. Etter etatens vurdering må

slike hensyn være premissgivende allerede fra starten, av hensyn til samfunnsmessige behov nasjonalt og lokalt.

1. Hovedbudskap - hva er viktig for Oslo

Statlige virksomheter som et regjeringskvartal er operativt og symbolmessig viktige funksjoner i en hovedstad. Oslo kommune støtter KVUens forslag om å beholde regjeringskvartalet i byens sentrum og at flere departementer samlokaliseres. For Oslo by vil en samlet utbygging mellom Akersgata og Møllergata også være å anbefale forutsatt at de nevnte gater kan opprettholdes for bil- og kollektivtrafikk. Alternativ Øst støttes derfor fordi dette alternativet i minst grad antas å begrense byens ulike øvrige funksjoner.

1.1 Eksisterende bygningsmiljø med stor historisk tidsdybde og symbolverdi må vektlegges og videreføres
En viktig del av Oslos historie er fortellingen om byen som hovedstad og sete for landets politiske ledelse. Det er G- blokka, Høyblokka og Y-blokka samlet som gir den historiske dybden fra unionsoppløsningen og Christian Michelsens samlingsregjering, gjennom det moderne Norges gjenoppbygging etter krigen og frem til dagens mangefasetterte norske samfunn. Denne historiske tidsdybden underkommuniseres strekt i KVUen i forhold til den angitte reduserte verneverdien som følge av skadene 22. juli 2011.

G- blokka, Høyblokka og Y-blokkas verneverdier er anerkjente, men må ikke alene diskuteres som arkitektur, men må forstås i forhold til sin historiske og byplanmessige kontekst. En gjennomarbeidet og helhetlig komposisjon av bygninger, anlegg og kunstverk over og under bakken, med omkransende byrom og tette sammenføyinger til gatenettet rundt, danner en helhet som stiller området i en særstilling. Sekvenser av vekslende åpne og intime byrom i samspill med bebyggelsen bidrar til komposisjonen. Innenfor og i randsonen av utredningsområdet er det også andre verneverdige objekter, eksempelvis Hovedbrannstasjonen og Møllergata 19. Også disse bør gis en nærmere vurdering.

Monumentalbyggene innen planområdet nevnt ovenfor er av internasjonal klasse og riving vil være ugjenkallelig. Viksjøs høyblokk og Y-blokk var nyskapende i sin tid både nasjonalt og internasjonalt, med sin banebrytende modernisme og integrert kunst i toppklasse. Anlegget har store kvaliteter også på nært hold, med enkel og forfinet detaljering, høy håndverksmessig kvalitet og vakkert treverk i samspill med naturbetong og elvegus, Sistnevnte som nye tolkinger av Norges nasjonale karakter. Pågående fredningsprosess for Høyblokka og Y-blokka ble avbrutt, men forutsetningene for fredning er ikke endret. Byggene lar seg bruke videre med ny innredning. Autensiteten er opprettholdt, da skadene er overfladiske og byggene står intakte som konstruksjoner. Rehabilitering av bygg med tilsvarende karakter har vist å la seg gjennomføre til en tilfredsstillende energi- og miljømessig standard, jfr. NVE- bygget i Middelthunsgate. Spørsmålet om bevaring er teknisk sett derfor først og fremst et kostnadsspørsmål.

I KVUen fremholdes at en fastsetting av økonomisk verneverdi er vanskelig, og forskjellene mellom å rehabilitere og bygge nytt vurderes som små i forhold til å oppnå effektivitet og fleksibilitet i byggenes bruk. Når bevaring av lindealleen og en avstand på 20-40 meter fra viktige ferdselsårer er premisser i KVUen, og vi aner sikkerhetshensyn som må ivaretas ved å bygge på Y-blokkas tomteareal, er det også uklart hvilken arealgevinst man oppnår ved å rive byggene. Også kontorbygg med høy utnyttelse, som kan bygges øst for Grubbegata, må ha luft og byrom rundt seg.

Høyblokka representerer epokedannende arkitektur, men kan også ses på som et ikon på det norske sosialdemokratiet. Hendelsene 22. juli har ytterligere medvirket til bygningens symbolverdi. Høyblokka styrker bevisstheten om vårt demokrati og våre menneskeretter. Riving er meget uheldig, da dette vil fullbyrde en uønsket handling og være et stort tap av både historisk tidsdybde og symbolske samfunnsverdier. Til tross for at bygningen vekker sterke minner, vil eksempelvis et offentlig minnesmerke kunne være ledd i en kollektiv smertelindring. Det bør derfor vurderes om deler av

Høyblokka og Y-blokken kan få endret bruk og at de åpnes for mer publikumsrettet virksomhet. Dette vil kunne gi tilgang til bygninger og kunstverk få kjenner til i dag.

Fra et byplanfaglig så vel som et kulturhistorisk ståsted mener kommunen derfor det vil være et stort feiltrinn å rive Regjeringskvartalet med en begrunnelse i økonomi eller praktiske behov, uten samtidig å belyse til fulle ulike alternative løsninger der bevaring kombineres med fornyelse. Kommunen mener dette må være en betingelse i lys av formålsparagrafen i Lov om kulturminner og plan- og bygningsloven.

1.2 Samlokalisering av departementer og et kompakt Regjeringskvartal

Regjeringskvartalet må gis en kompakt og konsentrert utforming slik at nødvendig omfang, utstrekning og konsekvenser av forebyggende og synlige sikkerhetstiltak begrenses mest mulig. Det er ønskelig med størst mulig samlokalisering av de ulike departementer i det nye Regjeringskvartalet, inkludert Utenriksdepartementet. På grunn av Munkedamsveien overordnede kollektivrolle frarådes sterkt tidligere utredet lokalisering ved Aker Brygge. Etablerte og planlagte midlertidige sikringstiltak ved spredte departementslokaliteter i sentrum oppleves å redusere bymiljøkvaliteter i flere områder enn nødvendig. Det er også vanskelig å se for seg at mer permanente tiltak i form av fysiske virkemidler og/eller bemannede kontrollsoner knyttet til spredte departementslokaliseringer med enkelhet kan integreres på dempet vis i offentlige byrom og gater eller i bygningsstrukturer. Som et aktivt tiltak kan det lages et eget design/ kunstprogram for formgivning av sikkerhetstiltak, gjerne med utgangspunkt i en utsmykningskonkurranse.

1.3 Arkitektkonkurranse må gjennomføres før det foretas endelig valg av konsept

Kommunen mener at en arkitektkonkurranse eller et begrenset parallelloppdrag er et avgjørende og nødvendig element i en konseptutredningsfase for å sikre en god og fremtidsrettet løsning. Regjeringen har uttalt at den vil ta seg god tid i prosessen og en arkitektkonkurranse vil etter kommunens vurdering være god tidsbruk og en god investering.

En arkitektkonkurranse er ønskelig av flere årsaker. En konkurranse vil i langt større grad enn foreliggende KVVU kunne øke idétilfanget og utforske mulighetene som dagens bygningsmasse representerer. Mer nyanserte konsepter må utvikles, som for eksempel kombinasjoner av riving og bevaring, der byplanmessige og kulturminnefaglige hensyn i større grad ivaretas. Som premiss for konkurransen må et alternativ være at Høyblokka, Y-blokka og G-blokka bevares.

En arkitektkonkurranse, alternativt parallelle oppdrag, vil kreve inngående programmering. Dette forutsettes å skje i tett samarbeid mellom staten og Oslo kommune.

2. Tilrettelegge for byliv og beholde offentlig tilgjengelige parker, gater og byrom

2.1 God sammenheng i strukturen av parker, gater og offentlige rom

For kommunen er det viktig at fremtidig regjeringskvartal bidrar til å sikre gode bymiljøkvaliteter i området. Regjeringskvartalets sentrale beliggenhet berører og berøres av det omkringliggende pulserende byliv. Det er et ønske at sentrum skal tilby et mangfold av opplevelser. Gode og opplevelsesrike byrom å ferdes og oppholde seg i må inngå som del av regjeringskvartalet. En finmasket byromsstruktur tilknyttet overordnet viktige forbindelser og smett, godt tilgjengelig for gående og syklende er sentrale kvalitetsparametere. Forutsetninger for å opprettholde byliv er publikumsrettede tilbud i kombinasjon med den statlige virksomheten i området. Der det ligger til rette for det bør det være publikumsrettede funksjoner, kafeer, kantiner o.l. på gateplan. Det bør utforskes videre hvordan sikkerhetskrav lar seg forene med mer blandede formål for å ivareta bymessighet i området.

2.2 Opprettholde åpenhet og ferdsel gjennom helhetlig disponering av gater og byrom

Demokratisk grunnleggende verdier som retten til å ferdes og oppholde seg i byen må legges til grunn ved utvikling av regjeringskvartalet. For at området skal oppfattes som åpent, trygt og attraktivt må det legges vekt på løsninger som favoriserer bymiljøet og ferdselen gjennom området til fots og med sykkel.

Lokalisering av bussholdeplasser er en av flere faktorer som bringer med seg sosial kontroll og som er direkte knyttet til ferdselen og aktivitetsnivået i uterommene.

Oslo kommune samarbeider med staten ved FAD om en prinsipplan for trygge og attraktive byrom i Oslo sentrum, som et verktøy for behandling av enkeltsaker knyttet til sikkerhet. Hensikten er å se Oslo sentrum i sammenheng og vurdere områdestrategier mer enn enkelt objekter- og tiltak, for eksempel gågatestrategier og møbleringsstrategier fremfor pullertløsninger og restriksjoner på bruk av gate- og byrom. Estetikk skal være et bærende element i utformingen av sikkerhetstiltakene.

Tiltak som motvirker avstengte bygningsfasader og uterom må stimuleres. Hvor godt området fungerer og vever seg inn i byen bør også belyses ved byromsanalyser og andre tilgjengelighetsstudier. Oslo kommune ferdigstiller nå en byromsanalyse som bør kunne gi noen innspill om allmennhetens bevegelsesmønster og byromsbruk.

Ullevålsveien/Akersgata og Maridalsveien/Møllergata er sentrale bilforbindelseslinjer gjennom og mellom sentrum og tett befolkede bydeler som St. Hanshaugen, Sagene, Grünerløkka og Nordre Aker. Oslo kommune mener det derfor er viktig at særlig Akersgata og Møllergata får gode bymiljøkvaliteter. Dette gjelder også for eksisterende og eventuelt nye byrom tilknyttet gateløpene, eksempelvis Johan Nygaardsvolds plass, Hammersborg torg og løkka på Fredensborg. Gode gangforbindelser på tvers mellom Youngstorget/ Arbeidersamfunnets plass, Johan Nygaardsvolds plass og C.J. Hambros plass må videreføres. Eventuelle gatestenginger nord-sør må etter kommunens vurdering begrenses til Grubbegata og forutsigbare løsninger legges til grunn. Det forutsettes at busslinje 37 gjennom Akersgata, som er en av Oslos mest benyttede bussruter, føres tilbake til Akersgata. Kommunen støtter forslaget i KVUen i å beholde dagens Ring 1 med velfungerende og nødvendige kryss- og tilgjengelighetsmønster.

3. Gate- og byromsstruktur, arkitektur og bevaring- sømløs integrasjon av regjeringskvartalet i bystrukturen

Kommunens mål er at hele regjeringskvartalet skal forstås og gjenkjennes med distinkt fremtoning og profil. Det må være en tydelig logikk i regjeringskvartalets avgrensning, randsone og tilknytning til etablerte og omkringliggende gate- og byromsstruktur. Det er nødvendig at sikkerhetstiltak integreres og skjules i fasader og faste installasjoner i uterommene. Gode løsninger må innarbeides tidlig i forbindelse med konseptutviklingen, samt videre legges til grunn når det skal planlegges og prosjekteres.

Samlokalisering av departementer gir et stort arealbehov innen et begrenset område i en viktig del av byen og utfordrer områdets skala og bebyggelsesstruktur. Det må i tillegg til Høyblokka, Y- blokka og Høyesteretts bygningen også tas hensyn til enkeltobjekter som Deichmanske bibliotek og Møllergata 19, for i størst mulig grad å stedstilpasse ny bebyggelse, jf. Byantikvarens innspill.

Videre vurderes det som viktig at hovedgrepet for nytt regjeringskvartal innehar fleksibilitet for plassering av nødvendig fremtidig areal/volum og gir handlingsrom for en stegvis senere samlokalisering, tilflytting og utvidelse av departementer og tilhørende støttefunksjoner (som sikkerhet, service, publikumstjenester etc.).

En strategisk riktig og sentralt beliggende ny lokalisering av hovedbrannstasjonen må etter kommunens vurdering avklares og realiseres som del av prosessen. Korte utrykningstider, stabil og uhindret drift og

samløkalisert administrativ og operativ enhet er viktige forutsetninger ved valg av løsning. Ulike relokaliseringalternativer må utredes grundig.

4. Konklusjon

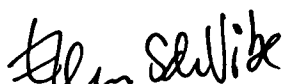
En samlet utbygging mellom Akersgata og Møllergata, "Konsept Øst" støttes av Oslo Kommune. Konseptet synes egnet som et utgangspunkt for arkitektkonkurransen. Et slikt konsentrert og tydelig avgrenset regjeringskvartal vil gi et symbolsterkt kompakt og oversiktlig anlegg, der også sikkerheten kan håndteres effektivt. Oslo kommune legger til grunn at en åpen, sammenhengende og fotgjengervennlig karakter kan inngå i det nye regjeringskvartalet. Publikumsorienterte funksjoner bør søkes sikret på gatenivå.

Det etterlyses en synliggjøring av konsekvensene for både prissatte og ikke-prissatte samfunnsinteresser i rangeringen av alternativene. Statens modell med KVVU og samfunnsøkonomisk analyse har begrensninger og kan, etter kommunens syn, ikke alene legge føringer for nytt anlegg. Utredningen svarer kun på de kriterier og samfunnsbehov som er angitt i mandatet. Både eldre og nyere tids historiske dybde samt arkitektoniske og kulturminnefaglige objekt-, miljø- og byplanverdier må hensyntas. Først da vil man ha et tilstrekkelig saklig, faktabasert og kvantifiserbart grunnlag for en beslutning.

Det anbefales på det sterkeste at det gjennomføres en arkitektkonkurranse før valg av konsept foretas. Dette for å øke idétilfanget rundt løsninger som bedre viderefører eksisterende kvaliteter og sikrer Høyblokkas, Y-blokkas og G-blokkas fremtid. Samtidig ønskes belyst løsninger der byliv og bymiljø i større grad inngår som premiss for utviklingen av området og der byrommenes rolle og sammenhenger vektlegges. Det henvises for øvrig til innkomne uttalelser og etatens vurderinger.

PLAN- OG BYGNINGSETATEN

Øverste ledelse

Ellen S. de Vibe
etatsdirektør

Hilde Olea Simonsen
enhetsdirektør

Vedlegg i sak 201201708-22	
Nr	Beskrivelse
1	Forslag til uttalelse- Konseptvalgutredning nytt regjeringskvart
2	Utkast byrådssak
3	Oversendelse fra BYA
4	Uttalelse fra BYA

5	Uttalelse fra bydel Grünerløkka
6	Uttalelse fra Ruter
7	Uttalelse fra EBY
8	Oversendelse fra BRE
9	Innspill KVV regjeringskvartalet fra BRE
10	Kommentarer til KVV regjeringskvartalet.
11	Svarbrev fra DEP til BRE
12	Oversendelse fra KUL
13	Uttalelse KUL

Kopi til:

Kulturetaten, Postboks 1453 Vika, 0116 OSLO, postmottak@kul.oslo.kommune.no

Brann- og redningsetaten, Arne Garborgs plass 1, 0179 OSLO, postmottak@bre.oslo.kommune.no

Eiendoms- og byfornyelsesetaten, Postboks 491 Sentrum, 0105 OSLO,

postmottak@eby.oslo.kommune.no

Ruter AS, Kollektivtrafikk for Oslo og Akershus, Postboks 1030 Sentrum, 0104 OSLO, post@ruter.no

Bydel Grünerløkka, Postboks 2129 Grünerløkka, 0505 OSLO, postmottak@bga.oslo.kommune.no

Byantikvaren, Postboks 2094 Grünerløkka, 0505 OSLO, postmottak@bya.oslo.kommune.no

Vann- og avløpsetaten, Postboks 4704 Sofienberg, 0506 OSLO, postmottak@vav.oslo.kommune.no

Bydel St.Hanshaugen, Postboks 6999 St. Olavs plass, 0130 OSLO, postmottak@bsh.oslo.kommune.no

Bydel Sagene, Postboks 4200 Nydalen, 0401 OSLO, postmottak@bsa.oslo.kommune.no

Beredskapssetaten, Arne Garborgs plass 1, 0179 OSLO, postmottak@ber.oslo.kommune.no

Bymiljøetaten, Postboks 9336 Grønland, 0135 OSLO, postmottak@bym.oslo.kommune.no

Næringsetaten, Tollbugata 27, 0157 OSLO, postmottak@nae.oslo.kommune.no

Notat

Til: RIKSANTIKVAREN

Dato:

04.10.2013

Fra: BYANTIKVAREN

Saksbeh: JANNE WILBERG

Telefon: 916 06 211

Byantikvarens vurdering av regionale kulturminneverdier i tilknytning til Konseptvalgutredning for Regjeringskvartalet

Formålet med notatet

Byantikvaren er invitert av Riksantikvaren til å gi en vurdering av de regionale verneverdiene knyttet til Regjeringskvartalet og randsonen til det foreslåtte Konsept 5 Øst. Det knytter seg høye regionale verneverdier både til området og til enkeltobjekter. Disse verdiene er knyttet til Oslos utvikling generelt og til Oslo som hovedstad spesielt. Noe av det som konstituerer en hovedstad er samlingen av viktige statlige funksjoner. Styrken og omfanget av den statlige tilstedeværelsen, slik den manifesterer seg formålsbyggeri og arealbruk vil derfor ha avgjørende betydning for den regionale utviklingen og for mulighetene til å ta vare på viktige lokale og regionale historiske og estetiske kvaliteter i byveven.

Vurdering av områdekvaliteter

Akersryggen deler Oslo-amfiet, og har fra middelalderen av løftet fram viktige samfunnsfunksjoner og symbolsterke bygningsanlegg som Akershus slott og Gamle Aker kirke. Akersgata og Møllergata er gamle innfartsårer til Akershus festning og byen Christiania, og følger Akersryggen. På høyden mellom dem vokste forstaden Hammersborg fram, hvor ennå mindre deler står bevart nordøst for Trefoldighetskirken. Veiløpene har vært strukturerende for den videre byutviklingen i området, og er fremdeles viktige innfartsårer til sentrum.

I forbindelse med at Slottet ble bygd på Bellevuehøyden vest for byen, la ark. H.D.F. Linstow i 1838 fram en plan for byutvidelse vestover. I samspill med terrenget etablerte denne en hengekøyeformet sentralakse (Karl Johans gate) og en symbolbærende trekant hvor Akershus slott (forsvar og historisk forankring) og (fra 1856) den Katolske kirke (religion) på Akersryggen danner panderter til Slottet (statsstyre) i enden av hver sin diagonal. Med sin plassering og utforming fikk disse anleggene dominere bysilhuetten. I etableringen av den nye hovedstaden ble de ulike statlige kultur-, utdannings- og administrasjonsfunksjonene innpasset langs primært tverrgatene til Karl Johans gate. Akersgata ble som bindeledd mellom festningen og kirken en av de viktigste tverraksene. Ark. Chr. H. Grosch, stadskonduktør fra 1827, var også opptatt av å gi tverraksene en viktig rolle og representativ utforming som del av den nye hovedstadsutbyggingen, og fremhevet blant annet Akersgata. Både plasseringen av Trefoldighetskirken (etablert da den gamle domkirken ble for liten), Stortinget, regjeringskvartalet og Høyesterett kan sees i dette lys, selv om de to siste fikk sin plassering lenge etter hans død i 1865.

En annen av Grosch's prioriterte tverraker var Kirkegata som vest for Stortorget ble ført videre nordover med Torggata (1846-57) fram til Ankerløkken kirkegård, hvor senere Jakob kirke og Ankertorget ble etablert som speilsymmetrisk løsning til Domkirka og Stortorget. Sentralt i dette nye gateløpet ble Youngstorget etablert som stor ny plassdannelse med vestre avslutning i Møllergata, og hvor byens hovedpolitistasjon ble reist på høyden, som sentralt fondmotiv. Plassen er den mest kontinentale planlagte byplass Oslo har, og vurderes å ha nasjonal verdi, også som byens viktigste politiske torv i de siste 150 år.

Vurdering av enkeltobjekter og gateløp innenfor planområdet

G-blokka

Finansdepartementet, Arkitekt Bulls regjeringsbygning fra 1904 er en av Oslos få jugendbygg, med svært høy arkitektonisk og kulturhistorisk verdi i en nasjonal sammenheng og i et hovedstadsperspektiv. De erkjente verdiene gjør at denne bygningen ikke kommenteres nærmere i dette notatet.

Høyblokka og Y-blokka

Høyblokkas og Y-blokkas verneverdier er erkjent i et nasjonalt perspektiv. Byantikvaren har i tillegg gjort en liten sammenliknende vurdering av Erling Viksjøs produksjon av tilsvarende bygninger i Oslo og hvordan disse står seg i et regionalt perspektiv.

I tillegg til regjeringskvartalet med H-blokka (1958) og Y-blokka (1970), står arkitekt Erling Viksjø (1910-1971) bak viktige etterkrigsmodernistiske kontorbygg som Hydrobygget i Bygdøy alle 2 (1960), det Opprinnelige Elkembygget i Middelthuns gate 27 (1965) og administrasjonsbygget for Standard Telefon og Kabelfabrikk i Østre Aker vei 33 (1968). Alle disse er ført på Byantikvarens Gule liste som bevaringsverdige. Østre Aker vei 33 er også regulert til bevaring, og for Bygdøy Alle 2 er bevaringsregulering igangsatt. Som i regjeringsbygningen tar Viksjø også i disse bygningene i bruk naturbetong og integrering av omfangsrrike utsmykninger utført av samtiden fremste modernistiske kunstnere som Jacob Weidemann og Odd Tandberg.

Selv om det etter Byantikvarens vurdering er høye bevaringsverdier knyttet til alle disse, er H-blokka i Regjeringskvartalet i en særklasse. Med sin banebrytende intime integrering av arkitektur og utsmykning fremstår den med særs høye arkitektoniske og kunsthistoriske verdier. I tillegg kommer bygningens svært høye symbolverdi som regjeringssete og uttrykk for demokrati og Oslo som landets hovedstad.

Disse verdiene kan også knyttes til Y-blokka, som ble planlagt i klar sammenheng med H-blokka. Da byggingen av sistnevnte var i gang, endret Viksjø den opprinnelige planen for å skape mer plass til regjeringsapparatet. Han benyttet anledning til å introdusere en ny estetisk vri på den overordnede komposisjonen, helt ulikt noe annet som hadde blitt oppført i Norge. Den nye versjonen med en lav, skulpturell og dynamisk kontrast til høyblokken ble publisert i 1956, og refererte tydelig til FN-bygningen i New York (ferdigstilt i 1952) av Le Corbusier og Oscar Niemeyer. Selv om byggingen av Y-blokka ikke ble igangsatt før 1968, er den egentlig et tidlig eksempel på Viksjøs arkitektoniske ideer. Den viser hans spesielle evne til å hente inspirasjon fra radikal internasjonal arkitektur og tilpasse ideene til en norsk kontekst.

Lindealléen og forplassen mellom Akersgata og H-blokka

Lindealléen frem til H-blokkas hovedinngang står igjen som et viktig fysisk spor etter Empirekvartalet, et av landets fremste bygningsmiljøer fra tidlig 1880-tall i Norge. Kvartalet måtte vike til fordel H-blokka i 1958 etter en lang og hard vernekamp. I regional sammenheng har denne høy verdi som minne om et historisk forløp og også som et minnesmerke over lokale og regionale verdier som måtte vike for storsamfunnets krav.

Alléen inngår som et element i opparbeidelsen av plassen som ligger foran Høyblokka i Regjeringskvartalet. Arkitektene Lunde & Løvseth og landskapsarkitektene Sundt & Thomassen AS tegnet anlegget som sto ferdig i 1995. Da kom også et kunstverk av Asbjørn Andresen. Etter Byantikvarens oppfatning har dette som tilsiktet gitt byen et representasjonsanlegg som har holdt seg godt over tid blant annet på grunn av høy kvalitet i materialbruken. Anlegget formidler

overgangen mellom bygninger med ulike kvaliteter på en god måte og bidrar til å styrke de urbane kvalitetene i området. Forplassen er et viktig og innbydende plassrom i et område som fungerer som gjennomfartsområde mellom ytre by og sentrum.

Byantikvaren mener derfor at Lindealléen og forplassen mellom Akersgata og H-blokka har høy regional bevaringsverdi både knyttet til historiske og urbane kvaliteter.

Møllergata 19

Møllergata 19 ble oppført 1862-66 som Oslo hovedpolitistasjon. Blant politistasjonene på gul liste (6 stk.) er dette den tidligste, og den første som ble regulert til bevaring. Den er tegnet av arkitekt J.W. Nordan, som også tegnet Grünerløkken brann- og politistasjon ti år senere. Første versjon av Møllergata 19 var i én etasje med et toetasjers midtparti, men den ble utvidet til tre etasjer av samme arkitekt i 1877. Slik ser den ut i dag, med to sidepartier som omslutter et markant midtparti med buet inngangsportal. Fasaden er detaljert med tre varianter av rundbuede vinduer og øverst er det et lett uthevet klokkeårsmotiv. Stilen er historisme med hovedvekt av nyrenessanse, men man finner også både romanske og gotiske trekk, eks. i vindusdetaljeringen. Under andre verdenskrig fungerte anlegget som Gestapos sentrale fengsel for fanger fra hele landet, og den er derfor svært viktig som krigshistorisk kulturminne. På baksiden, mot Grubbegata, lå det tidligere en stor fengselsbygning. Denne ble revet i 1976, da Møllergata 19 ble nedlagt som politistasjon. Samme år ble hovedbygningen regulert til spesialområde bevaring. I 1991/92 ble den bygget sammen med S-blokka i Regjeringskvartalet ved hjelp av en gangforbindelse i glass. Siden da har den funksjonelt vært en del av Regjeringskvartalet. Med sin dominerende beliggenhet og underliggende basarer utgjør Møllergata 19 et kjent og karakteristisk fondparti mot Youngstorget. Bygningen er svært godt ivaretatt, med en hovedfasade som er bortimot uendret siden 1877. Bygningen er knyttet til krigshistorie, institusjonshistorie i Oslo og til politisk virksomhet i Regjeringskvartalet så vel som på Youngstorget. Disse ubestridelige bymessige, arkitektoniske og kulturhistoriske kvalitetene gjør at den har meget høy bevaringsverdi. Gjennom sin regionale og nasjonale betydning skiller den seg ut fra de øvrige politistasjonene på gul liste, som først og fremst innehar lokale og regionale verdier.

Oslo hovedbrannstasjon og Arne Garborgs plass

Hovedbrannstasjonen, Arne Garborgs plass 1, ble oppført 1937-1940 av Byarkitekten i Oslo. Den er på Byantikvarens gule liste, som én av totalt elleve brannstasjoner. Den eneste andre fra samme periode er Grefsen brannstasjon, som sto ferdig i 1938. Hovedbrannstasjonen har 6 hovedetasjer

og kjennetegnes av et robust funksjonalistisk stiluttrykk med fasader av rød blankmur, partier med mønstermuring og forblendet sokkel med naturstein. Brannstasjonen fyller det meste av kvartalet mellom Grubbegata, Hammersborggata, Møllergata og Hospitalgata. Dens plassering ble fastsatt i reguleringsplanen for Hammersborg, vedtatt 16. april 1931. Stasjonen ble bygget parallelt med den klassisistiske versjonen av Arne Garborgs plass, som ble opparbeidet av Oslo veivesen og Parketaten i Oslo kommune, og er tett integrert i løsningen der den henvender seg til både plassen på nedre nivå og til Grubbegata som krysser i bro en etasje over. Sammenhengen mellom plassen og brannstasjonen var viktig, også ettersom den åpne plassen sørget for hurtig tilgang til veinettet for uttrykningsbilene og øvingsareal for brannmennene. Da Arne Garborgs plass havnet under lokk i 1970, i og med at Y-blokka var ferdig, ble sammenhengen mellom stasjonen og omgivelsene svekket. Bygningens arkitektoniske kvaliteter er for øvrig godt bevart, og den utmerker seg som særlig viktig blant stasjonene på gul liste som byens hovedbrannstasjon. I motsetning til Grefsen brannstasjon, der virksomheten opphørte i 1992, er Hovedbrannstasjonen stadig i drift, som den eneste i sitt slag fra den aktuelle perioden. At den i tillegg har forvaltningshistorie og plassering som knytter den nært til Regjeringskvartalet, øker dens kulturhistoriske betydning og høye bevaringsverdi.

Høyesterett

Høyesterettsbygningen som ble reist som Justisbygning i 1903 etter tegninger av arkitekt Hans Jakob Sparre har høy arkitektonisk, rettshistorisk og kulturhistorisk verdi i en nasjonal sammenheng og i et hovedstadsperspektiv. De erkjente verdiene gjør at denne bygningen ikke kommenteres nærmere i dette notatet.

Deichmanske bibliotek

Deichmanske bibliotek, kommunens folkebibliotek på Arne Garborgs plass 4, er formelt en etat under byrådsavdelingen for kultur og utdanning. I tillegg til å være kommunens folkebibliotek har Deichmann også en rekke nasjonale oppgaver. I tillegg til hovedavdelingen har Deichmann 13 filialer, 2 mindre enheter og en barnefilial, noe som setter det kommunale biblioteket i en særstilling.

Deichmanske bibliotek er bygget opp rundt en testamentarisk gave til byen fra Kanselliråd Carl Deichmann (1705 – 80). Boksamlingen bestod av 6069 bind og åpnet for publikum 12/1-1785. Biblioteket er således en av hovedstadens eldste institusjoner som fortsatt er i drift. Etter over 100 år på flyttefot fikk Deichmanns bibliotek i 1933 egne lokaler på Fredensborg. Biblioteket

flyttet inn i den nyoppførte bygningen med et markant nyklassisk uttrykk. Nils Reiersen var utførende arkitekt. Bygningen er lagt på høyden som et kunnskapens tempel, med en monumental karakter som var enda mer fremtredende i bybildet før man la lokk over Arne Garborgs plass. Bygningen har bærende konstruksjoner av jernbetong. Ytterveggene er murt. Fasadene er pusset og malt, men har en nokså uvanlig bruk av naturstein i grunnmuren, gesimsene med dekorative elementer og søylene. Interiørets hovedsal er utsmykket med Axel Revolds monumentale freskomaleri ”Teknikken og vitenskapen” som ble malt i årene 1931 – 1932.

Biblioteksbygningen har en svært høy kulturhistorisk og arkitektonisk verdi og er regulert til spesialområde med formål bevaring. I tillegg til høy arkitektonisk verdi som en av byens beste representanter for nyklassisk arkitektur, har bygningen en høy symbolverdi som et kunnskapscenter og viktig møtested for en rekke oppvoksende generasjoner.

Sammenlikning med andre verneverdige biblioteksbygninger fra samme periode i byen:

Ingen av byens øvrige kommunale biblioteker har spilt en tilsvarende rolle for hele byen som Deichmanske hovedbibliotek. Deichmanske biblioteks filial på Schous plass er oppført i 1912-14, som Østkantens første bibliotek etter tegninger av arkitekt August Nielsen (1876 – 1956) i nordisk nybarokk stil. Dette biblioteket skulle bringe kunnskap til arbeiderklassen i en tid hvor de relativt nylig hadde fått stemmerett, og anlegget er gitt en prominent plassering i likhet med skoler og kirker. Både arkitektonisk, kulturhistorisk og med sin enestående filialfunksjon som østkantens kunnskapsborg har biblioteket høy bevaringsverdi. Det er uvisst om det finnes tilsvarende motstykker til dette filialbiblioteket andre steder i landet.

Den nyklassisistiske biblioteksbygningen på Grefsen videregående skole fra 1921 ble tegnet av ark. Kristian Biong som en selvstendig bygning og del av et nytt skoleanlegg. Arkitektonisk faller skoleanlegget inn i blant typebyggeriet i Aker fra denne perioden. Selv om bygningen er unik i en skolesammenheng, kan den ikke sies å ha bevaringsverdier av samme kaliber som Deichmanske hovedbibliotek og filialen på Schous plass. Bygningen er i hovedsak bærer av lokale og regionale verneverdier. Hele skolen er oppført på Gul liste og er også blant de utvalgte i kommunens Verneplan for Osloskolen.

Av øvrige biblioteksbygninger det er relevant å sammenlikne med er tidligere Universitetsbiblioteket, nå Nasjonalbiblioteket i Henrik Ibsens gate 110. Anlegget ble oppført i årene 1908 – 1914 som universitetsbibliotek etter tegninger av arkitekt Holger Sinding-Larsen (1869 1938) og hører med blant de store nasjonale byggeprosjektene tidlig på 1900- tallet. Det er en viktig offentlig bygning og et viktig anlegg i norsk arkitekturhistorie. Biblioteket har stor

kulturhistorisk betydning som landets nasjonale ledende bibliotek fra åpningen i 1914 og også som eksponent for hovedstaden som universitetsby. Anlegget er fredet.

I kraft av at Deichmanske hovedbibliotek i flere desennier har fungert som en av Oslo kommunes viktigste og eldste kulturinstitusjoner, er dette med på å gi biblioteket en særlig betydning for byen. Dette gjør at Deichman har spesielt høy regional verdi. Verdiene er såvidt høye at de også er relevante i en nasjonal sammenheng.

Christ kirkegård

Kirkegården ble anlagt for Akershus slottsmenighet i forbindelse med en stor pestepidemi i 1654. Senere utvidet østover på 1800-tallet. Tatt ut av bruk som gravplass i 1924. Delt i to ved Grubbegatas forlengelse 1945-46. Verneverdige gravstøtter er samlet i øvre (vestre) del, og denne er fredet som og lagt ut til minnepark. Anlegget har både nasjonal og stor regional verneverdi.

Trefoldighetskirken

Trefoldighetkirken ble oppført 1850-58, tegnet av ark. Heinrich Schirmer og Wilhelm von Hanno etter forelegg av Alexis de Chateauneuf. Kirken bygget i tegl i nygotisk stil. Dette er korskirke med oktagonalt sentralrom forsynt med stor sentralkuppel dekket av kobberplater. Nygotikk. Trapp og rampe foran hovedinngangen bygget 1883 i forbindelse med nedsenkning av gatenivået. Trefoldighetskirken har både gjennom sin plassering på Hammersborghøyden, sine store arkitektoniske og kulturhistoriske kvaliteter, sin historiske betydning i byen og også sidefunksjon som konsertlokale, svært høy verneverdi. Kirken er oppført på Gul liste.

Margaretakyrkan

Margaretakyrkan ligger på Hammersborghøyden sammen med Trefoldighetskirken og Deichmanske bibliotek. Den svenske kirken ble oppført i 1925, tegnet av ark. Lars Wahlman i en blanding av nybarokk og nyklassisistisk stil. Glassmaleriene ble ødelagt av 22.-juliexplosjonen. Til tross for dette har kirken betydelige arkitektoniske og kulturhistoriske kvaliteter og har i alle år hatt en sterk og unik posisjon som et levende svensk kultursentrum og samlingssted for svensker i hovedstaden. Verneverdiene vurderes derfor som høye. Kirken er oppført på Gul liste.

Fredensborgveien – sammenfatning av verneverdier

Fredensborgveien ligger innenfor Hammersborg bevaringsområde. Gaten starter ved Schandorffs plass mellom Trefoldighetskirken og Deichmanske bibliotek på Hammersborg og går til

Maridalsveien, hvor den fortsetter som Møllerveien. Kun deler av veien ligger innenfor planområdet. Byantikvaren peker på at gaten også har en rekke andre verneverdige bygninger utenfor planområdet.

Fredensborgveien 5 er oppført ca 1850 i utmurt bindingsverk, muligens påbygget et eldre enetasjes tømmerhus som ca 1750 ble flyttet fra Akershus festning opp til Hammersborg. En rest av gamle Hammersborg, før murgårdenes tid. Bygningen er fredet.

Øvrige berørte eiendommer er regulert til formål bevaring:

- Fredensborgveien 1 Våningshus oppført 1827 for arbeidsmann Halgrim Knudsen. Det eldste gjenværende hus av den gamle forstadsbebyggelsen på Hammersborg.
- Fredensborgveien 1b Toetasjes murgård fra 1860-årene. Huset i 1890-årene Nattely for husvilde kvinner.
- Fredensborgveien 2 Leiegård i tre etasjer byggemeldt 1874
- Fredensborgveien 3 Treetasjes murgård fra 1851. Fire-etasjes bakgård fra 1878. Tidligere meieriutsalg.
- Fredensborgveien 4 Våningshus i tre etasjer, byggemeldt 1864, av byggherre M. Solberg.
- Fredensborgveien 6 Våningshus i tre etasjer, oppført 1862
- Fredensborgveien 8 Toetasjes murhus fra 1862. Hammersborg børneasyl hadde lenge tilhold i gården.
- Fredensborgveien 10 Våningshus i tre etasjer, byggemeldt 1861. Tilbygget 1863.
- Fredensborgveien 12 Bygård fra ca 1860. I grunnmuren finnes en gravstein fra den Christianias gamle kolerakirkegård.
- Fredensborgveien 14 Treetasjes murgård fra 1861.
- Fredensborgveien 16 Murgård i tre etasjer, oppført 1868.

Øvrige adresser langs Fredensborgveien mot Grubbegata og Thor Olsens gate er oppført på Byantikvarens Gule liste over bevaringsverdige bygg og anlegg.

De omtalte bygningene i Fredensborgveien har alle høy grad av autentisitet. Dører, vinduer, porter, trapper og andre bygningselementer er i det store og hele bevart. Sammen med gatedekket, bestående av eldre brostein, kantstein og vannrenner av granitt, utgjør den øverste delen av Fredensborgveien et unikt bymiljø det ikke finnes mange igjen av i Oslo. Forstaden Hammersborg ble innlemmet i Kristiania etter byutvidelsen i 1858, da ble det slutt på å bygge i tre. Fredensborgveien er således et av de aller tidligste gateløpene som ble bygget ut i mur.

Fredensborgveien har svært høy regional bevaringsverdi som et særdeles godt bevart bygningsmiljø både fra tiden som forstad, og fra murbyens Kristianias aller første fase.

Møllergata – sammenfatning av verneverdier

Møllergata er et viktig historisk gateløp i Oslo. Gatens opphav er uvisst, men istandsettelse og vedlikehold har vært tillagt byen siden 1790. Gaten har bebyggelse fra mange perioder og utgjør et interessant bilde på Oslo byhistorie. Den eldste gjenværende bygningen ligger i Møllergata 15, en bondehandelsgård fra ca. 1820 som i dag huser restaurant Justisen. Denne bygningen er fredet. I samme del av gaten ligger det flere murgårder fra 1800-tallet, som alle er på gul liste:

- Møllergata 8, oppført 1876 av arkitekt A.H. Lenschow.
- Møllergata 9, oppført i tre omganger. Første etasje i 1833, annen etasje tilføyd 1846, og tredje etasje tilføyd 1860. Slutføringen ble gjort av arkitekt J.W. Nordan.
- Møllergata 13, oppført 1870 av J.W. Nordan. Arkitekt J.W. Norden tegnet også Møllergata 19, som er omtalt under et eget punkt i utredningen.

Det ligger også en murgård i Møllergata 23/25, en hjørnegård med fasader mot Møllergata og Hospitalgata. Denne er oppført 1891 av arkitekt A. Liljestrøm. Bygningen er på gul liste. Den ble opprinnelig oppført som forretningsbygg for Aksel O. Willbergh, som blant annet drev kjøttbutikk der. I dag huser bygget flere serverings- og utesteder.

Det må også tillegges at Møllergata har flere bevaringsverdige bygninger like utenfor planavgrensingen, eks. Møllergata 16, Venstres hus, oppført 1954 av arkitekt Knut Knutsen, og Møllergata 20, Folkets hus, oppført 1960 av samme arkitekt.

Samlet sett har Møllergata høy bevaringsverdi, som en mangfoldig historisk trasé i hjertet av hovedstaden.

Vurdering av verneverdier i planområdets randsoner:

Møllergata og Fredensborgveien

Disse to gatene ligger både innenfor planområdet og i randsonen. De er nærmere behandlet ovenfor.

Maltheby, Akersgata 65

Gården ble oppført i 1844 for bygmester Nestor Malthe og er tegnet av ark Johan Henrik Nebelong. Den er oppført i senklassisistisk stil og var som den første i sitt slag i Christiania bygget som to sammenføyde bygårder. Gården hadde opprinnelig herskapelige leiligheter der mange av byens kjente borgere bodde og en rekke institusjoner har også holdt til her; blant dem Balchens døvstumminstitutt, Nissens Latin- og realskole og Den kongelige Kunst- og tegneskole og i en bakgårdsbygning hadde Brødrene Hals sin velrenommerte pianofabrikk. Gården er regulert til spesialområde bevaring og har høy regional verneverdi.

Akersgata 59 - R5

Akersgata 59, tegnet av arkitektkontoret Torstein Ramberg sto ferdig i 1995 og 6 forskjellige departementer har lokaler der. Bygningen er på 11 etasjer samt 3 underetasjer. R5 er et godt eksempel på fornyelse av en bygningsmasse gjennom tilpasning og fortetting innenfor en historisk kvartalsstruktur. Bygningen var foreslått fredet av Riksantikvaren i verneplan for Fornyings- og administrasjonsdepartementet. Denne vurderingen tar utgangspunkt i nasjonale verneverdier knyttet til statsadministrasjonen. I en regional sammenheng fremstår verdiene knyttet til denne bygningen som lavere enn for en del av de andre verneverdige bygningene som er omtalt her. Dels skyldes dette at flertallet av de andre bygningene fremstår med unike kvaliteter, har en lang historie og/ eller har vært knyttet til viktige regionale funksjoner. R5 er regulert til bevaring.

Teatergata 2, Toga-hjørnet, del av R5

På hjørnet av Akersgata og Teatergata står «Togagården» eller «Togahjørnet» (navnet etter restauranten «Toga» som holdt til her), omsluttet av R5. Den er en forretningsgård i fem etasjer tegnet av Kristen Rivertz, ferdigstilt i 1899. Stilen er nyrenessanse med vinduer delvis i jugend. Bygningen er inkorporert i R5 og står som en historisk referanse i en kvartalsstruktur som har gjennomgått store endringer i nyere tid. Togahjørnet står på Gul liste, men er ikke regulert til bevaring. Ettersom bygningen er helt ombygget innvendig vurderes også verneverdien lavere enn for en del av de andre bygningene som er nevnt i dette notatet. Se R5.

Prioriteringer

På bakgrunn av den regionale verne vurderingen er Byantikvaren kommet frem til følgende prioritering av verneverdiene i og rundt regjeringskvartalet. Vi presiserer at uttalelsen er gitt i lys av at området fortsatt skal brukes til regjeringsformål.

Innenfor selve planområdet – Konsept 5 Øst:

Pri 1 – Høyblokka, Y-blokka, G-blokka, Lindealléen og forplassen mellom Akersgaten og Høyblokka, samt Møllergata 19, Høyesterett, Margaretakyrkan, Deichmanske hovedbibliotek, Trefoldighetskirken, Christ kirkegård, miljøet Fredensborgveien,

Dette er kulturminner med høy verneverdi, med til dels unike kvaliteter i en regional sammenheng. De fleste har også høy nasjonal verneverdi. Byantikvaren mener derfor at hensynet til de tunge bevaringsverdiene må veie tungt i utformingen av et nytt regjeringskvartal.

Byantikvaren mener at disse elementene er avgjørende for å ivareta historiske regionale områdekvaliteter og enkeltbygninger som fremstår som nødvendige nøkler til forståelsen av byens historie fra småby og utviklingen til hovedstad. I en særklasse blant bygningene med regjeringsfunksjoner står Høyblokka, G-blokka og Møllergata 19.

Pri 2 – Hovedbrannstasjonen

Hovedbrannstasjonen har betydelige kulturminnekvaliteter som enkeltobjekt, men er forringet av lokket over Arne Garborgs plass. Byantikvaren vurderer derfor de regionale verneverdiene som noe lavere for hovedbrannstasjonen enn for de objektene som er angitt under pri 1.

I planområdets randsoner:

Pri 1 - Maltheby samt Akersgata og Møllergata som gateløp.

Maltheby er en bygård med høy regional verneverdi. De to gatene inneholder en rekke bevaringsverdige objekter og er svært viktige som strukturerende gateløp i hovedstaden gjennom tidene og som ferdselsårer også i den moderne byen.

Pri 2 – R5, Teatergata 2 /Toga-hjørnet

Begge disse gårdene er bevaringsverdige, men når ikke like høyt opp som de øvrige anleggene når det gjelder regional betydning og objektverdi.

ICOMOS Norge er den Norske grenen av ICOMOS. ICOMOS er en NGO som organiserer profesjonelle fagfolk og eksperter innenfor kulturminneforvaltning. ICOMOS er et rådgivende organ for UNESCO og Verdensarvkomiteen.

Oslo, Trondheim 2. oktober 2013

Riksantikvaren
Postboks 8196 dep.
0034 OSLO

UTTALELSE FRA ICOMOS NORGE VEDRØRENDE VERNEVERDI I REGJERINGSKVARTALET- HØYBLOKKA OG Y-BLOKKA.

ICOMOS-Norge viser til sin tidligere uttalelse avgitt til Fornøyings, administrasjons og kirke departementet, datert 17. januar 2012, vedrørende regjeringskvartalet. ICOMOS Norge vil med denne uttalelsen igjen understreke viktigheten av kulturminneverdiene som finnes representert i disse bygningene og at disse verdiene bevares og forsterkes på stedet i sin opprinnelige situasjon.

Høyblokka ble nå i september 2013 åpnet for publikum, hvilket tilsier at det anses som strukturelt trygt å ferdes i bygningen. Dette bekreftes også av de utredningene som foreligger.

ICOMOS Norge vurderer regjeringsbygningene bestående av Høyblokka fra 1958 og den senere Y-blokka fra 1969 som et av de viktigste monumentale uttrykk for modernismens gjennombrudd i Norge, både innenfor arkitektur og billedkunst.

Arkitekt Erling Viksjøs regjeringsbygg i Norges hovedstad er landets fremste symbol på etterkrigstidens felles, internasjonale tro på demokrati, dialog og åpenhet. Denne troen fikk sitt internasjonale perspektiv nettopp ved at en kunstner av Picassos format ble invitert og lot seg inspirere av Viksjøs prosjekt. Regjeringsbygningene symboliserer Norges demokratiske og optimistiske felleskap med resten av verden i etterkrigstidens gjenreisning og nybygging av institusjoner for fellesskap og demokrati. At regjeringsbygningene fremdeles står etter terroraksjonen i 2011 styrker deres posisjon i historien.

Arkitekt Erling Viksjø har vært særdeles viktig for utviklingen av modernismens formspråk i Norge, der funksjon, symbol, materialer og utsmykning skulle gå hånd i hånd. Han var pioner i utforskningen av naturbetongens estetiske kvaliteter, noe som ga etterklang verden over. Betongen ble mettet med grus og andre tilslag, for så å bli sandblåst slik at naturmaterialene trådte fram som fasadens estetiske uttrykk. Bruken av naturbetong som arkitekt Viksjø utviklet sammen med ingeniør Sverre Jystad har siden vært benyttet i mange monumentalbygg forskjellige steder i verden. ICOMOS Norge må derfor understreke at det var i Norge at naturbetongen ble oppfunnet og utviklet både teknisk og estetisk.

Den intime og uadskillelige integreringen av arkitektur og kunst gjør regjeringsbygningene til et modernistisk hovedverk ikke bare i norsk, men også i internasjonal sammenheng. Det er i regjeringsbygningene at Pablo Picasso, antagelig fremdeles den mest betydningsfulle moderne kunstneren i verden, for første gang arbeidet med aktiv integrering av skapende

kunst og arkitektur. Samarbeidet med Carl Nesjar ble også starten på Picassos arbeid med monumentale offentlige utsmykninger blant annet i New York, Paris, Barcelona, Stockholm og Jerusalem. Norge gjorde seg også internasjonalt bemerket med bidrag fra norske kunstnere til utformingen og utsmykningen av Sikkerhetsrådets sal i FN som en del av denne kulturpolitiske satsingen.

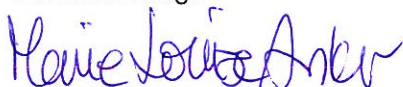
ICOMOS Norge vil videre poengtere at det ikke bare var verdenskunstneren Picasso som ble invitert inn i Viksjøs store prosjekt. De fremste norske samtidige modernistiske kunstnerne ble invitert til å gi selvstendige bidrag. I trappeavsatsene og på fasadene bidro Carl Nesjar, Inger Sitter, Odd Tandberg, Kai Fjell og Tore Haaland ved siden av Picasso selv. Denne samlingen av norsk etterkrigstids modernisme stiller regjeringsbygningene i en særstilling som vitnesbyrd over en sentral epoke i norsk og nordisk kunst.

Det tilfaller ICOMOS Norge som UNESCO's rådgivende organ i Norge å varsle når kulturminner av svært høy, internasjonal bevaringsverdi er truet. Et slikt varsel ble oversendt Paris første gang i januar 2012. Vi ser dessverre at aktualiteten av dette første varselet på ingen måte er blitt mindre.

Bygningen har fortsatt et stort brukspotensial som offentlig representasjonsbygg, og den er godt egnet for restaurering og eventuelle oppgraderinger. Europa har opplevet grusomme kriger og terrorhandlinger uten at det har medført riving av bygninger som følge av traumatiske påminnelser, snarere tvert imot.

ICOMOS Norge anser det som et stort tap for den internasjonale kulturminnearven dersom Den norske stat skulle velge å rive regjeringsbygningene med Høyblokka og Y-blokka. Vi vil fraråde riving på det sterkeste.

For
ICOMOS Norge

Marie Louise Anker
President

FORTIDSMINNEFORENINGEN

The Society for the Preservation of Norwegian Ancient Monuments

Oslo, 01.10.13

Riksantikvaren
Direktoratet for kulturminneforvaltning
Postboks 8196 Dep
0034 Oslo

Regjeringskvartalets bygninger H og Y – vurdering av verneverdi

I det følgende velger vi å gjennomgå det vi mener er de viktigste momentene stikkordsmessig og punktvis.

Symbolverdi knyttet til 22. juli

Høyblokkas kanskje viktigste verdi i dag er symbolverdien den har opparbeidet seg etter 22. juli. Den står fram som symbolet på motstanden mot terroren, ikke minst tydelig i reportasjer og markeringer ved toårsmarkeringen for udåden. ”Bygningen representerer noe av Norges og hovedstadens identitet; det ukuelige og ubøyelige i vårt demokrati som bomber ikke kan ødelegge”. Bygningen er viktig som minne, som historisk dokument om tragedien. Intet bygget monument over terrorhandlingene vil kunne oppnå tilsvarende kraft som denne bygningen. For framtidens mennesker vil det være viktig å kunne oppsøke dette stedet, se bygningen som sto imot, eventuelt minnes mennesker som gikk tapt, og uskylden/verdiene som kanskje er tapt. Det er hit man kan gå for å minnes og fortelle denne historien i framtida. Her kan man også se inn i regjeringsbygningens en gang åpne første etasje, den gangen det var trygt nok – et enda tidligere stadium av uskyld. Høyblokka har et stort pedagogisk og identitetsskapende potensiale knyttet til hendelsene 22.juli.

Historisk kildeverdi knyttet til alt før 22. juli

Høyblokka som regjeringsbygning, som kilde til kunnskap om sterk økonomisk vekst og oppbygging av den norske velferdsstaten i etterkrigstiden. Regjeringsbygningene var arnested for utvikling av velferdsstaten Norge i siste halvdel av 1900-tallet. Regjeringsbygninger bør leve lenge og bli nasjonale kulturminner. Sammen med Bulls G-blokk danner Viksjøs bygninger milepeler i vår regjerings og landets historie. Å rive H- og Y-blokka er å fjerne vesentlige deler av historien.

De arkitektoniske verdiene:

H-blokka fra 1958 og Y-blokka fra 1969 er uttrykk for modernismen innenfor arkitektur og billedkunst og er fremragende eksempler på dette. Arkitekt Erling Viksjø var inspirert av funksjonalismen og Le Corbusier, men videreutviklet bruken av rå betong, foredlet den og integrerte kunst på en unik måte. Bruken av naturbetong gir bygningen et særnorsk arkitektonisk uttrykk og innovativt preg. Bygningens estetiske utforming har derfor en synlig kobling til funksjonen som Norges regjeringsbygning: bygningen har en tydelig norsk

identitet. Viksjø og ingeniør Sverre Jystad tok patent på naturbetong i 1955. Høyblokka var det første byggverket av betydning som ble oppført med dette materialet. Dette var nyskapende også internasjonalt. Viksjø betraktes som en av de fremste arkitektene innen norsk modernisme, og Høyblokken i regjeringskvartalet blir regnet som hans viktigste verk.

Bygningen er tidsmessig og høyst lesbar: Sett i sammenheng med andre tilsvarende bygninger bygget i samme periode (modernistisk, naturbetong, Erling Viksjø; Norsk Hydro, Elkem, Bergen rådhus etc.) signaliserer det arkitektoniske uttrykket at bygningen er viktig, knyttet til makt, statlig – den er noe enda mer.

Regjeringsbygningenes fasader og interiører har integrert kunst i verdensklasse, skapt gjennom et tett samarbeid mellom arkitekten og utøvede kunstnere. Foruten Viksjøs egne bidrag - han tegnet gavlfasadenes piktogrammer, som skulle symbolisere de ulike departementene - finner vi verk av Pablo Picasso (fem motiv), Odd Tandberg, Kai Fjell, Inger Sitter, Tore Haaland og Carl Nesjar, som også sto for sandblåsing. Utsmykningene var banebrytende for Viksjø som arkitekt, og for Picassos videre arbeid med integrert kunst i arkitekturen. Dette bidrar særlig til bygningens verneverdi. Høyblokka inneholder Picassos første arbeid i betong, og «Fiskerne» på gavlen av Y-blokka er ikonisk. Picasso og Nesjar samarbeidet i 17 år til Picassos død og fullførte 34 verk i flere land. Kunstverkene er uløselig knyttet til arkitekturen, både fysisk og opplevelsesmessig. Samlet utgjør de så store deler av bygningens struktur og bærende vegger at bevaring av kunstverkene som løsrevne fragmenter vil bli meningsløst.

Y-blokka må ikke bli forhandlingskort og ofres. Den er et kunstnerisk høydepunkt med Picassos eksponerte hovedverk «Fiskerne» som en godt synlig gave til byen og eksempel på datidas ideal om kunst ut til folket. Y-blokkas krumme fasade er et viktig romdannende element som leder trafikken gjennom kvartalet. Sammen med kantine- og møteromspaviljongene danner Y-blokka den lavere bebyggelsen som omkranser Høyblokka og understreker dennes betydning – alle Viksjøs bygninger inngår i et arkitektonisk hele.

Miljø og klima

Signaleffekten det sender ut at staten river en monumental bygning, med klare, store arkitektoniske kvaliteter og verneverdier, for å bygge nytt, når det vil være mer miljøvennlig – og fullt mulig - å istandsette, er svært dårlig. Miljøvernargumentet har åpenbart mangler. Å rive en naturbetongbygning er vesentlig mer krevende enn en vanlig betongbygning. Den er mye sterkere og med mye stein, steintilslaget danner sammenhengende bærende strukturer. Det er ikke hverken miljøvennlig eller regningsssvarende å rive for så å bygge opp igjen. Vindusfeltene utgjør det meste av fasaden og kan enkelt oppgraderes, selv om ytre skall bevares/gjenskapes.

De stående bygningene har en høy innebygget karbonverdi der de står, som går tapt ved en riving. I klimaregnskap er det nå relevant å snakke om karbon-nåverdi. I dette ligger det at et spart større utslipp i dag har større verdi enn en besparing som ligger 60 år frem i tid.

Konseptutvalgets beregninger baserer seg på tall som ikke er representative. Eksempelvis er det i klimaregnskapet satt som forutsetning at bygningene skal varmes med fjernvarme fra søppelforbrenning. Dette gir en høyere belastning i driftsfasen enn om man f.eks hadde brukt ren strøm, eller om man hadde brukt strøm og jordvarme. Med ren strøm ville nybygg først vært klimalønnsomt etter 68 år, med strøm og jordvarme vil nybygg aldri lønne seg.

H-blokka og Y-blokka er ressurser, råbygg klare for ny innredning. Bevaring er mer miljøvennlig enn å rive, frakte bort, nyprodusere – ifølge konseptvalgutredningen bygninger med levetid på 75 år, med fasadefornyning etter 50. Viksjøs bygninger har allerede stått lenger uten fasadefornyning, og vil kunne stå enda lengre.

Bruksverdi

De stående bygningene er svært fleksible, og vil enkelt kunne la seg innrede slik at moderne krav til funksjonalitet, rasjonalitet og planløsning tilfredsstilles. Lav etasjehøyde (2,7 m) er en utfordring for tekniske anlegg/ventilasjon, men dette lar seg løse.

Byrommet – ideen om at det nye som kommer vil gi bedre byrom, er åpenbart en illusjon. Her planlegges flere høye bygninger i inntil 14 etasjer, med 20-40 m til vei. Bulls G-blokk og empirekvartalets allé får ikke bedre omgivelser enn de har i dag. Høyblokka som fondvegg for alleen/byrommet og Y-blokka som motsvar til den lavere G-blokka fungerer svært godt, både i dimensjoner og materialbruk.

Oppsummert vurderer vi bygningene i regjeringskvartalet til å være blant de aller viktigste bygningene å bevare i dette landet. All vår erfaring tilsier at denne verdien bare vil øke etter som årene går. Det fremtidsrettede valget vil uten tvil være å la disse bygningene stå, og bygge videre på det bestående. Dette gir mening på alle vis, også i høy grad på det symbolske planet.

For Fortidsminneforeningen

Ola H Fjeldheim
Generalsekretær

Norske arkitekters
landsforbund

Oslo
Arkitektforening

Oktober 2013

Støttebidrag for Riksantikvarens utredningen om høyblokkens kulturhistoriske verdi.

Arkitekt mnal Erling Viksjø, arkitekten for høyblokken, var en pioner innenfor norsk etterkrigsarkitektur. Byggene han tegnet har et internasjonalt format med særlig Le Corbusier som forbilde. De tidlige modernismeidealene i arkitekturen er fanget opp i hans bygninger som "ærligheten" i materialbruken, de repetitive løsningene i plan og fasade som skulle gjenspeile industrisamfunnet og likhet for alle i samfunnet, taklandskapet og huset på stylder. Viksjø oppfylte dette både med sine ideer for bygningen og for byplanen. Av de byggene han fikk oppført, var det særlig med Regjeringshøyblokken dette ble fullbyrdet. Høyblokken står i dag som et av de viktigste bygningene av nasjonal betydning fra siste halvdel av forrige århundre.

Viksjø utviklet metoden kalt naturbetong. Med sandblåsing ble steinmaterialet frigjort i betongen slik at overflaten ble eksponert og verdig både for interiør- og utvendige overflater. I dette materialet blir også det norske sterkt representert ved å blottlegge den særegne gråsteinen. Den avrundede elvesteinen som ligger som en del av tilslaget i betongblandingen gir et fint og ekte fargespill i overflatene. Disse betongoverflatene gir bygget et homogent og varig preg. Dette har både en arkitektonisk og symbolsk verdi, ut fra byggets rolle i samfunnet.

Viksjø så også muligheten for kunstnere til å delta i denne prosessen som en utsmykning for bygningene. Således klarte han å integrere kunst og arkitektur slik det er gjort tidligere i arkitekturhistorien.

Bygningen er usedvanlig godt balansert mellom det enkle og rasjonelle, de gjennomtenkte detaljene spesielt for dette bygget og fra det internasjonale til det tydelig nasjonale preget.

Således er dette en bygning som ikke bare har aktualitet fra sin samtid, men også i dag og langt inn i fremtiden. Etter attentatet 22.juli, 2011, har høyblokken fått en økt betydning og større bevaringsverdi fordi bygget knytter oss til viktige hendelser og utvikling i Norges moderne historie.

Kan høyblokken svare til dagens (og morgendagens) miljø- og klimaløsninger? Det finnes allerede gode eksempler på at dette blir oppfylt med bygninger som kan sammenlignes med denne (ref. "bygg 33" av Erling Viksjø i Østre Aker vei på Økern). For kontorfunksjoner vil den relative lave etasjehøyden bygningen har, være best egnet for kontorlandskap og gi gode romlige og funksjonelle løsninger på denne måten. Eldre eksisterende bebyggelse viser seg også å være bærekraftig ut fra det materialet som allerede står der, som kan være fordelaktig for prosjektets totale energiregnskap.

Ut fra en fremtidig byutvikling i området vil høyblokken kunne bidra på en positiv måte bl.a. fordi den opptar en sparsom grunnflate og dens plassering vil kunne danne et skille mellom Grubbegata og en fremtidig park mellom Akersgaten og nytt regjeringskvartal. Her refereres det til det alternativet som Konseptutvalgutredningen anbefalte.

Ut fra den arkitektoniske vurderingen som er nevnt her, vil OAF og NAL sterkt anbefale å bevare høyblokken.

Kim Skaara
president, Norske arkitekters landsforbund

Erik Collett
leder Oslo Arkitektforening

Den offentlige debatten. Regjeringskvartalet i mediene

10.10-2013

Interessen for regjeringskvartalets skjebne har vært stor. Den offentlige debatten om hva som skulle skje med regjeringskvartalet startet ikke lenge etter bombeangrepet. Gjennom sommeren og høsten 2013 akselererte ordskiftet. En rekke fagpersoner og interessegrupper har skrevet kronikker og innlegg i landets aviser. I tillegg har en rekke lederartikler omtalt spørsmålet om bevaring.

Det har vært spennende å følge debatten, som har vært saklig og god. Innleggene har talt både for og imot bevaring av Høyblokka og Y-blokka, men det store flertallet av lederartikler, kronikker og debattinnlegg har argumentert for bevaring. Debatten har engasjert flere fagmiljøer. Nye stemmer har gjort seg gjeldende, og regjeringskvartalet er blitt diskutert og analysert fra ulike ståsteder. Uansett om man er for eller imot bevaring har debatten i så måte vært en berikelse.

Anerkjente fagpersoner og representanter fra sine respektive felt har ytret seg. Antallet kronikker og innlegg er for mange til at alle kan refereres til her. Under lister vi opp enkelte sitater som til sammen kan gi et inntrykk av debatten som har pågått:

Janne Wilberg, byantikvar og Lars Emil Hansen, direktør Oslo Museum (Aftenposten, 29.06.2013)

«Fra et kulturhistorisk ståsted blir det meningsløst å rive Regjeringskvartalet med en ren begrunnelse i økonomi eller praktiske behov.»

Erling Dokk Holm, Arkitektur- og Designhøgskolen i Oslo (DN 01.07.2013)

«Riksantikvaren mente allerede i 2011 at Høyblokka burde fredes, og det samme mener Byantikvaren i Oslo. De synes riving er uforståelig. Ikke minst sett i sammenheng med at mange mennesker i dette landet lever i bygninger som har en eller annen form for vern. Store deler av Oslo innenfor Ring 3 har det slik. De fleste av dem er ytterst lojale og de godtar at det koster å forvalte kultur- og arkitekturarven. Hva slags signal sender man hvis man går inn for riving i denne saken?»

Anne Kari Lande Hasle, tidligere departementsråd (Aftenposten, 02.07.2013)

«De ønsker å bevare et bygg som er dårlig egnet for formålet- og de hindrer dermed muligheten til å bygge et regjeringskvartal som fremmer samarbeid på tvers av departementer, øker tilgjengeligheten og skaper gode arbeidsplasser for saksbehandlere og ledere.»

Hege Maria Eriksson, Norsk Form (DN 09.07.2013)

(om Konseptvalgsutredningen av 27. juni 2013)

«Det er problematisk når viktige samfunnshensyn som kulturverdier ikke legges inn som forutsetninger som skal føre frem til politiske valg.»

«Undersøkelser viser at både bærende konstruksjoner og bygningsintegrert kunst i Høyblokka og Y-blokka er uskadet. Likevel hevder utredningen at verneverdien er redusert fordi de er skadet. Med en slik forståelse av verneverdi blir de fleste kulturminner verdiløse.»

Kim Skaara, president NAL og Erik Collett, leder OAF (Aftenposten, 11.07.2013)

(om Konseptvalgsutredningen av 27. juni 2013)

«Konsulentgruppens mandat i mulighetsstudiet har vært for begrenset. La oss få på plass en overordnet visjon for utviklingen av regjeringskvartalet, før man trekker for raske konklusjoner.»

Peter Groth, adm. Dir. Aspelin Ramm (DN 15.07.2013)

(Om Hotel 33) «Vår erfaring med Viksjøs bygning er at den tåler transformasjonsprosesser bedre enn de fleste andre. NHOs bygg på Majorstuen er et annet eksempel på en Viksjø-bygning som har tålt å bli endret i takt med nye brukere og nye behov.»

«Vår erfaring med denne typen betongbygninger er entydig, det er solide og gode konstruksjoner som lett tåler ombygging og nye tekniske løsninger.»

«Når private ofte frivillig, og ikke minst med pålegg, bruker enormt med energi, penger og tid for å ta vare på sine bygninger, skal da staten ikke stille samme krav til seg selv?»

Mari Hvattum, Professor Arkitektur- og designhøgskolen (Morgenbladet 19.07.2013)

«Dersom man ser lenger enn til det rå førsteinstrykket, oppdager man bygninger av sjelden kvalitet, med en grad av gjennomarbeiding som det er nærmest umulig å oppnå i dag.»

«Med kobber, teak, naturstein og betong skapte Viksjø en raus og robust arkitektur for det moderne Norge.»

«Regjeringskvartalet ble faktisk et moderne monument, som minner, ikke om kommunistdiktatur, men snarere om den norske etterkrigstidens robuste fremtidsoptimisme. Det er en påminnelse vi stadig vekk trenger.»

Niels A. Torp, arkitekt (Aftenposten- 30.07.2013)

«(Om Y-blokka) Den blokkerer for sosialt byrom i et stort område. Jeg mener derfor at det for fremtidig utvikling av byrommet omkring regjeringsbygget vil være en fordel om Y-blokken rives. Høyblokken har derimot ikke slike problematiske sider.»

Carsten Paludan-Müller direktør NIKU (Dagsavisen, 04.09.2012)

«Kulturminner er en blanding av materielt og immaterielt. Slik er det også med Høyblokken – den er et byggverk som uttrykker en bestemt tids fremherskende tankeunivers.»

«Kulturminner er ikke statiske, men inngår som del av historiens strøm av forandring. De mest interessante kulturminner er de som bærer sporene av historiens strøm.»

Medieomtale i utlandet

Debatten om regjeringskvartalet har også blitt fanget opp av internasjonale medier. Det er særlig Picassos kunst som har først til at saken har fått et internasjonalt tilsnitt. BBC, The Art Newspaper, The Independent, L.A. Times, Le Monde, Le Figaro, YV5 og La Vanguardia, for å nevne noen. Disse artiklene omtaler i all hovedsak Picassos kunst og at den er «truet av riving».

Vedlegg 7

NVE – Norges Vassdrag og Energidirektorat Presentasjon av ombygging og oppgradering

Riksantikvaren 10.10.2013

Foto Nils Petter Dale

Oppført for:	Norges Vassdrags- og elektrisitetsvesen NVE, i dag Norges vassdrags- og energidirektorat
Byggeår:	1962-64
Arkitekt:	Brødrene Fr. Lykke-Enger og Knut Enger
Ombygging/rehabilitering:	2008-2011, Dark Arkitekter AS
Byggherre rehabilitering:	Entra eiendom
RIB:	Haug og Blom-Bakke AS
RIV:	Erichsen & Horgen AS
RIE:	Bjørn Jørgensen AS
Vernestatus:	Fredet etter kulturminneloven 22a

Kulturhistorisk/arkitektonisk beskrivelse

Norges vassdrags- og energidirektorats hovedkontor fra 1964 er et eksempel på et påkostet kontorbygg fra etterkrigstiden, og for statlig byggeri på 1960-tallet. Bygget er en fremragende representant for modernismen i etterkrigstiden.

NVE-bygget er oppført med høy materialkvalitet, gjennomført detaljering, integrert

utsmykning samt arkitektoniske og kunstneriske elementer med referanse til NVEs virksomhetsområde.

Hovedfasaden ligger vestvendt mot Middelthunsgate. Bygningen er langstrakt og buet, og følger parallelt den gamle del av Middelthunsgate. Bygningen framstår som

monumental. Hovedinngang er plassert i buens inside.

Bygningen er mot Middelthunsgate oppført i syv etasjer – den øverste etasjen er inntrukket. En bakfløy i seks etasjer er tverrstilt på bygningens østfasade. I tillegg er det to underetasjer.

I sentrum av vestibylene i alle etasjene ligger en rotund med overlys. Den strekker seg som en 4,5 meter bred gjennomgående fri åpning.

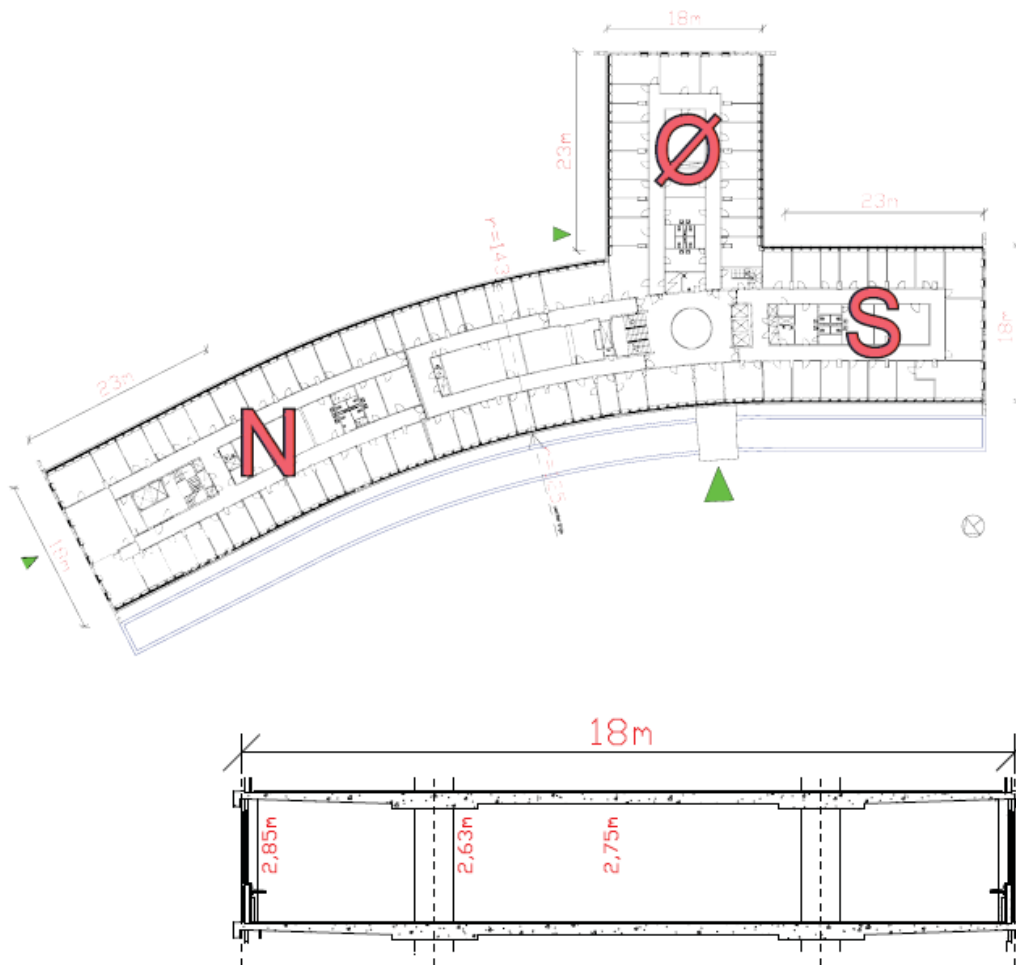
Bygningen inneholder kunst som en integrert del av arkitekturen utført av Odd Tandberg. Han står for utsmykningen av blant annet innsiden av brystningene i rotunden, søylene i inngangspartiet og bakveggen i vestibylen, alt i naturbetong. Nic. Schiøll har utsmykket fondveggen i kantinen.

Bygningens opprinnelige romdisponering både når det gjaldt kontorer, andre arealer for ansatte så som fritidsrom, trimrom, legekantor samt tekniske installasjoner, viser 1960-tallets idealer for det gode arbeidsliv og effektive løsninger.

Fredningen

NVE-bygget utgjør et stykke modernistisk arkitektur av høy kulturhistorisk, arkitektonisk og kunstnerisk verdi.

Fredningen omfatter byggets eksteriør, deler av interiør og utomhusarealer. Interiørfredningen omfatter i alle etasjene hovedtrapperommet med trapp, sirkulær overlyssjakt med betongbrystninger, heissjakter med heisfronter samt heisdører. Interiørfredningen omfatter også teakkledningen på innsiden av alle ytterveggene i alle byggets etasjer. I første etasje omfatter interiørfredningen hovedinngangsparti, vestibyle og kantinas publikumsareal. I femte og sjette etasje omfatter interiørfredningen hele søndre og østre fløy, med kontorer, korridorer og birom. Det var et mål å ta vare på noen av den opprinnelige romløsningen med cellekontorer og korridor, et planløsningsprinsipp som nå står i fare for å forsvinne. I tillegg omfattes noen av møterommene.

Tegning som viser en typisk opprinnelig plan med korridorer og cellekontorer, og et typisk snitt gjennom en etasje. Illustrasjon: Dark arkitekter AS

Bygningsteknisk beskrivelse

NVE bygget er et 7 etasjes kontorbygg oppført med utkragete betongdekker som bæres av søyler plassert i skillet mellom kontorer og korridorer. Hovedmaterialer er lys naturbetong, glass, stål og tre. Innvendig treverk er i all hovedsak teak. Alle gavler, gesimser, søyler, utkraget tak og utvendig basseng er oppført i naturbetong.

Fasadeelementene har en akseavstand på 1,1 meter og har påhengsvegger som er utført på stedet. Vertikale kommunikasjonsstrukturer omfatter vestibylen med trappeløp og to heiser, samt en bitrapp med to heiser i nordre fløy. I tillegg er det en rømningstrapp i østre fløy. Østfløyen rommer i tillegg til kontorer, kantine/foredragssal i første etasje.

Ombyggings og rehabilitering

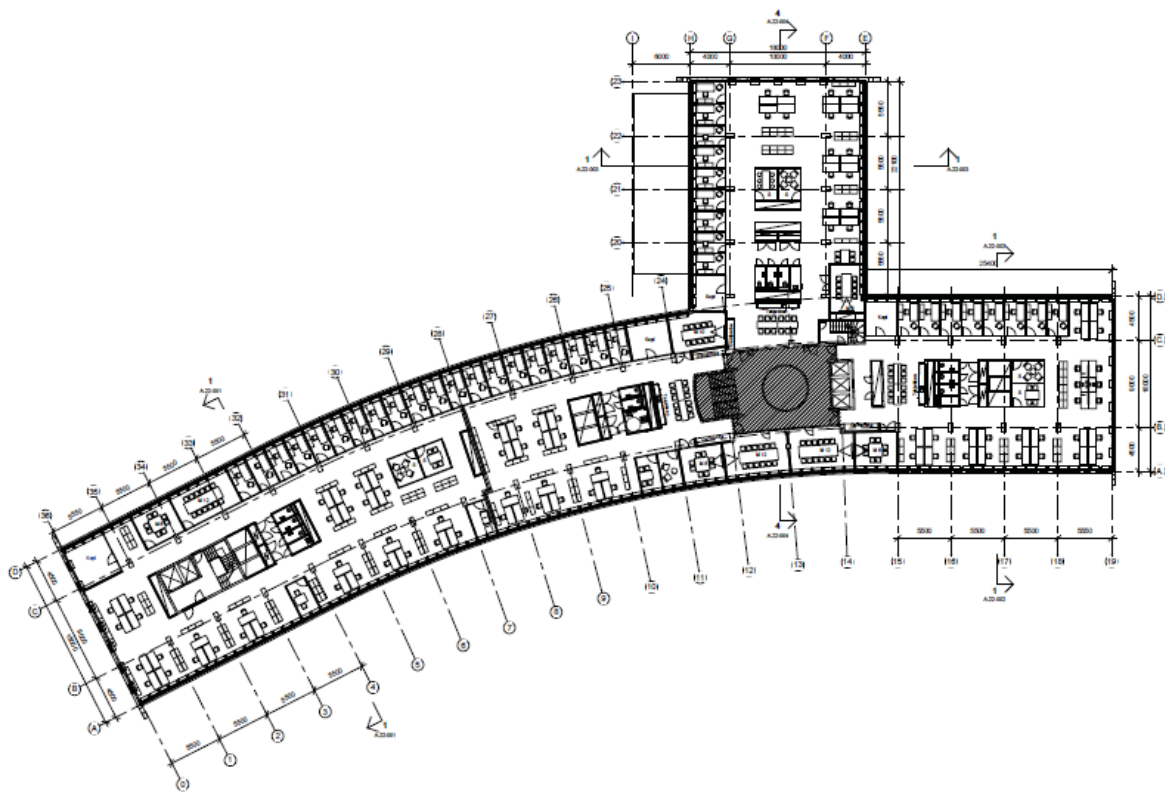
Målet for restaurerings- og rehabiliteringsprosjektet i 2008 var ønske og behov for fleksible og moderne kontorlokaler og tekniske oppgradering, samt å gjøre bygningen energieffektiv. Det var videre et mål at fredete kontorer og åpne kontorlandskap skulle ha like gode vvs-tekniske forhold.

Moderne kontorlokaler

Et viktig mål med opprustingen av bygningen har vært å lage arbeidsplasser med god fleksibilitet og generalitet. Arkitektene har derfor «renset» den generelle planen i de ikke-fredete områdene for ikke-bærende elementer og åpnet opp, dette for å øke romfølelsen og dagslysinntaket.

Åpent kontorlandskap. Foto M Boro© Riksantikvaren

Tegning som viser ny planløsning og innredning. Illustrasjon Dark arkitekter AS

Teknisk oppgradering

Teknisk rom er flyttet til kjelleren, som er den nye tekniske etasjen. På østfløyen er det bygget nytt påbygg for tekniske rom. Nordfløyen har luftinntak via nye takoppbygg, mens man på østfløyen finner jethetter og tørrkjølere. Tilluftstårnet i hagen, som er utformet som en metallskulptur, tar seg av tilluft til sydfløyen.

I de fredete kontorfløyene har man bevart inndelingen med lange korridorer og cellekontorer ut mot fasadene. Tekniske føringer for el, radiatorer, ventilasjon og sprinkling er oppgradert. Arealene er i høy grad tilbakeført med originale farger og materialer.

I korridorene i de fredete arealene er himlingshøyden senket til 2,3 m for å få plass til kanaler i overkant. I kjernen av kontorlandskapene er det en himlingshøyde på 2,23 m. Over himlingsplatene er det innpasset tekniske føringer. Det er laget en «skreddersøm» for å unngå krysninger av tekniske føringer over himling i disse områdene. Under de utkragede betongdekkene ved fasaden er det direkte-monterte akustiske plater. Himlingshøyden her er 2,7 m. For hver 2,2-metersmodul er det lagt teknikk i skjortekanten, her ligger sprinkling, tilluftsventil og følere.

På innvendig side av ytterveggene er teakpanelene beholdt. Panelovnene er byttet ut med radiatorer og koblet til fjernvarme. Eksisterende elektrisk anlegg er fjernet og det er etablert nye føringer til elektronikk, telefon og datamaskin bak de opprinnelige teakpanelene. Alle de originale teakpanelene ble demontert for at man skulle kunne gjenbruke føringsveiene. Ytterveggene var i utgangspunktet svært tette, men det er i noen grad i tillegg fuget for bedre tetting. Det er etterisolert med ca 50 mm mer i hulrommene for remontering av teakpanelene.

Gjenbruk av materialer

Svært mye av den opprinnelige teaken i interiørene er gjenbrukt.

Arkitektene påpeker at det har vært spesielt mye gjenbruk på grunn av fredningen og fordi det i utgangspunktet var såpass håndverksmessig høy kvalitet. I de fredete arealene er det gjort en teknisk oppgradering, men arealene er i høy grad tilbakeført med originale farger og materialer. Man har gjort mye arbeid i vurdering av gjenbruk, registrering og beskrivelse for reetablering. Blant annet har man gjenbrukt dører, toaletter, servanter og tekjøkken.

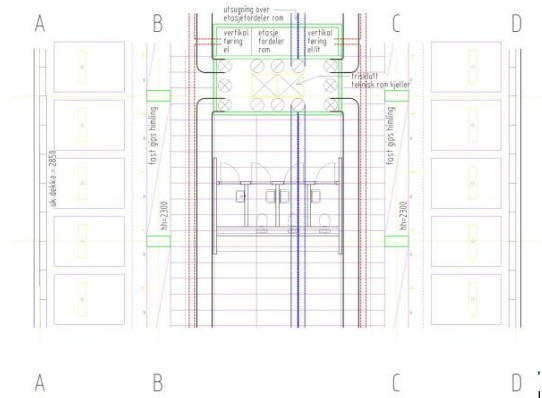
Foto som viser en fredet korridor slik den er etter oppgraderingen. Foto M Boro©Riksantikvaren

Et av de fredete cellekontorene. Legg merke til ytterveggen med teakpanel og radiatorer. Foto M Boro©Riksantikvaren

Tilluftstårnet er utformet som en skulptur i hagen. Foto M Boro©Riksantikvaren

Tegning som viser innpassingen av de tekniske føringene og himlingsløsning. Illustrasjon Dark arkitekter AS

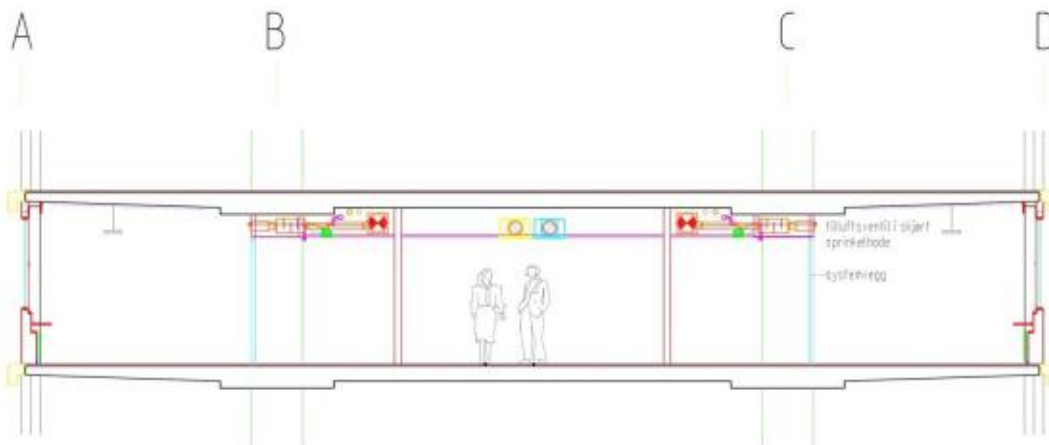
Foto som viser en typisk situasjon i de åpne kontorarealene. Mellom gangsonen og vinduene er det innpasset to kontorplasser i dybden. Teakinteriøret gir arealene et særpreg. Til venstre ved vinduene ses en av de vertikale føringene for varmtvann for oppvarming. Himlingen i den ytre sonen har direktemonterte akustikkreduserende plater. Til høyre ses «skjørtkanten» med til- og fraluft ventiler og sprinkling.

Universell utforming

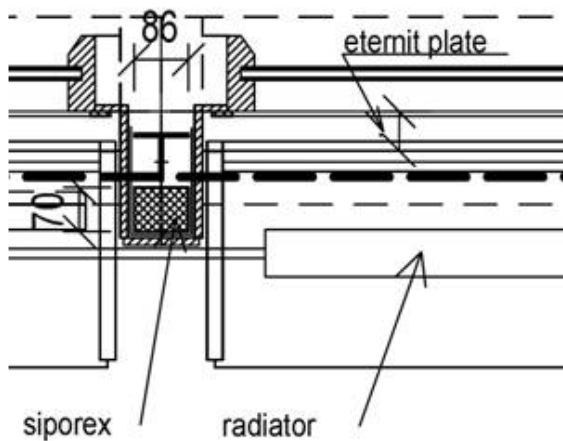
I løpet av byggeprosessen har man hatt et sterkt fokus på universell utforming. Byggherren ønsket, så langt som mulig, å tilpasse seg ny plan- og bygningslov. Det er jobbet med kontraster, f.eks som fargesetting i forhold til gulvflater, vegger, søyler, himling osv. Heisene er blitt ombygd slik at de kan nå alle etasjer, det er også etablert løfteplattform på plan 7 for å få tilgang til takterrassen. I nye trapper er det etablert doble håndløpere, eldre håndløpere er bygget om slik at de er sammenhengende, samt at håndløperens underside er merket taktilt med etasjeangivelse. Det er montert HC-automatikk på dører, det er HC-toaletter i alle etasjer, HC-parkering utvendig og innvendig samt HC-tilpasset plassering av kortlesere, tablåer osv. Farefelt, trappeneser osv. er markert og

Foto innvendig yttervegg med radiator og uttak for el, tele og data. Foto M Boro©Riksantikvaren

Typisk snitt som viser innpassing av tekniske føring. Illustrasjon: Dark arkitekter

Planutsnitt fasade som viser teaksøyler mellom vinduene. Alle søylene i yttervegg ble åpnet opp (avkledd teak), eksisterende siporex bxd 70x86mm ble byttet ut med isolasjon. Teaksøyle i posisjon for hver ca 22 meter fikk i tillegg trekkerør for elektro. I tillegg ble det fuget rundt brystning og vinduer, der hvor det var behov. Illustrasjon Dark arkitekter AS

glassvegger er markert med folie. Ved valg av himlingsprodukter og tepper har man tenkt på akustikken, og som helhet har man lyktes i å gjøre bygget tilgjengelig for alle.

Sammenligning NVE-bygget og Høyblokka

Rehabiliteringen og ombyggingen av NVE har mange likhetstrekk med Høyblokka. NVE er et eksempel på at man på en god måte har klart å kombinere dette med de mange moderne kravene Dette er også et bygg med større fredningsomfang enn for Høyblokka, her har man altså i større grad måttet forholde seg til fredningens retningslinjer i interiørene.

Beregnet til
Riksantikvaren

Dokument type
Rapport

Dato
9.10.2013

REGJERINGSKVARTALET NOEN TEKNISKE VURDERINGER OMKRING MULIG BEVARING AV HØY- BLOKKA OG Y-BLOKKA

REGJERINGSKVARTALET

NOEN TEKNISKE VURDERINGER OMKRING MULIG BEVARING AV HØY-BLOKKA OG Y-BLOKKA

Revisjon

Dato **9. oktober 2013**

Utført av **Tor Arvid Vik, Fred Solvik, Steffen Røgeberg, Rolf Hauan, Andre Keul, Frank Holmgaard og Helene Sedal**

Kontrollert av **Geir Gullvik, Frank Holmgaard og Rolf Hauan**

Godkjent av **Birgit Soleng**

Beskrivelse

Ref. Oppdragsnr 1131701

INNHALDSFORTEGNELSE

1.	innledning	1
2.	Riving og flytting av kunst	2
2.1	Kunst	2
2.2	Konseptvalgutredningen	2
2.3	Normal rivemetode for betongbygg	2
2.4	Riving av høyblokka, kostnadsvurderinger normal rivning.	3
2.5	Riving av høyblokka, kostnadsvurdering for heft i prosessen og riving/uttransport av kunst i riveprosessen.	3
2.6	Riving av Y-blokka, kostnadsvurderinger normal rivning.	3
2.7	Riving av Y-blokka, kostnadsvurderinger riving og bevaring av kunst.	4
2.8	Totalkostnad for bevaring av kunstverk i H og Y blokka og riving av alt over kjeller.	4
2.9	Usikkerhet	4
2.10	Miljø	4
3.	Energi	6
3.1	Bygningskropp	6
3.2	Installasjoner	9
3.3	Energiberegning	11
3.4	Y-blokka	12
4.	FDV-kostnader	14
5.	klimagassutslipp	15
6.	konklusjoner	17
6.1	Riving	17
6.2	Energi	17
6.3	FDV	17
6.4	Klimagassutslipp	17
7.	kilder	19

VEDLEGG

Vedlegg 1

Oppgavebeskrivelse fra Riksantikvaren

Vedlegg 2

Energiberegning, resultater og forutsetninger

1. INNLEDNING

Riksantikvaren har fått i oppdrag fra Miljøverndepartementet å utarbeide en supplerende utredning til konseptvalgutredningen (KVU) for Regjeringskvartalet. I den forbindelse har Riksantikvaren bedt Rambøll om å utrede en del tekniske forhold som vil være med på å belyse muligheten for å fortsatt bruke Høyblokka og Y-blokka, samt å vurdere noen spørsmål som trekkes fram i konseptvalgutredningen. Rapporten belyser forhold omkring klimagassutslipp, energibruk, FDV-kostnader, samt riving og flytting av kunst. Vurderingene er på et overordnet nivå som innebærer en viss usikkerhet. Det har også vært begrenset tid til rådighet, og vi har ikke hatt tilgang til alt relevant grunnlag.

2. RIVING OG FLYTTING AV KUNST

Riksantikvaren ønsker en vurdering av Konseptvalgutredningens konklusjon når det gjelder anbefalingen om å rive Høyblokka og Y-blokka, rivemetode og kostnader knyttet til dette og bevaring av kunst.

Vi har i vårt arbeid hatt begrenset tid til rådighet, og ikke hatt tilgang til alt relevant grunnlag. Det er derfor knyttet usikkerhet til våre vurderinger, det kreves større grad av planlegging av fremgangsmåte og innspill fra erfarne rivningsentreprenører for å gi et mer nøyaktig estimat. Kostnader angitt i dette kapittelet er derfor usikre, men bør allikevel kunne benyttes som et sammenligningsgrunnlag for valg av løsninger.

2.1 Kunst

H og Y Blokka inneholder kunst som er gravert inn i betongkonstruksjoner ved bruk av sandblåsing etter at forskalingen ble revet.

Siden kunsten er gravert inn i støpt betong vil man måtte flytte hele veggen kunsten sitter på. Veggene er forbundet til dekkene og tilstøtende vegger med armering.

For at veggene skal fristilles må de sages fri etter at tilstøtende konstruksjon er tilstrekkelig stemplet opp og avstivet. For transport ut av bygget vil man måtte fjerne overliggende dekker, for å kunne løfte veggelementet opp og ut.

De utvendige gavlveggene på H-blokka er etter oppdragsgivers ønske ikke vurdert i denne rapport. Flytting av disse er heller ikke vurdert i KVUen.

2.2 Konseptvalgutredningen

I konseptvalgutredningen er det på side 128 angitt under: Konseptene 2 Vest, 3 Midt og 5 Øst, at kostnaden for å skjære ut kunsten i Høyblokka og benytte den i et nybygg antas kostnadene å være på ca. 2-5 MNOK. For gavlen og vestibylen i Y-blokka vurderes kostnaden til å være ca. 2-4 MNOK.

På side 133, Begrunnelse for valg av konsept redegjøres det for hvorfor utreder anbefaler konsept 5, Øst som innebærer å rive høyblokka og Y blokka og bygge nytt.

«Merkostnaden ved å gjenbruke Høyblokka i konseptene 2 Vest, 3 Midt og 5 Øst er beregnet å ha en kostnad uttrykt i nåverdi for analyseperioden fram til 2064 på ca. 400 MNOK.»

For Y blokka angis det: «De prissatte konsekvensene er her ca. 260 MNOK i nåverdi for perioden fram til 2064».

I konseptene som innebærer riving har OPAK opplyst at de har lagt inn en kostnad for normal riving på 1750 kr/m² BTA for høyblokka og Y-blokka inkl rigg og drift. Uforutsette kostnader er imidlertid ikke med her (det er tatt med i den ordinære usikkerhetsanalysen i KVUen), og det er uklart om byggherrekostnader er inkludert.

2.3 Normal rivemetode for betongbygg

Den rivemetoden som nå benyttes ved riving av de fleste betongbygg utføres med bruk av store og tunge anleggsmaskiner.

Maskinene er store «gravemaskiner» med lang arm som er påmontert et kraftig hydraulisk tyggeutstyr.

Maskinene står på bakken og river ovenfra og nedad. Etasje for etasje rives, og rivemassene skyves fortløpende til dekkekantene og faller ned på terrenget inntil bygget. Det må derfor være en sikkerhetssone rundt bygget som er helt avsperrert under arbeidets gang.

Når det gjelder høyblokka vil man ifølge opplysninger fra ledende riveentreprenører bruke maskiner med en arm på ca. 60m.

Slikt utstyr brukes ikke i Norge i dag, men det er tilgjengelig i markedet.

Innenfor den tiden som har vært til rådighet for oppdraget har det ikke vært mulig å få detaljerte opplysninger om hvilke rivemetoder som er lagt til grunn for kostnadsvurderingene i KVUen.

2.4 Riving av høyblokka, kostnadsvurderinger normal rivning.

En av entreprenørene vi har samarbeidet med på relevante prosjekter har vurdert tiden på rivingen av høyblokka over terreng til ca. 5 måneder (ca. 100 arbeidsdager) og til en entreprisekostnad i størrelsesordenen 25 mill. eks. mva. Hvis man antar riggekostnader på 10%, byggherrekostnader inklusiv prosjektering til 20% og uforutsette kostnader til 20% blir kostnadene i størrelsesordenen kr. 38 mill eks. mva.

Dette gir en kostnad på ca 2300 kr/m² BTA inkludert rigg og drift, byggherrekostnader inkl prosjektering, og uforutsette kostnader. Da det er litt usikkert hva OPAKs rivekostnad på 1750 kr pr m² BTA omfatter er det vanskelig å sammenligne.

2.5 Riving av høyblokka, kostnadsvurdering for heft i prosessen og riving/uttransport av kunst i riveprosessen.

Hvis byggene skal rives og kunstverkene bevares må rivingen foregå etappevis, vil det bli opphold i den effektive rivingen i forbindelse med saging og uttransport av veggene med kunstverk. Personell kan ikke oppholde seg i blokka eller sikkerhetssonen mens tunge anleggsmaskiner nyttes i rivearbeidet, derfor vil det bli opphold i rivingen mens arbeidet med kunsten utføres.

Det blir behov for kraner til uttransport, materialer for tildekking og beskyttelse av kunsten og sageutstyr. Det blir behov for sikringstiltak for arbeidene som midlertidige stemplinger, avstivning og rekkverk. Hvis sagingen og uttransport av kunstveggene tar 2 dager pr. etasje, vil dette forlenge rivetid og leie av maskiner for høyblokka med ca. 30 dager

Etter vårt skjønn vil merkostnaden for ekstra tidsbruk ved bevaring pga. ovennevnte beløpe seg til størrelsesordenen kr. 7 mill. I tillegg kommer saging og håndtering av hver vegg. Vi har vurdert kostnadene for saging, sikring og uttransport pr. vegg til i størrelsesordenen kr. 200.000 pr. vegg. For lagring på plassen, bistand fra konservator og sikkerhetstiltak mot tyveri og hærverk har vi estimert kr. 50 000 pr vegg. Det er 29 kunstvegger, dvs. ca. kr 7,25 mill.

Totalkostnaden etter disse skjønnsmessige vurderingene blir da i størrelsesordenen kr 14,25 mill. Hvis man antar riggekostnader på 10%, byggherrekostnader inklusiv prosjektering til 20% og uforutsette kostnader til 20%, blir kostnadene i størrelsesordenen kr. 21 mill.

Kunstveggene i 1. etg. er ca. 4.5 m høye og ca. 10 meter brede og kan veie opp mot 30 tonn pr stk. Hvis disse skal fraktes ut av området må de vurderes oppdelt eller fraktet på veier avsperrert for annen trafikk. Dette er ikke nærmere vurdert.

2.6 Riving av Y-blokka, kostnadsvurderinger normal rivning.

Basert på normal kvadratmeterpris anslår vi en entreprisekostnad i størrelsesordenen 18 mill. eks. mva. Hvis man antar riggekostnader på 10%, byggherrekostnader inklusiv prosjektering til 20% og uforutsette kostnader til 20%, blir kostnadene i størrelsesordenen kr. 27 mill.

2.7 Riving av Y-blokka, kostnadsvurderinger riving og bevaring av kunst.

Her er det kun to elementer som sannsynligvis kan sages fri og uttransporteres uten større konsekvenser for tidsbruken ved normal rivning. Stempling av overliggende dekker og annen sikring blir nødvendig.

Gavlveggen med Picasso motivet har en dimensjon på ca. 9x 15m og den veier ca. 100 t. Videre er veggen i resepsjonen ca. 4,4x 5,4 m og veier ca. 18 t.

For å kunne transportere dette ut av området må disse veggene sannsynligvis deles opp.

Vi har skjønnsmessig vurdert kostnadene med bevaring, lagring på plassen, bistand fra konservator og sikkerhetstiltak mot tyveri og hærverk til kr. 4 mill.

Hvis man antar riggekostnader på 10%, byggherrekostnader inklusiv prosjektering til 20%, og uforutsette kostnader til 20%, blir kostnadene i størrelsesordenen kr. 6 mill.

Hvis gavlveggen skal bevares i ett stykke vil det kreve ekstratiltak som må vurderes nærmere.

2.8 Totalkostnad for bevaring av kunstverk i H og Y blokka og riving av alt over kjeller.

Vi har anslått kostnader for riving av blokkene, bevaring av kunst, uttransport av bygget og mellomlagring på plassen, samt heft i den overordnede riveprosessen som følge av bevaringsarbeidene til kr. 61 mill. Hvis man antar riggekostnader på 10%, byggherrekostnader inklusiv prosjektering til 20% og uforutsette kostnader til 20%, blir kostnadene i størrelsesordenen kr. 92 mill.

2.9 Usikkerhet

Det er knyttet usikkerhet til våre vurderinger, det kreves større grad av planlegging av fremgangsmåte og innspill fra erfarne rivningsentreprenører for å gi et mer nøyaktig estimat. Kostnadsvurderingene angitt i dette kapittelet er derfor usikre. Vi mener en prosjektkostnad mellom kr 70-120 millioner eks. mva. for riving av H og Y blokkene med bevaring av kunst kan benyttes som et sammenligningsgrunnlag for valg av løsninger.

2.10 Miljø

Det er utarbeidet miljøsaneringsbeskrivelse iht TEK 10 kap 9 for både H og Y blokka (Cowi 27.10.11 og 25.11.11). I begge blokker er det gjort funn av helse- og miljøskadelige stoffer i en rekke ulike konstruksjoner og materialer, men ikke ut over det som er vanlig for bygninger fra den tiden.

I H blokka er det funnet mindre konsentrasjoner av PCB og tungmetaller i maling og puss innvendig. Som beskrevet i miljøsaneringsrapporten gir det noen begrensninger for hvordan betongfraksjonen kan disponeres. Dette har trolig liten betydning for rivemetode, men betydning for hvordan og hvor fraksjonen kan disponeres. I prinsippet er det flere muligheter:

1. Deponering av betongfraksjonen i sin helhet på godkjent deponi
2. Deponering av betongfraksjon i sin helhet på rivetomt (krever tillatelse fra Miljødirektoratet)
3. Deponering av betongfraksjon i sin helhet utenfor rivetomt (for eksempel fyllmasse i vei-prosjekt, krever tillatelse fra Miljødirektoratet)
4. Deponering på rivetomt, med utsortering av maling og puss (krever tillatelse fra Miljødirektoratet)
5. Deponering utenfor rivetomt, med utsortering av maling og puss (krever tillatelse fra Miljødirektoratet)

Tiltak 1, 2 og 3 vil ikke ha noen kostnadsmessig effekt, her kan rivning av betong konstruksjoner foretas som normalt. Om fraksjonen må knuses til finere fraksjon må vurderes på bakgrunn av

bruksområde. Ved tiltak 4 og 5 må betongfraksjonen knuses til en finere fraksjon, den fineste fraksjonen sorteres ut og leveres godkjent deponi. Hvis betongavfall skal disponeres på tomten eller anvendes som fyllmasse i andre prosjekt, kan utsortering av den fineste fraksjonen være en forutsetning for å få tillatelse fra Miljødirektoratet.

For Y-blokka er det kun utarbeidet miljøsaneringsbeskrivelse for såkalt rød sone ca 1000 m² og det er ikke vurdert i hvilken grad maling og puss inneholder PCB og tungmetaller over forskriftens normverdi. Ut fra tilgjengelig material er det ikke mulig å vurdere hvordan betongfraksjonen kan disponeres. Dette forholdet og manglende miljøsaneringsbeskrivelse for resten av bygningen gir en liten usikkerhet med hensyn til saneringsmetoder og mulig disponeringer av avfallsfraksjoner. Asbestsanering er også kun utført i rød sone, og tilsvarende forekomster av asbest må påregnes i resten av bygget. Asbestsanering i forbindelse med dette vil kunne gi ekstrakostnader i størrelsesorden en million kr. Sett i forhold til totale rivekostnader vil dette imidlertid være en liten ekstrakostnad.

3. ENERGI

Riksantikvaren ønsker belyst hva vi kan oppnå av energistandard og energimerke med isolering når det, i tillegg til verneforutsetningene, tas hensyn til bygningsfysiske utfordringer og ventilasjon, oppvarming/kjøling og energikilde. De ønsker også en vurdering av hvordan dette er i forhold til det det er kalkulert med i KVUen.

Energistandard som er lagt til grunn i KVU er TEK10. Nybygg eller rehabilitering av de to byggene vil imidlertid trolig ikke bli iverksatt før etter 2015, og da er det sannsynligvis en ny TEK med vesentlig strengere energikrav som gjelder.

Ut over dette er det i referansedokumentet «Miljø i KVU fremtidig regjeringskvartal» beskrevet en overordnet sammenligning av klimagassregnskap for seks ulike scenarier med hensyn til energiytelse for H-blokka. Av disse kommer rehab til passivhusnivå klart best ut i et 60-årsperspektiv, og er derfor av spesiell interesse. Nybygg passivhus kommer nest best ut. Fjernvarme med 100% avfallsforbrenning er lagt til grunn. Oppvarmet areal over bakken er opplyst til 16550 m² BTA.

For de to øverste etasjene i Høyblokka vil vi på grunn av byggeår (1988-1996) og metode, samt lavere verneverdi anslå at det her vil være mulig å tilfredsstille alle de vesentligste nye krav til energibruk. Den er inntrukket fra resten av fasaden og kan derfor isoleres på utsiden, både på vegger og tak.

Siden det er kun høyblokka det er foretatt klimagassberegninger på i KVUen så har vi valgt å fokusere mest på den. Y-blokka er sammenlignbar og mange av vurderingene vil være relevante der også. En vurdering av forhold som er spesielle for Y-blokka er beskrevet i Kapittel 3.4.

3.1 Bygningskropp

Vinduer

De eksisterende vinduene i H-blokka har teakrammer. Ved ombyggingen av STKs gamle administrasjonsbygg på Økern til Hotell 33 ble de eksisterende Teak karmen og rammer benyttet videre ved at det ble satt inn nye isolerglass med støydemping. Dette har siden vist seg at ikke fungerer i praksis siden glassene er så tunge at rammene svinger og tar ned karmene. De lar seg ikke åpne og lukke uten bruk av kraftige slag og press. Skal man oppnå god U-verdi og enkel betjening dersom det er ønskelig, samtidig som de ivaretar krav til sikkerhet, bør hele vinduet skiftes. Det er knyttet noe usikkerhet til hvordan kombinasjonen av gode energiglass og sikkerhetsglass lar seg produsere, og det kan være at en løsning med koblede vinduer vil være mest hensiktsmessig. Vi mener en U-verdi på maks 0,8 W/m²K, tilsvarende «passivhusvinduer» likevel bør være oppnåelig med sikkerhetsglass.

Det er utvendig solskjerming av persienner på eksisterende fasader som er utsatt for sol, og dette bør videreføres for å begrense kjølebehovet i bygget på sommeren. Nye vinduer må planlegges innfestet slik at det unngås kuldebro via betongelementer. Innfesting må også vurderes mht. sikkerhet, men dette bør være mulig med eksisterende plassering nær betongsøyler. Eventuelle åpningsbare vinduer må vurderes og avklares mht. sikkerhet.

Vegger

Isolerte veggfelt i vindusnisjer i H-blokka skal erstattes pga. skader og lite isolasjon. Vegger kan isoleres med ca. 250 mm tradisjonell isolasjon/mineralull, noe som kan gi U-verdi ned til 0,15 W/m²K (tilsvarende passivhusnivå), avhengig av konstruksjonsoppbygning og type

isolasjon. Alternativt kan deler av isolasjonen være vakuumpaneler eller annen isolasjon med meget lav varmeledningsevne, slik at man kan redusere total veggtykkelse for å spare areal. Eksempelvis kan man ved å montere ca. 50 mm tykke vakuumpaneler i kombinasjon med tradisjonell isolasjon, minst halvere veggtykkelsen, evt. oppnå enda lavere/bedre U-verdi. Overslagsberegninger viser at verdien av økt areal sannsynlig vil mer enn oppheve merkostnaden til investering i vakuumpaneler, avhengig av hvordan man priser areal eller utleie. Bruk av vakuumpaneler kan også fremme innovasjon og nytenking ved rehabilitering av bygninger. Selv om de har vært på markedet en tid, er de lite brukt i norske bygninger. Tynnere vegger vil også bidra til bedret dagslys innover i etasjene. Eventuelle vakuumpaneler må produseres etter mål og bør beskyttes av annet isolasjonssjikt mot punktering. Byggets enkle form og gjentakende mål/rytme vurderes som gunstig for effektiv produksjon av vakuumpaneler.

Taket

Eksisterende konstruksjon i H-blokka har ut fra gamle tegninger ca. 0,3 m tykt sjikt av Leca over dekket, anslått U-verdi ca. 0,5-1,0 W/m²K, som tilsvarer 4-8 ganger varmetapet i nye bygg. Sannsynligvis er taket etterisolert ved påbygningen i 1988, og vi antar derfor en isolasjonstykkelse på ca. 200 mm på den smale kanten innenfor gesimsen og på hovedtaket over påbygget. Det er fortsatt gesimshøyde nok til å isolere til totalt 300-400 mm isolasjon, U-verdi 0,1-0,13 W/m²K (tilsvarende passivhusnivå) uten å heve gesimsen.

Kjeller

Vi forutsetter at kjelleren vil holdes oppvarmet, slik at det ikke blir nødvendig å isolere dekke mot kjeller, men at konstruksjoner mot grunnen i stedet isoleres. Det antas at det er vanskelig å isolere golv på grunn, men pga. store golvarealer oppnår vi sannsynligvis U-verdi i størrelsesorden 0,2 W/m²K. uten isolasjon. Vegger kan isoleres på innsiden med f.eks. Leca fasadeblokk (120 mm) eller ca. 100 mm tykke plater av Foamglas (skumglas) eller lignende som pusses eller kles med plater. Dette vil gi en isolasjonsløsning som vil være bestandig mot eventuell inntrengning av små mengder fukt under bakken. Dette er noe som må avklares før evt. valg av løsning. En slik isolert konstruksjon vil kunne gi U-verdi på ca. 0,2 W/m²K, altså litt over nye krav til yttervegger. Tykkere isolasjon kan tilfredsstillende nye krav.

Lufttetthet

Eksisterende H-blokk med eldre vinduer og fasadefelter i treverk tilstøtende mot betong mellom hvert eneste vindu har sannsynligvis svært dårlig tetthet. God tetthet er en viktig faktor for byggets energibruk. Byggets store volum tatt i betraktning, samt at vinduer skal skiftes og det kan bygges nye fasadefelt i tre, vil man kunne oppnå tetthet ned til 0,4 (omsetninger pr time) eller lavere. Dette forutsetter fokus på viktigheten av detaljer knyttet til tetting i både prosjektering og utførelse. Pga. byggets enkle form og definerte avgrensninger for vinduer og isolerte veggfelt mot tette betongkonstruksjoner, vurderer Rambøll at det ikke er vanskeligere å oppnå god tetthet ved rehabiliteringen enn for et nybygg. Men det er avhengig av gode gjennomtenkte detaljer og overganger mellom konstruksjoner og materialer, samt gjennomtenkt arbeidsrekkefølge for tettesjikt, noe som for øvrig også gjelder for nybygg.

Kuldebroer dekker

Iht. tegninger i tidsskriftet Byggekunst nr. 1 - 1959 og gammel Leca-reklame fra H-blokka var ny, går betongdekkene ubrukt fra oppvarmet sone ut til friluft. Vi må anta at dette er riktig, noe som gir store kuldebroer. Dekkene har imidlertid ca. 100 mm påstøp av blanding av sement og Leca. Fordi Leca-kuler gir bedre varmeisolasjon enn ren betong, oppnår man noe bedre

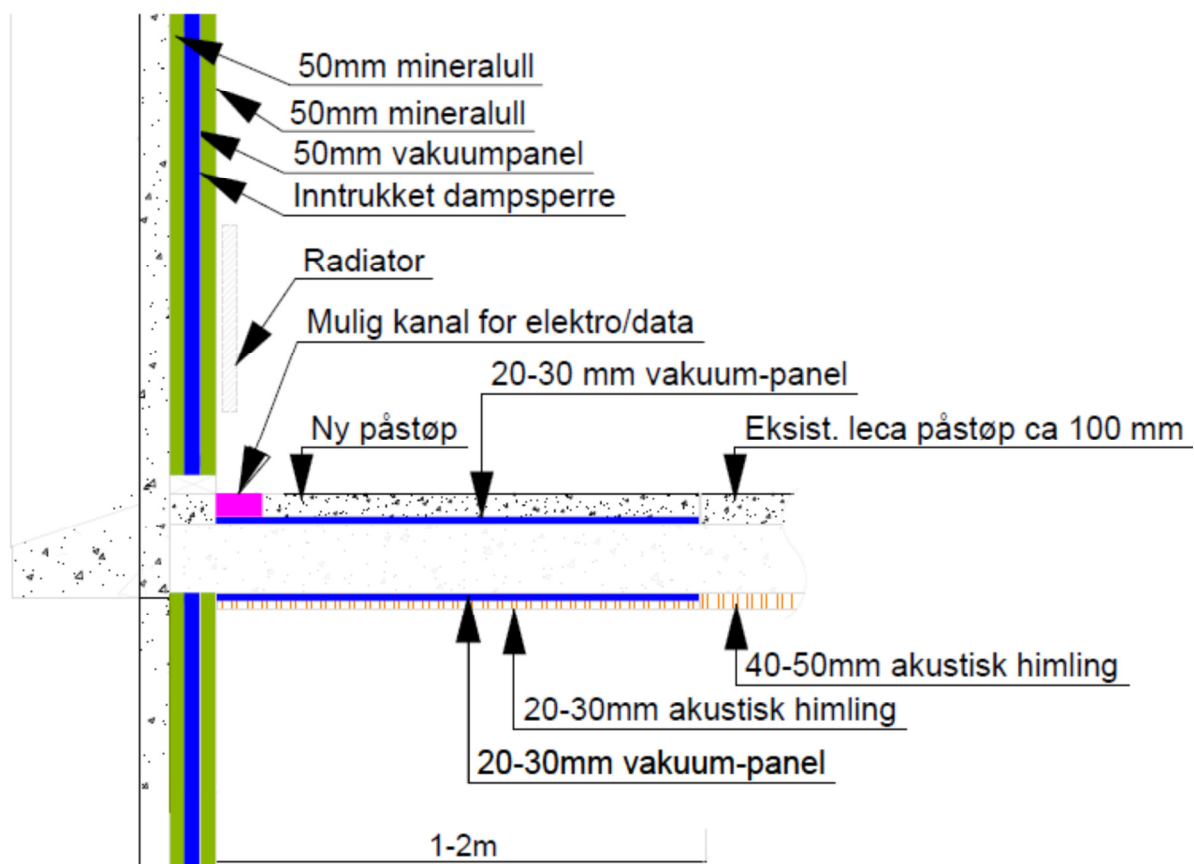
komforttemperatur på golvet, og marginalt bedret varmetap pga. kuldebro gjennom dekket. Dekkets oppbygning bekreftes i kjerneborete hull i dekkene.

Kuldebroene i dekkene kan ved rehabilitering gjøres vesentlig bedre ved å isolere dekket på oversiden og undersiden nærmeste 1-2 m langs fasaden. For å unngå å stjele av allerede begrenset etasjehøyde, kan man pigge bort påstøp av Leca på oversiden og legge inn isolasjon og ny avretning/påstøp.

Om nødvendig kan man benytte vakuumpaneler for å oppnå tilstrekkelig god isolering. Hvis man først pigger bort Leca påstøpen ytterst kan det også legges ned kanaler for føring av data/elektro ledninger hvis man vil unngå å legge dem i eller på veggene. Denne muligheten er her kun nevnt for å vise at man ved fjerning av påstøp kan oppnå flere muligheter enn varmeisolerings.

Hvis man av hensyn til akustikk må bruke teppegolv, vil dette også begrense kuldebro litt.

På undersiden av dekkene må man ha mer eller mindre heldekkende akustikkhimling for å klare krav til etterklangstid i kontorer. Her kan det legges f.eks. 20 mm vakuumpaneler (tilsvarer ca. 100 mm mineralull) ytterste 1-2 m langs fasadene, pluss f.eks. 20-30 mm akustikkhimling som limes på undersiden. Dette vil flukte med f.eks. 40-50 mm akustikkhimling som limes under resten av dekket innover bygget.

Figur 1: Eksempel på mulig isolering av dekkforkanter

Kuldebroer rundt vinduer

For å oppnå best mulig dagslys bør man beholde så store glassareal og så slanke søyler som mulig. Kuldebro i søyler kan da begrenses ved å isolere søylene med f.eks. 20 mm vakuumpaneler på sidene og innsiden, som så kles med plater. Dette tilsvarer ca. 100 mm "vanlig" isolasjon. Eksisterende innsetningsfuge rundt vinduet ble ved befaring anslått til ca. 10 mm, som medfører at vakuumpanel og kledning kanskje kommer litt inn på vinduskarmer slik de sitter i

dag. Men nye vinduer kan muliggjøre litt smalere karmen slik at det blir plass til kuldebroisolasjon på søylene,.

- Noen av "tverrveggene", inkl. de med kunst, går ubrukt forbi klimaskallet. Dette gir kuldebro og kalde overflater. For vegger med kunst ser vi ingen god løsning på dette, men vegger uten kunst kan isoleres på innsiden for å begrense varmetapet.

Vi mener ut fra dette at vi bør kunne legge inn normalisert kuldebroverdi i størrelsesorden 0,09-0,12 W/m²K til grunn i energiberegningen. Dette er høyere (dårligere) enn krav i TEK 10, men vurderes som akseptabelt ved rehabilitering av denne type bygg. En økning av byggets totale kuldebroverdi fra krav til nybygg (0,06 W/m²K) til anslått 0,09-0,12 utgjør i forhold til bygningers samlede energibruk relativt lite sammenlignet med andre forhold. Om man skulle velge å rehabilitere til lavenergi- eller passivhusnivå vil kuldebroene heller ikke utgjøre noen begrensning, da krav til kuldebroer i passivhusstandard ikke gjelder ved rehabilitering, dersom man skulle velge å legge den til grunn.

Akustisk demping

Kravene til etterklangstid har blitt så strenge at man som en tommelfingerregel må ha heldekkende himling pluss noe mer demping i kontorlandskap. evt. ca 70 % himling og teppegolv. Denne utfordringen har de ved evt. nybygg også. Trapperom har krav til etterklangstid. Tilsvarende absorberende i øverste tak/himling pluss under alle repos. Trinnlyd mellom etasjene kan tas med trinnlyddempende belegg, evt. teppegolv. Med teppegolv kan man tilfredsstille krav til både etterklang og trinnlyd.

3.2 Installasjoner

Ventilasjon

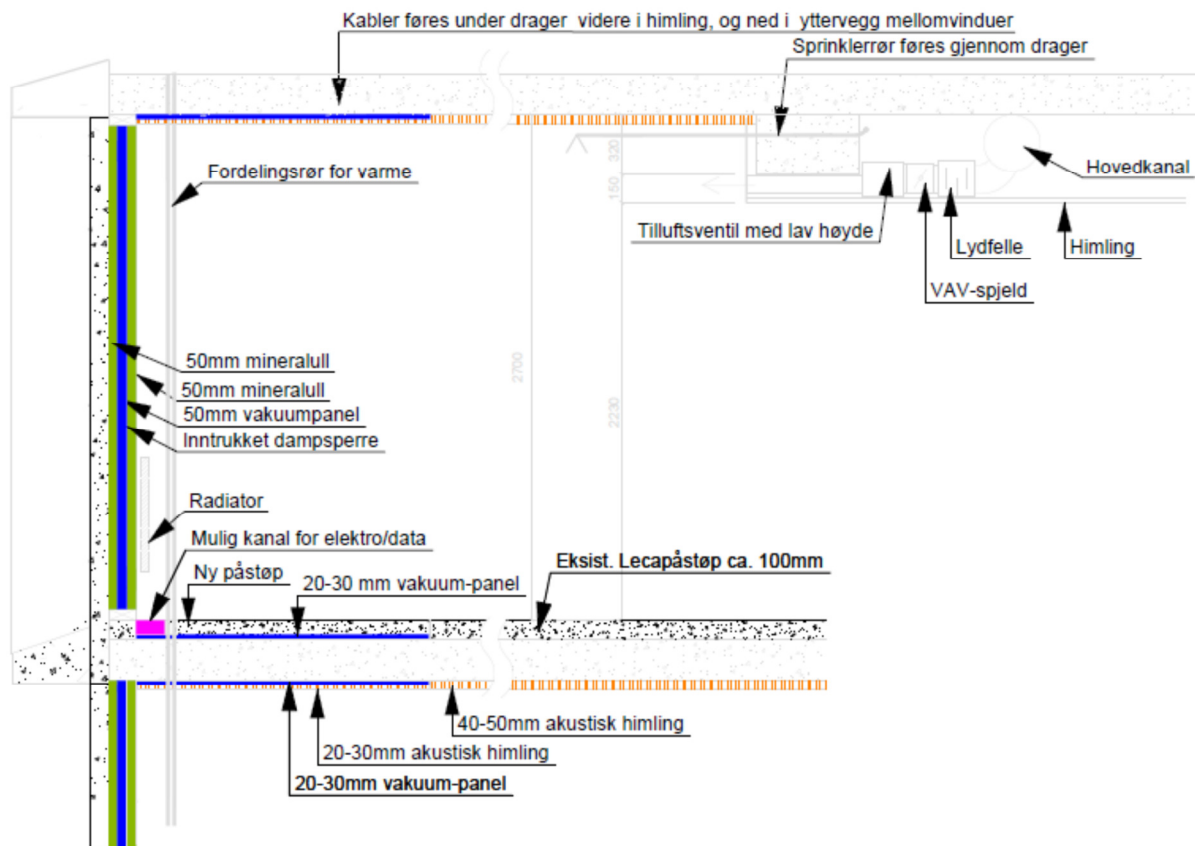
For å kunne rehabilitere høyblokka til TEK10- eller passivhusnivå vil et balansert mekanisk ventilasjonsanlegg med tilstrekkelig kapasitet, god varmegjenvinning og god behovsstyring, være avgjørende. Dette innebærer vesentlig større plass til tekniske rom, og større og flere sjakter enn i eksisterende bygg. Følgende prinsipielle løsninger er aktuelle:

1. Sentralt plasserte ventilasjonsaggregater og luftinntak/avkast
  - a) sjakter i midtsonen
  - b) sjakter i fasadesonene
2. Desentraliserte ventilasjonsaggregater og luftinntak, desentralisert eller sentralisert avkast

Den lave romhøyden på 2.7 m, og særlig den lave høyden under de langsgående dragerne på kun 2.38 m, gjør at alternativ 1a, som normalt er den foretrukne løsningen i nybygg, er meget krevende å få til. Hvis man antar en himlingshøyde på 2.23 m, som på NVE-bygget, så har man 0.15 m brutto høyde igjen under drageren til ventilasjonskanaler. Det lar seg imidlertid løse ved å benytte rektangulære tilluftsventiler for bakkantinnblåsning, hvor forsiden forlenges med en kanalstuss som så påmonteres en rist i enden. Skissen i Figur 2 viser løsningen i et vertikalsnitt. Løsningen krever at det etableres noen flere sjakter i midtsonen mellom dragerne. Hvor mange og hvor store sjakter som trengs må vurderes nærmere. Hulltagning i dekkene for nye sjakter vil trolig ikke kreve vesentlige forsterkninger av betongkonstruksjonene.

Det forutsettes at det er mulig å etablere nye tekniske rom på tak og i kjeller med tilstrekkelig høyde og areal til at aggregater med rotor- eller kammergjenvinning får plass. Luftinntak og avkast for aggregater i kjeller kan plasseres på taket av lavbygget eller i tårn på bakken. Hvis luftinntak nær bakken er vanskelig med hensyn til sikkerhet, eller hvis arealer i kjeller er bundet opp til andre funksjoner, så kan det bli nødvendig å benytte en ordinær etasje midt i bygget til

ventilasjonsrom i tillegg til ventilasjonsrom på taket. I så fall må man regne med forsterkning av dekket og omfattende tiltak for å ivareta lydkrav.

Figur 2: Alternativ 1a, vertikalsnitt ved drager

For å slippe å krysse under dragerne med ventilasjonskanaler kan man benytte Alternativ 1b og etablere sjakter i sonene mellom fasade og drager. Som for Alternativ 1a vil hulltagning i dekkene for nye sjakter trolig ikke kreve vesentlige forsterkninger av betongkonstruksjonene. Med denne løsningen vil man måtte føre kanaler i himling i fasadesonen langs dragerne. Det vil dermed bli nødvendig å senke himlingen noe et lite stykke innover i fasadesonen.

For å slippe å krysse under dragerne med ventilasjonskanaler, og for å redusere behovet for nye sjakter kan man også vurdere Alternativ 2 med desentraliserte ventilasjonsrom. Man kan da etablere noen ventilasjonsrom i annenhver etasje, som betjener en del av den etasjen det står i og en tilsvarende del av etasjen under. Krav til strukturlyd ivaretas med riktig dimensjonerte vibrasjonsdempere under aggregatene. For å klare krav til luftlyd kan man bygge Lecavegg (hvis dekket tåler belastningen) eller dobbel lettvegg, samt en god lyddør.

Fordeling av luften fra ventilasjonsrom til kontorarealene vil foregå som i Alternativ 1b. Denne løsningen forutsetter at det er mulig å benytte noen av panelene under vinduene til luftinntak, og muligens også som luftavkast. Utformingen av disse panelene på utsiden er ikke ulik en ventilasjonsrist. Generelt er det uheldig å ha luftavkast i fasaden når det er åpningsvinduer over, men i et kontorbygg med lite lukt og forurensninger i luften så vil dette trolig kunne fungere tilfredsstillende. Isdannelse på fasaden på grunn av kondens vil trolig heller ikke være noe problem med så tørr luft som man normalt har i kontorbygg om vinteren. Alternativt kan avkastluften føres gjennom sjakter over tak, men det vil øke behovet for nye sjakter.

Kjøling

Det bør være mulig å hindre at det blir behov for lokal kjøling i kontorer og de fleste møterom. Møterom, som krever mye ventilasjonsluft, bør plasseres så nær ventilasjonssjakt og ventilasjonsrom som mulig slik at lange føringer med store kanaler unngås.

I tillegg kan automatisk styring av vinduene for sommerlufting vurderes. Dette kan redusere behovet for ventilasjon og mekanisk kjøling. Sikkerhet, støy, luftforurensning og pollen må vurderes i forbindelse med dette, særlig i Y-blokka og i de nederste etasjene i høyblokka.

Varme

Med passivhusnivå på bygget vil varmebehovet i kontorarealene være svært lite. Antall timer i løpet av året med oppvarmingsbehov vil også være lite. Man kan derfor tenke seg at all romoppvarming skjer med ventilasjonsluft, hvilket også vil gi en vesentlig økonomisk besparelse i forhold til oppvarming med radiatorer. En slik løsning er imidlertid lite utprøvd enda, og vil kunne gi noen ulemper knyttet til inn klima når det er riktig kaldt ute, for eksempel tørr luft og litt dårligere sirkulering av ventilasjonsluften i rommet.

Hvis man ønsker radiatorer så kan en løsning omtrent som i det nylig rehabiliterte NVE-bygget benyttes, hvor vertikale rør fra teknisk rom føres åpent langs fasaden med fordelingsrør ut til radiatorene. Med passivhusnivå vil dimensjonen på radiatorene være noe mindre enn i NVE-bygget.

Sprinkling

Hvis det er nødvendig å sprinkle for å ivareta brannsikkerhet så vil det være mulig å føre sprinklerrør fra sjakter i midtsone, gjennom hull i de langsgående dragerne og ut til sprinklerhode montert i himling eller i bakkant av nedfort himling. Skissen i Figur 5 viser løsningen i et vertikalsnitt.

Strøm og data

Kabler kan føres fra midtsone under langsgående dragere, videre i himling ut til fasade, og ned i vegg mellom vinduer foran inntrukket dampsperre. Avstand mellom føringer i himling må vurderes nærmere. Kabelkanal kan trolig integreres i himling på en estetisk god måte, for eksempel slik det er gjort på NVE-bygget. I forbindelse med at man skjærer ut for kuldebroisolering i påstøpen i gulvet er det også mulig å legge ned en kanal for kabelføringer der. Forsyning fra midtsone kan eventuelt også føres i gulvkanal, men da må man gå gjennom dekket for å komme til hovedføringer i midtsonen. Det kan gi noen branntekniske utfordringer.

Støvsugeranlegg

Det vil være fullt mulig å etablere sentralt støvsugeranlegg i bygget, med uttak ved sjakter i midtsone.

3.3 Energiberegning

Det er foretatt en overslagsmessig energiberegning av høyblokka med beregningsprogrammet Simien for å vise hva som kreves av tiltak for å komme ned på passivhusnivå. Beregningen viser at dette er fullt mulig, og at man kan kompensere for kuldebroene ved å ha en god lufttetthet og god varmegjenvinning på ventilasjonsanlegget.

Det kan være uklart hva som er definisjonen av passivhusnivå. Rapporten fra Rambøll og Link arkitekter med forslag til energiregler for TEK15 gir i øyeblikket trolig den mest presise definisjonen: «Passivhusnivå er gitt som beregnet levert energi for et referansebygg som tilsvarende et passivhus i henhold NS 3700 og NS 3701. Beregnet levert energi korrigeres for energivare ved bruk av annen energiforsyning enn elektrisitet.» I rapporten foreslås en korreksjonsfaktor på 0.43 på levert fjernvarme. Dette gir en energiramme på 62 kWh/m² for et kontorbygg. Energiberegningen gir 58 kWh/m² som er godt innenfor rammen. Med passivhusnivå vil bygningen oppnå en lysegrønn B i energimerkeordningen. Utskrift fra Simien med resultater og forutsetninger for beregningene er vist i Vedlegg 2. De viktigste forutsetningene for beregningene er som følger:

- Oppvarmet BRA 15213 m² inkl kjelleretasjer og lavbygg i 1. etasje
- Varmegjenvinning ventilasjon 85%
- Lufttetthet 0.4 luftskifter pr time (ved 50 Pa trykkforskjell)
- U-verdi vinduer 0.8 W/m²K
- U-verdi fasade 0.15 W/m²K
- U-verdi tak 0.13 W/m²K
- U-verdi gulv på grunn 0.20 W/m²K (ekvivalent U-verdi, medregnet bidrag fra grunnen)
- Normalisert kuldebroverdi 0.12 W/m²K
- Automatisk styrte utvendige persienner på sydøstfasaden
- Fjernvarme

3.4 Y-blokka

Y-blokka har en relativt god formfaktor, så vi vurderer det slik at det vil være mulig å rehabilitere også den til passivhusnivå. Siden den er mye lavere vil imidlertid isolering i fasadene ha mindre betydning enn i høyblokka, mens isolering i tak og gulv på grunn vil ha større betydning.

Vinduer

Y-blokka har vinduer fra slutten av 1960-tallet. Enkelte ruter antas er byttet, selv om vi ved stikkprøve-registrering så kun opprinnelige ruter (av de som ikke er skadd i eksplosjonen). Den teoretiske levetiden er ute og vinduene har varmetap ca. 2-2,5 ganger dagens krav i TEK10 og 3-4 ganger varmetapet med «passivhusvinduer». Man må derfor regne med at vinduene må skiftes ved en eventuell rehabilitering.

Vegger

Det forventes at Y-blokka er noe bedre varmeisolerert enn H-blokka. Rambøll har ikke undersøkt, eller har tilgang til informasjon om, konstruksjon og isolasjon, men ut fra byggeår forventes det at ytterveggene har ca. 100 mm isolasjon. Ved en eventuell rehabilitering må man forvente tilsvarende tiltak som for H-blokka, men eksisterende isolasjon kan sannsynligvis beholdes hvis den er uskadd. Eventuell ny isolasjon kan monteres på innsiden av dette.

Ytterveggene kan ha plater av asbest/eternitt, som for H-blokka. Hvis de er uskadd, trenger man ikke fjerne dem, med mindre dette er ønskelig. Men dette må evt. vurderes i en større sammenheng.

Tak

Taket i Y-blokka er mest sannsynlig tilleggisolert i forbindelse med omtrekking/rehabilitering av taket etter byggeåret. Rambøll har ikke bekreftet informasjon om dette. Gesimsen har imidlertid stor høyde, slik at det ikke bør være vanskelig å isolere til ca. 300-400 mm isolasjon.

Kuldebroer

Y-blokka er ca. 10 år nyere enn H-blokka. Ut fra våre erfaringer ved rehabilitering av liknende bygninger skjedde det i perioden 1960-1970 en utvikling mot å legge inn 20-50 mm isolasjon som kuldebryter i dekkeforkanter og foran søyler. Rambøll har imidlertid ikke undersøkt konstruksjonsoppbygning. Fordi Y-blokka har samme arkitekt som H-blokka kan den også ha samme dekkekonstruksjon. Uansett oppbygning har konstruksjonen neppe tilfredsstillende kuldebryter, noe som mest sannsynlig gjør innvendige tiltak nødvendig. Litt større fri høyde mellom dekkene i Y-blokka enn i H-blokka gjør det imidlertid enklere å isolere dekket på innsiden. Y-blokk har også søyler fra de to nederste etasjene over bakken som går opp i overliggende bærekonstruksjon. Disse gir kuldebro opp i dekket som er vanskelig å isolere uten utvendige tiltak, noe som neppe er aktuelt. Erfaringsmessig utgjør disse en begrenset økning i varmetap og heller ikke kondensrisiko i tørre lokaler som kontorer. Komforttemperaturen har ikke praktisk betydning i kontorer, da det kun er en begrenset avstand rundt søylene, hvor gangtrafikk ikke foregår, som påvirkes, samt at folk bruker sko i kontorlokaler. Ved en eventuell rehabilitering bør man likevel vurdere om tiltak er mulig, for eksempel isolering av golv hvis høyder tillater det.

Ventilasjon

Det vil også i Y-blokka være behov for flere og større ventilasjonsrom og sjakter for å få tilstrekkelig ventilasjon med god varmegjenvinning og behovsstyring. Det forutsettes det at det er mulig å plassere ventilasjonsrom i kjeller, på tak, eller en kombinasjon av begge deler. Rent teknisk er ventilasjonsrom på tak å foretrekke, da det krever minst plass til kanalføringer og gir kortest føringsveier. På Y-blokka er det vesentlig bedre etasjehøyde, og dermed mye lettere å komme frem med ventilasjonskanaler. Man står dermed mye friere i valg av løsninger. Netto romhøyde under dekkene er ca 2.83 m, og ca 2.67 m under dragerne (til sammenligning henholdsvis 2.70 og 2.38 i H-blokka). Det er også en del bærende betongvegger i midtsonene i Y-blokka, som man trolig vil kunne gå gjennom med ventilasjonskanaler og andre installasjoner.

4. FDV-KOSTNADER

I Referansedokument 9 står det at man for rehabiliterte bygg forutsetter 10 % høyere enhetspris i forhold til nybygg grunnet vanskeligere bygningskropp, med tanke på renhold og normal forventning om vanskeligere måloppnåelse av energikravene i Tek10. Riksantikvaren ønsker en vurdering av om dette er fornuftig. OPAK opplyser at dette er en generell vurdering, og ikke en spesifikk vurdering for Høyblokka og Y-blokka.

Når man ser spesifikt på høyblokka og Y-blokka så er det vanskelig å finne argumenter for at det skal være høyere FDV-kostnader knyttet til energibruk og renhold i forbindelse med disse byggene i forhold til et nybygg. Bygget vil bli strippet inn til betongkonstruksjonene før rehabilitering, så alle overflater og installasjoner vil være nye. Når det gjelder energiytelse så viser våre vurderinger at det vil være fullt mulig å oppnå både TEK10- og passivhusnivå, så noen økte energikostnader vil det ikke være snakk om.

5. KLIMAGASSUTSLIPP

I KVUen er det foretatt et enkelt klimagassregnskap med ulike scenarier for høyblokka (kap 2.6.3, samt underrapporten «Miljø i KVU ...») som viser at rehabilitering til passivhusnivå er den beste løsningen i et 60-årsperspektiv. OPAK har bekreftet at klimagassbelastninger forbundet med riving ikke er tatt med i noen av nybyggeksemplene. Sammenligningene viser at dersom Høyblokka kan oppgraderes til TEK 10 vil det sammenlignet med et nybygget passivhus ta 23 år før akkumulerte belastningene er lik for nybygget/rehabiliterede bygg. Til dette skal det for nybygget legges belastning fra riving. Bidrag fra transport er heller ikke tatt med.

Riksantikvaren ønsker belyst om riving er tatt med i forbindelse med nybygg, samt hva det vil utgjøre hvis det ikke er med. I lys av at man nå er ved et slags vippepunkt i klimaendringene ønsker de dessuten en vurdering av om det er fornuftig å trekke frem betydningen av klimagassutslipp nå kontra siden.

Opak har gjennomført klimagassberegninger for en rekke alternativer ved hjelp av beregningsverktøyet Klimagassberegninger.no. Materialbruk og energibehov er tatt med for de fleste alternativene, unntaket er nåværende alternativ hvor materialbruk er utelatt. Riving er ikke med i beregningene i Klimagassberegninger.no, men tidligere analyser viser at riving utgjør en liten andel av totale utslipp over levetiden til en bygning. I «Miljø i KVU fremtidig regjeringskvartal» er det henvisning til en beregning gjennomført for Sparebanken Midt-Norge. Beregningene for Sparebanken Midt-Norge viste at riving utgjorde ca 4 % av totale klimagassutslipp for alternativet med nybygg og ca 1,5 % av totale klimagassutslipp for rehabiliteringsalternativet (Rønning og Vold, 2008). En analyse gjennomført av Winistorfer et. al. (2006) fant at riving utgjorde mindre enn 1 % av totale klimagassutslipp fra bygningene gjennom levetiden. Scheuer et. al. (2003) fant at ca. 0.2 % av livsløpsprimær energien kunne knyttes til riving av bygningene undersøkt, og at klimagassutslippene korrelerte med disse resultatene. Inkludering av riving i en størrelsesorden på under 4 % av totale klimagassutslippene for nybyggalternativene vil ikke endre ved rekkefølgen i resultatene fra OPAK. Rehabiliteringsalternativet vil komme noe bedre ut enn de andre alternativene, men endringen er liten siden det også vil være klimagassutslipp knyttet til riving i forbindelse med rehabilitering. Det understrekes imidlertid at det er forholdsvis lite litteratur med kunnskap om de faktiske utslippene ved riving og at klimagassberegningene gjennomført av OPAK er beregnet på et meget generelt grunnlag.

Når det gjelder sammenligning av utslipp nå versus senere er det viktig å skille mellom forskjellene i klimagassregnskapet på bakgrunn av valgt energinivå og på bakgrunn av rehabilitering versus nybygg. Når det gjelder energinivå viser klimagassregnskapet viktigheten av klimagassutslippene i driftsfasen av en bygning. Resultatene fra Klimagassberegninger.no med passivhusnivå som de foretrukne alternativene understøttes av en rekke internasjonale studier på området viser en review gjennomført av Ramesh et.al. (2010). Det er vanlig praksis å beregne levetiden til en bygning på mellom 50 og 75 år, og vil dermed også være fornuftig å prioritere tiltak som har en tilbakebetalingstid innenfor en slik periode selv om vi kanskje står overfor et vippepunkt i forhold til klimagassutslipp. Energiøkonomisering og energiomlegging er viktig både på kort og lang sikt for å redusere klimagassutslippene. I dette tilfellet vil også tilbakebetalingstiden i forhold til energinivå være forholdsvis kort. Når det gjelder rehabilitering versus nybygg så har rehabilitering allerede lavere utslipp enn nybygg og så lenge man holder seg til samme energinivå vil det ikke være noe krysningspunkt mellom rehabilitering og nybygg. Forskjellen mellom de to ulike alternativene kommer på grunn av besparelser i startfasen og således kan man argumentere med at det er viktig å spare utslipp nå for å styrke rehabiliteringsalternativet. Vi mener at dette argumentet kan tas med som argument for rehabiliteringsalternativet, men at det ikke vil styrke alternativet nevneverdig da dette alternativet allerede har lavest utslipp gjennom livsløpet i henhold til de forutsetninger som ligger

i modellen, og fordi man ved klimagassberegninger vanligvis legger stor vekt på livsløpsbetraktninger.

I et miljøperspektiv er det viktig å vurdere hensyn til ressursforbruk. Hensynet til forbruk av ressurser gjenspeiles ikke i et klimagassregnskap annet enn at man for bygninger med kortere levetid enn f.eks en antatt levetid på 60 vil ha materialer hvor utslippene ikke er «nedbetalt» før de rives. Dette vil utgjøre en svært liten andel av totale utslipp for Høyblokka på grunn av alder på bygningen. Rehabilitering vil imidlertid bety lavere forbruk av nye ressurser og mindre avfall, dette må da verdsettes på andre måter enn gjennom en klimagassberegning, f.eks. gjennom et avfallsreduksjonsperspektiv.

6. KONKLUSJONER

6.1 Riving

Rambøll har estimert totale kostnader til riving av hovedblokka og Y-blokka til 70-120 millioner kr ekskl. mva, medregnet byggherrekostnader inklusive prosjektering, rigg og drift og uforutsette kostnader. Av dette er ca 27 millioner kr flytting og bevaring av kunstverk. En normal riving av disse to byggene ville trolig ha kostet ca 65 millioner kr, hvilket betyr ca 2300 kr/m² BTA.

I scenariene som innebærer riving er det i KVUen lagt til grunn en kostnad for normal riving på 1750 kr/m² BTA for høyblokka og Y-blokka. Det er imidlertid uklart hva denne omfatter, så det er vanskelig å sammenligne med vårt kostnadsestimert.

I KVUen er det opplyst en ekstrakostnad for flytting av kunst i de to byggene på 4-9 millioner kr.

Innenfor den tiden som har vært til rådighet for oppdraget har det ikke vært mulig å få detaljerte opplysninger om hvilke rivemetoder som er lagt til grunn for kostnadsvurderingene i KVUen.

Miljøskadelige stoffer i byggene har liten betydning for kostnader og gir få begrensninger med hensyn til rivemetode.

6.2 Energi

I KVUen er det presentert et klimagassregnskap for høyblokka med ulike scenarier, som viser at rehabilitering til passivhusnivå kommer klart best ut i et 60-årsperspektiv.

Vi vurderer det som mulig å rehabilitere både høyblokk og Y-blokk til passivhusnivå. Det er foretatt en energiberegning for høyblokka, hvor de viktigste tiltakene er:

- Lufttetthet 0.4 luftskifter pr time
- Fasader med U-verdi 0.15. Hvis man benytter 50 mm tykke vakuumpaneler krever dette en total isolasjonstykkelse på kun 150 mm innvendig på fasadene. Dette vil medføre noe høyere kostnader enn normalt, men vil gi mer gulvareal, dagslys og utsyn.
- Vakuumpaneler i overgang gulv/vegg og vegg/tak for å redusere kuldebroer, som antas å gi en normalisert kuldebroverdi bedre enn 0.12 W/m²K. Dette vil medføre noe høyere kostnader enn normalt
- Ventilasjonsanlegg som gir mulighet for tilstrekkelige luftmengder, effektiv behovsstyring og roterende gjenvinner. Det er forutsatt en varmegjenvinning på 85%.

Med de samme forutsetningene vil bygningen oppnå en lysegrønn B i energimerkeordningen.

For Y-blokka vil stort sett de samme tiltakene være nødvendig, men der vil isolasjon i fasadene ha noe mindre betydning mens isolasjon i tak og gulv vil ha noe større betydning.

6.3 FDV

Når man ser spesifikt på høyblokka og Y-blokka så er det vanskelig å finne argumenter for at det skal være høyere FDV-kostnader til energi og renhold på den i forhold til et nybygg, slik det er lagt til grunn i KVUen.

6.4 Klimagassutslipp

Riving er ikke med i de klimagassberegningene for nybygg som er foretatt i KVUen. Riving vil imidlertid ha liten betydning for klimagassregnskapet i et 60-årsperspektiv.

Det er relevant å argumentere med at det er viktig å spare utslipp nå, men dette vil ikke styrke rehabiliteringsalternativet nevneverdig da dette alternativet allerede har lavest utslipp gjennom livsløpet.

7. KILDER

Metier, LPO og OPAK 2013: Konseptvalgutredning for fremtidig regjeringskvartal

Cowi 27.10.2011: Miljøsaneringsbeskrivelse for høyblokka

Cowi 25.11.2011: Miljøsaneringsbeskrivelse for Y-blokka

Viksjø, 1959: Det nye regjeringsbygget. Byggekunst 1/1959

Bonytt 1959: Leca-reklame med byggdetaljer fra høyblokka

Metier, OPAK og LPO, 2013: Miljø i KVV fremtidig regjeringskvartal

Rambøll og Link arkitekter 2013: Energiregler 2015. Forslag til endringer i TEK for nybygg.

Metier, OPAK og LPO, 2013: Forutsetninger for alternativ- og usikkerhetsanalyse. Ref.dok 9 KVV

Ramesh et.al. 2010. Life cycle energy analyses of buildings: An overview. Energy and buildings. Volume 42, Issue 10, October 2010, pages 1592-1600.

Rønning og Vold, 2008. Miljøvurdering av nytt hovedkontor for Sparebank 1 SMN Sammenligning av to alternative løsninger. Østfoldforskning.

Scheuer et al, 2003. Life cycle energy and environmental performance of a new university building: modeling challenges and design implications. Energy and buildings. Volume 35, Issue10, November 2003, pages 1049-1064.

Winistorfer et.al., 2006. Energy consumption and greenhouse gas emissions related to the use, maintenance, and disposal of a residential structure. Wood and fiber science, 37 Corrim Special Issue, 2005, pp 128-139.

VEDLEGG 1

OPPGAVEBESKRIVELSE FRA RIKSANTIKVAREN

Konseptvalgutredning Regjeringskvartalet

Riksantikvarens supplerende utredning – oppdragsbeskrivelse Rambøll.

Riksantikvaren har fått i oppdrag fra Miljøverndepartementet å utarbeide en supplerende utredning til konseptvalgutredningen for Regjeringskvartalet. I den forbindelse ønsker Riksantikvaren å utrede en del tekniske forhold som vil være med på å belyse muligheten for å fortsatt bruke Høyblokka og Y-blokka, samt å vurdere noen spørsmål som trekkes fram i konseptvalgutredningen.

Følgende problemstillinger ønskes belyst av Rambøll:

Klimagassutslipp

- Er riving tatt med i regnestykkene for nybygg
- Hvis ikke – hva vil dette utgjøre?
- Klimagassutslipp nå kontra siden – fornuftig å trekke dette fram?

Energi

- Hva kan vi oppnå med isolering når det tas hensyn til bygningsfysiske utfordringer og verneforutsetningene? Nivå? Energimerke?
- Hvordan er dette i forhold til det det er kalkulert med i KVUen?
- Andre forhold knytta til energi: ventilasjon, oppvarming/kjøling, energikilde i KVU-beregningene?

FDV

- Er 10% økte kostnader i forhold til TEK10 fornuftig valgt nivå?

Kunst

- Er kalkulasjonen for kunstflytting fornuftig? Husk demontering, transport, lagring, remontering

Riving

- Er rivemetoden god?
- Er kostnadsberegningene fornuftige?

Rammen for oppdraget er 120 000,- + mva, evt utvidelse avtales på forhånd.

Kontaktperson hos Riksantikvaren er Marte Boro.

Foreløpig utredning leveres torsdag 3/10-2013 på morgenen og gjennomgås i felles møte samme dag. Endelig utredning leveres fredag 4.10.2013.

Marte Boro 30/9-2013

VEDLEGG 2

ENERGIBEREGNING, RESULTATER OG FORUTSETNINGER

SIMIEN

Resultater årssimulering

Simuleringsnavn: Årssimulering
Tid/dato simulering: 08:28 9/10-2013
Programversjon: 5.018
Brukernavn: Flerbruker
Firma: Rambøll Norge AS
Inndatafil: L:\...\Energiberegning regjeringskvartalet 20131009.smi
Prosjekt: H-blokka
Sone: Alle soner

Energipost	Energibudsjett	Energibehov	Spesifikt energibehov
1a Romoppvarming		307905 kWh	20,2 kWh/m ²
1b Ventilasjonsvarme (varmebatterier)		74170 kWh	4,9 kWh/m ²
2 Varmtvann (tappevann)		76224 kWh	5,0 kWh/m ²
3a Vifter		136140 kWh	8,9 kWh/m ²
3b Pumper		17174 kWh	1,1 kWh/m ²
4 Belysning		190587 kWh	12,5 kWh/m ²
5 Teknisk utstyr		285879 kWh	18,8 kWh/m ²
6a Romkjøling		0 kWh	0,0 kWh/m ²
6b Ventilasjonskjøling (kjølebatterier)		64591 kWh	4,2 kWh/m ²
Totalt netto energibehov, sum 1-6		1152671 kWh	75,8 kWh/m ²

Energivare	Lvert energi til bygningen (beregnet)	
Energivare	Lvert energi	Spesifikk lvert energi
1a Direkte el.	655618 kWh	43,1 kWh/m ²
1b El. Varmepumpe	0 kWh	0,0 kWh/m ²
1c El. solenergi	0 kWh	0,0 kWh/m ²
2 Olje	0 kWh	0,0 kWh/m ²
3 Gass	0 kWh	0,0 kWh/m ²
4 Fjernvarme	520795 kWh	34,2 kWh/m ²
5 Biobrensel	0 kWh	0,0 kWh/m ²
Annen energikilde	0 kWh	0,0 kWh/m ²
Totalt lvert energi, sum 1-6	1176412 kWh	77,3 kWh/m ²

SIMIEN

Resultater årssimulering

Simuleringsnavn: Årssimulering
Tid/dato simulering: 08:28 9/10-2013
Programversjon: 5.018
Brukernavn: Flerbruker
Firma: Rambøll Norge AS
Inndatafil: L:\...\Energiberegning regjeringskvartalet 20131009.smi
Prosjekt: H-blokka
Sone: Alle soner

Dekning av energibudsjett fordelt på energikilder						
Energikilder	Romoppv.	Varmebatterier	Varmtvann	Kjølebatterier	Romkjøling	El. spesifikt
El.	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	4,2 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	41,4 kWh/m ²
Olje	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²
Gass	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²
Fjernvarme	20,2 kWh/m ²	4,9 kWh/m ²	5,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²
Biobrensel	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²
Varmepumpe	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²
Sol	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²
Annen	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²
Sum	20,2 kWh/m ²	4,9 kWh/m ²	5,0 kWh/m ²	4,2 kWh/m ²	0,0 kWh/m ²	41,4 kWh/m ²

Årlige utslipp av CO ₂		
Energivare	Utslipp	Spesifikt utslipp
1a Direkte el.	258969 kg	17,0 kg/m ²
1b El. Varmepumpe	0 kg	0,0 kg/m ²
1c El. solenergi	0 kg	0,0 kg/m ²
2 Olje	0 kg	0,0 kg/m ²
3 Gass	0 kg	0,0 kg/m ²
4 Fjernvarme	120304 kg	7,9 kg/m ²
5 Biobrensel	0 kg	0,0 kg/m ²
Annen energikilde	0 kg	0,0 kg/m ²
Totalt utslipp, sum 1-6	379273 kg	24,9 kg/m ²

SIMIEN

Resultater årssimulering

Simuleringsnavn: Årssimulering
Tid/dato simulering: 08:28 9/10-2013
Programversjon: 5.018
Brukernavn: Flerbruker
Firma: Rambøll Norge AS
Inndatafil: L:\...\Energiberegning regjeringskvartalet 20131009.smi
Prosjekt: H-blokka
Sone: Alle soner

Energivare	Kostnad kjøpt energi	
	Energikostnad	Spesifikk energikostnad
1a Direkte el.	524494 kr	34,5 kr/m ²
1b El. Varmepumpe	0 kr	0,0 kr/m ²
1c El. solenergi	0 kr	0,0 kr/m ²
2 Olje	0 kr	0,0 kr/m ²
3 Gass	0 kr	0,0 kr/m ²
4 Fjernvarme	390596 kr	25,7 kr/m ²
5 Biobrensel	0 kr	0,0 kr/m ²
Annen energikilde	0 kr	0,0 kr/m ²
Årlige energikostnader, sum 1-6	915090 kr	60,2 kr/m ²

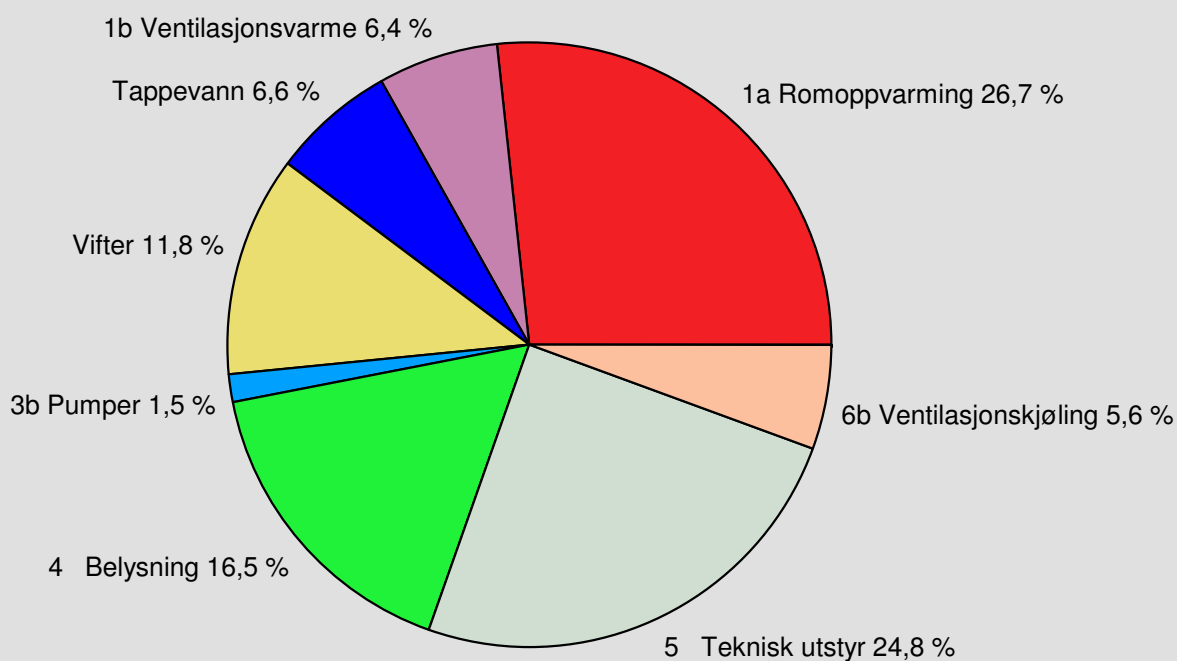

SIMIEN

Resultater årssimulering

Simuleringsnavn: Årssimulering
Tid/dato simulering: 08:28 9/10-2013
Programversjon: 5.018
Brukernavn: Flerbruker
Firma: Rambøll Norge AS
Inndatafil: L:\...\Energiberegning regjeringskvartalet 20131009.smi
Prosjekt: H-blokka
Sone: Alle soner

Årlig energibudsjett

1a Romoppvarming	307905 kWh
1b Ventilasjonvarme (varmebatterier)	74170 kWh
2 Varmtvann (tappevann)	76224 kWh
3a Vifter	136140 kWh
3b Pumper	17174 kWh
4 Belysning	190587 kWh
5 Teknisk utstyr	285879 kWh
6a Romkjøling	0 kWh
6b Ventilasjonkjøling (kjølebatterier)	64591 kWh
Totalt netto energibehov, sum 1-6	1152671 kWh

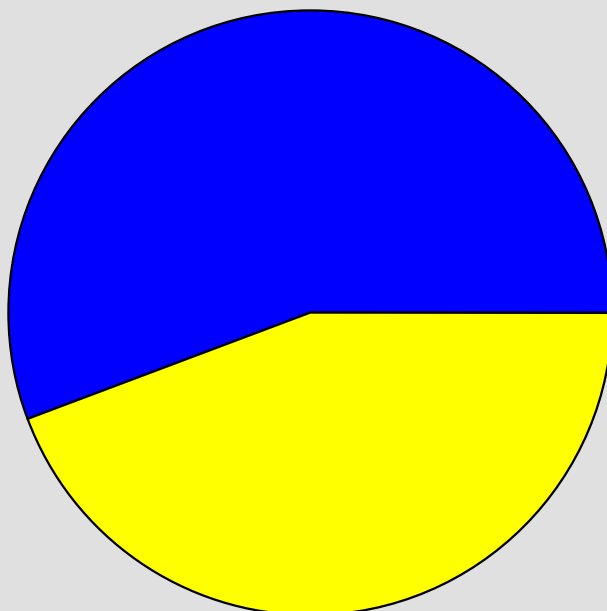
SIMIEN

Resultater årssimulering

Simuleringsnavn: Årssimulering
Tid/dato simulering: 08:28 9/10-2013
Programversjon: 5.018
Brukernavn: Flerbruker
Firma: Rambøll Norge AS
Inndatafil: L:\...\Energiberegning regjeringskvartalet 20131009.smi
Prosjekt: H-blokka
Sone: Alle soner

Levert energi til bygningen (beregnet)

1a Direkte el. 55,7 %

4 Fjernvarme 44,3 %

1a Direkte el.	655618 kWh
1b El. Varmepumpe	0 kWh
1c El. solenergi	0 kWh
2 Olje	0 kWh
3 Gass	0 kWh
4 Fjernvarme	520795 kWh
5 Biobrensel	0 kWh
Annen energikilde	0 kWh
Totalt levert energi, sum 1-6	1176412 kWh

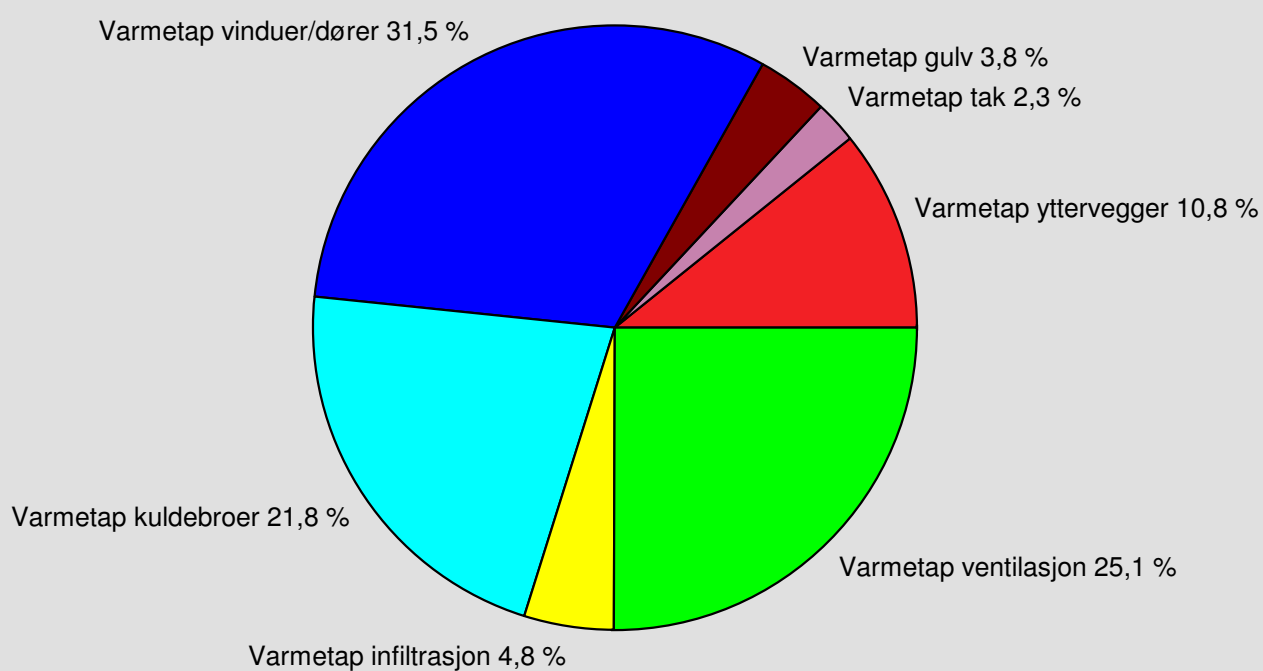

SIMIEN

Resultater årssimulering

Simuleringsnavn: Årssimulering
Tid/dato simulering: 08:28 9/10-2013
Programversjon: 5.018
Brukernavn: Flerbruker
Firma: Rambøll Norge AS
Inndatafil: L:\...\Energiberegning regjeringskvartalet 20131009.smi
Prosjekt: H-blokka
Sone: Alle soner

Varmetapsbudsjett (varmetapstall)

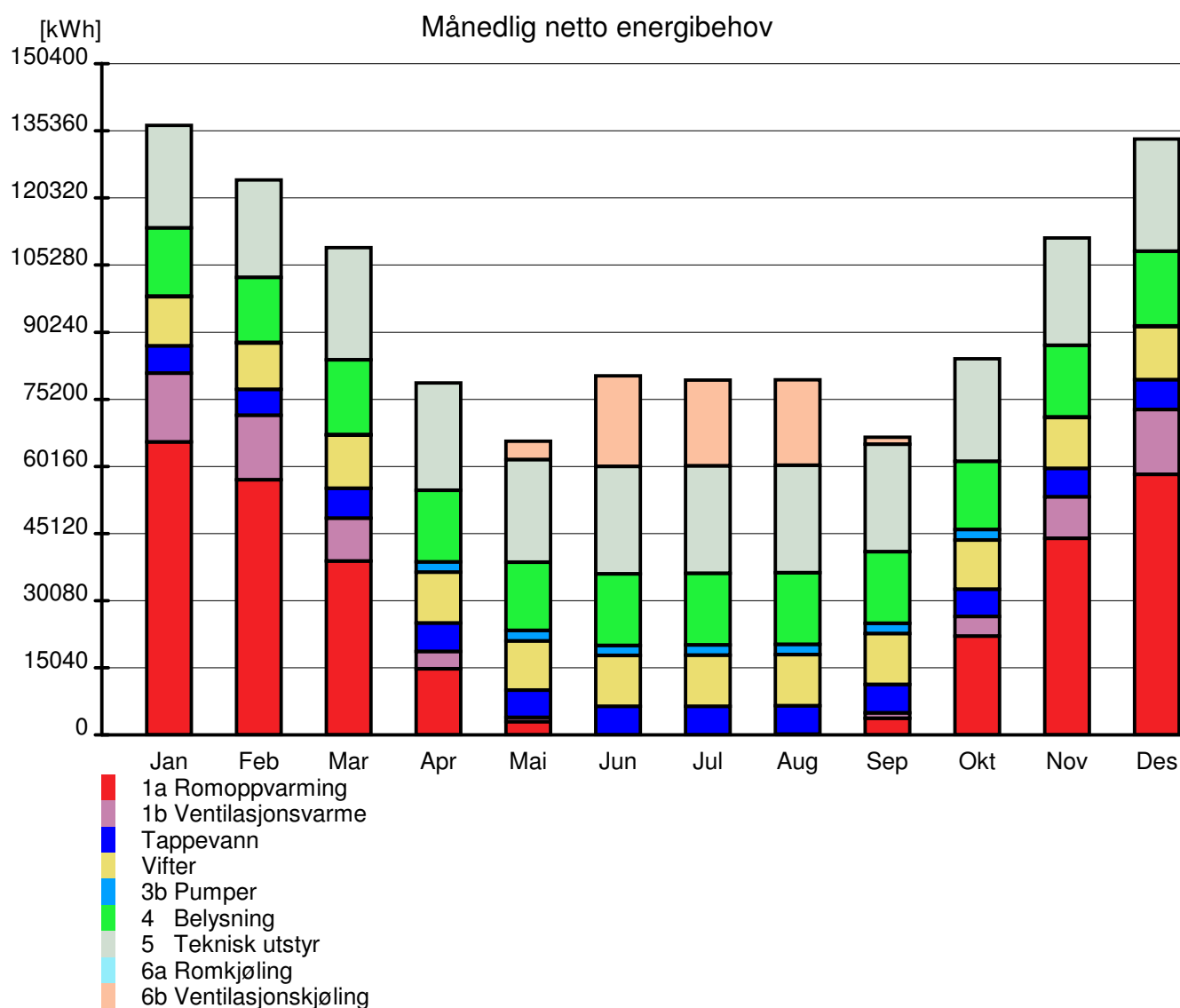
Varmetapstall yttervegger	0,06 W/m ² K
Varmetapstall tak	0,01 W/m ² K
Varmetapstall gulv på grunn/mot det fri	0,02 W/m ² K
Varmetapstall glass/vinduer/dører	0,17 W/m ² K
Varmetapstall kuldebroer	0,12 W/m ² K
Varmetapstall infiltrasjon	0,03 W/m ² K
Varmetapstall ventilasjon	0,14 W/m ² K
Totalt varmetapstall	0,55 W/m ² K

SIMIEN

Resultater årssimulering

Simuleringsnavn: Årssimulering
Tid/dato simulering: 08:28 9/10-2013
Programversjon: 5.018
Brukernavn: Flerbruker
Firma: Rambøll Norge AS
Inndatafil: L:\...\Energiberegning regjeringskvartalet 20131009.smi
Prosjekt: H-blokka
Sone: Alle soner

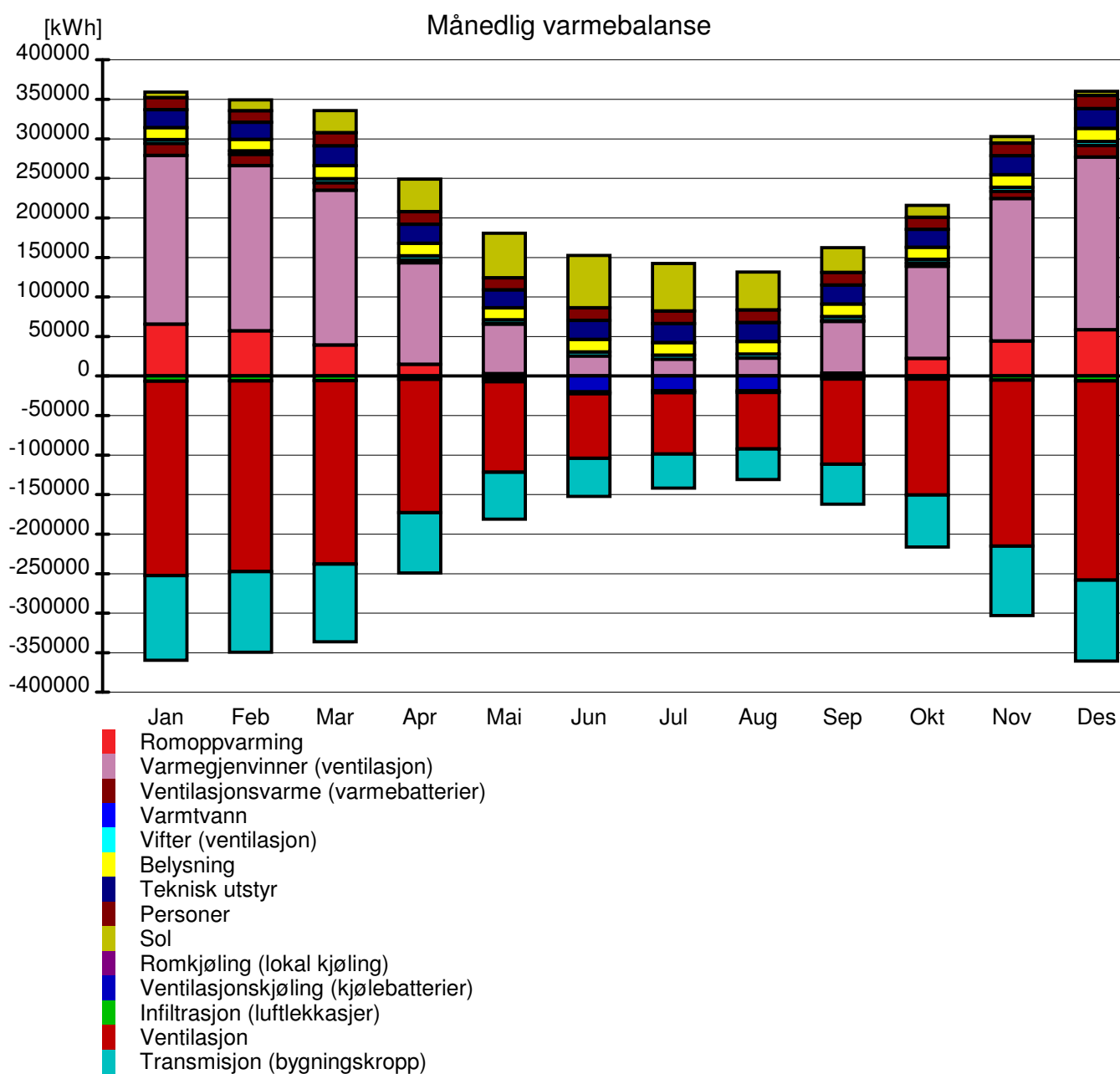

SIMIEN

Resultater årssimulering

Simuleringsnavn: Årssimulering
Tid/dato simulering: 08:28 9/10-2013
Programversjon: 5.018
Brukernavn: Flerbruker
Firma: Rambøll Norge AS
Inndatafil: L:\...\Energiberegning regjeringskvartalet 20131009.smi
Prosjekt: H-blokka
Sone: Alle soner

SIMIEN

Resultater årssimulering

Simuleringsnavn: Årssimulering
Tid/dato simulering: 08:28 9/10-2013
Programversjon: 5.018
Brukernavn: Flerbruker
Firma: Rambøll Norge AS
Inndatafil: L:\...\Energiberegning regjeringskvartalet 20131009.smi
Prosjekt: H-blokka
Sone: Alle soner

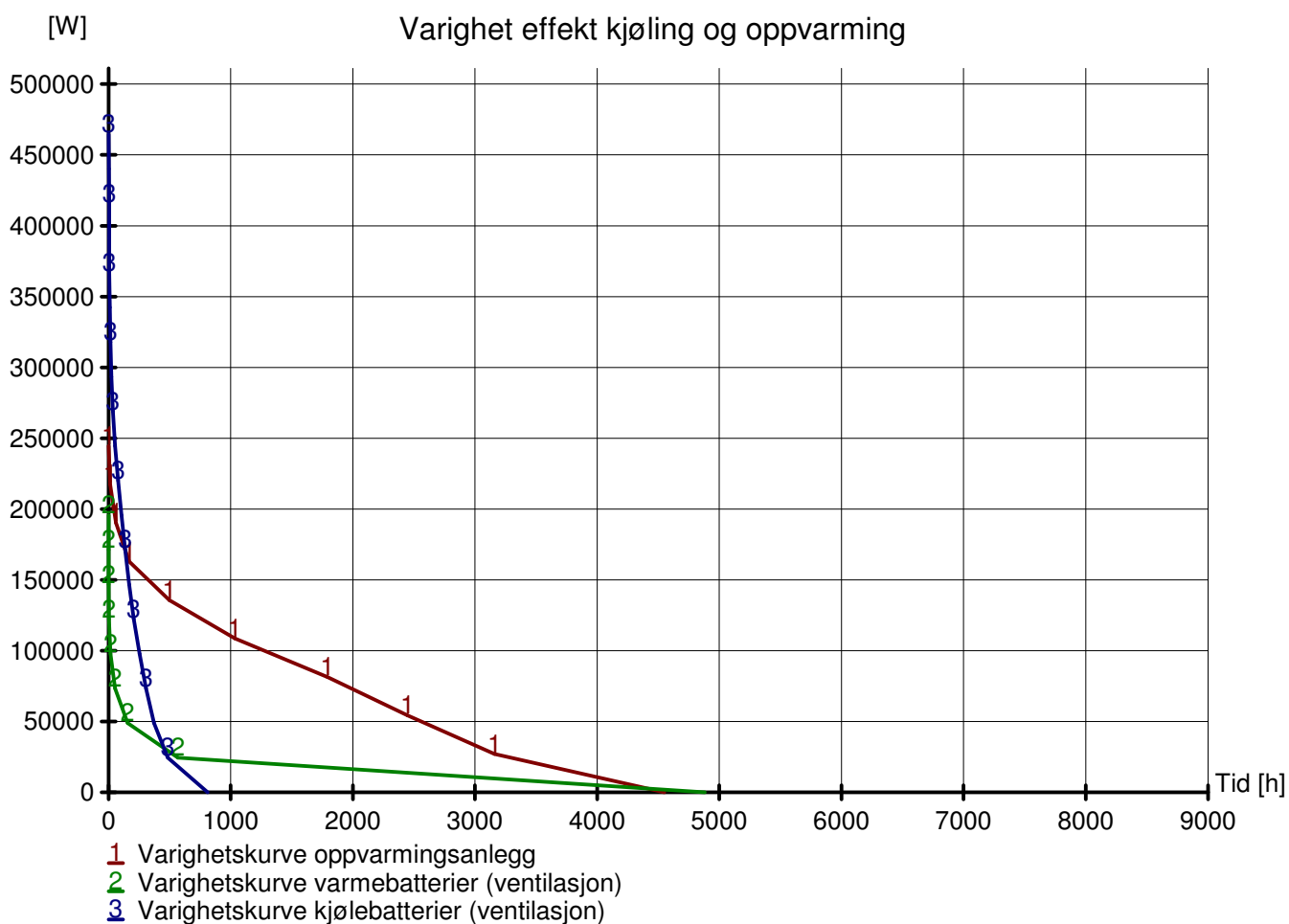
Måned	Månedlige temperaturdata (lufttemperatur)				
	Midlere ute	Maks. ute	Min. ute	Maks. sone	Min. sone
Jan	-3,7 °C	10,7 °C	-22,0 °C	22,9 °C (Etg 2-15)	19,0 °C (1 etg og kjeller)
Feb	-4,8 °C	10,2 °C	-24,7 °C	23,5 °C (Etg 2-15)	19,0 °C (1 etg og kjeller)
Mar	-0,5 °C	14,1 °C	-17,7 °C	26,1 °C (Etg 2-15)	19,0 °C (1 etg og kjeller)
Apr	4,8 °C	19,0 °C	-7,6 °C	28,3 °C (Etg 2-15)	19,0 °C (1 etg og kjeller)
Mai	11,7 °C	26,4 °C	-1,0 °C	34,9 °C (Etg 2-15)	19,0 °C (1 etg og kjeller)
Jun	16,5 °C	30,8 °C	3,5 °C	40,9 °C (Etg 2-15)	19,1 °C (Etg 2-15)
Jul	17,5 °C	29,8 °C	8,0 °C	37,9 °C (Etg 2-15)	19,5 °C (Etg 2-15)
Aug	16,9 °C	32,6 °C	5,2 °C	35,3 °C (Etg 2-15)	19,0 °C (Etg 2-15)
Sep	11,5 °C	24,2 °C	-1,2 °C	28,6 °C (Etg 2-15)	19,0 °C (1 etg og kjeller)
Okt	6,4 °C	19,6 °C	-6,8 °C	24,9 °C (Etg 2-15)	19,0 °C (1 etg og kjeller)
Nov	0,5 °C	12,9 °C	-14,7 °C	23,7 °C (Etg 2-15)	19,0 °C (1 etg og kjeller)
Des	-2,5 °C	11,2 °C	-20,9 °C	23,0 °C (Etg 2-15)	19,0 °C (1 etg og kjeller)

SIMIEN

Resultater årssimulering

Simuleringsnavn: Årssimulering
Tid/dato simulering: 08:28 9/10-2013
Programversjon: 5.018
Brukernavn: Flerbruker
Firma: Rambøll Norge AS
Inndatafil: L:\...\Energiberegning regjeringskvartalet 20131009.smi
Prosjekt: H-blokka
Sone: Alle soner

SIMIEN

Resultater årssimulering

Simuleringsnavn: Årssimulering
Tid/dato simulering: 08:28 9/10-2013
Programversjon: 5.018
Brukernavn: Flerbruker
Firma: Rambøll Norge AS
Inndatafil: L:\...\Energiberegning regjeringskvartalet 20131009.smi
Prosjekt: H-blokka
Sone: Alle soner

Effekt (dekning)	Dekningsgrad effekt/energi oppvarming	Dekningsgrad energibruk
315 kW (90 %)		100 %
280 kW (80 %)		100 %
245 kW (70 %)		100 %
210 kW (60 %)		99 %
175 kW (50 %)		98 %
140 kW (40 %)		93 %
105 kW (30 %)		83 %
70 kW (20 %)		64 %
35 kW (10 %)		37 %
Nødvendig effekt til oppvarming av tappevann er ikke inkludert		-

Beskrivelse	Verdi	Dokumentasjon
Areal yttervegger [m ²]:	6017	
Areal tak [m ²]:	1465	
Areal gulv [m ²]:	1631	
Areal vinduer og ytterdører [m ²]:	3298	
Oppvarmet bruksareal (BRA) [m ²]:	15213	
Oppvarmet luftvolum [m ³]:	43532	
U-verdi yttervegger [W/m ² K]	0,15	
U-verdi tak [W/m ² K]	0,13	
U-verdi gulv [W/m ² K]	0,20	
U-verdi vinduer og ytterdører [W/m ² K]	0,80	
Areal vinduer og dører delt på bruksareal [%]	21,7	
Normalisert kuldebroverdi [W/m ² K]:	0,12	
Normalisert varmekapasitet [Wh/m ² K]	18	
Lekkasjetall (n50) [1/h]:	0,40	
Temperaturvirkningsgr. varmegjenvinner [%]:	85	

SIMIEN

Resultater årssimulering

Simuleringsnavn: Årssimulering
Tid/dato simulering: 08:28 9/10-2013
Programversjon: 5.018
Brukernavn: Flerbruker
Firma: Rambøll Norge AS
Inndatafil: L:\...\Energiberegning regjeringskvartalet 20131009.smi
Prosjekt: H-blokka
Sone: Alle soner

Dokumentasjon av sentrale inndata (2)		
Beskrivelse	Verdi	Dokumentasjon
Estimert virkningsgrad gjenvinner justert for frostsikring [%]:	85,0	
Spesifikk vifteeffekt (SFP) [kW/m ³ /s]:	1,50	
Luftmengde i driftstiden [m ³ /hm ²]	6,0	
Luftmengde utenfor driftstiden [m ³ /hm ²]	1,0	
Systemvirkningsgrad oppvarmingsanlegg:	0,88	
Installert effekt romoppv. og varmebatt. [W/m ²]:	80	
Settpunkttemperatur for romoppvarming [°C]	20,0	
Systemeffektfaktor kjøling:	2,50	
Settpunkttemperatur for romkjøling [°C]	0,0	
Installert effekt romkjøling og kjølebatt. [W/m ²]:	30	
Spesifikk pumpeeffekt romoppvarming [kW/(l/s)]:	0,00	
Spesifikk pumpeeffekt romkjøling [kW/(l/s)]:	0,00	
Spesifikk pumpeeffekt varmebatteri [kW/(l/s)]:	0,50	
Spesifikk pumpeeffekt kjølebatteri [kW/(l/s)]:	0,60	
Driftstid oppvarming (timer)	12,0	

Dokumentasjon av sentrale inndata (3)		
Beskrivelse	Verdi	Dokumentasjon
Driftstid kjøling (timer)	0,0	
Driftstid ventilasjon (timer)	12,0	
Driftstid belysning (timer)	12,0	
Driftstid utstyr (timer)	12,0	
Oppholdstid personer (timer)	12,0	
Effektbehov belysning i driftstiden [W/m ²]	4,00	
Varmetilskudd belysning i driftstiden [W/m ²]	4,00	
Effektbehov utstyr i driftstiden [W/m ²]	6,00	
Varmetilskudd utstyr i driftstiden [W/m ²]	6,00	
Effektbehov varmtvann på driftsdager [W/m ²]	0,80	
Varmetilskudd varmtvann i driftstiden [W/m ²]	0,00	
Varmetilskudd personer i oppholdstiden [W/m ²]	4,00	
Total solfaktor for vindu og solskjerming:	0,25	
Gjennomsnittlig karmfaktor vinduer:	0,20	
Solskjermingsfaktor horisont/bygningsutspring:	1,00	

SIMIEN

Resultater årssimulering

Simuleringsnavn: Årssimulering
Tid/dato simulering: 08:28 9/10-2013
Programversjon: 5.018
Brukernavn: Flerbruker
Firma: Rambøll Norge AS
Inndatafil: L:\...\Energiberegning regjeringskvartalet 20131009.smi
Prosjekt: H-blokka
Sone: Alle soner

Inndata bygning	
Beskrivelse	Verdi
Bygningskategori	Kontorbygg
Simuleringsansvarlig	AKEOSL
Kommentar	

Inndata klima	
Beskrivelse	Verdi
Klimasted	Oslo
Breddegrad	59° 55'
Lengdegrad	10° 45'
Tidssone	GMT + 1
Årsmiddeltemperatur	6,3 °C
Midlere solstråling horisontal flate	110 W/m ²
Midlere vindhastighet	2,2 m/s

SIMIEN

Resultater årssimulering

Simuleringsnavn: Årssimulering
Tid/dato simulering: 08:28 9/10-2013
Programversjon: 5.018
Brukernavn: Flerbruker
Firma: Rambøll Norge AS
Inndatafil: L:\...\Energiberegning regjeringskvartalet 20131009.smi
Prosjekt: H-blokka
Sone: Alle soner

Inndata energiforsyning	
Beskrivelse	Verdi
1a Direkte el.	Systemvirkningsgrad: 0,88 Kjølefaktor: 2,50 Energipris: 0,80 kr/kWh CO2-utslipp: 395 g/kWh Andel romoppvarming: 0,0% Andel oppv, tappevann: 0,0% Andel varmebatteri: 0,0 % Andel kjølebatteri: 100,0 % Andel romkjøling: 100,0 % Andel el, spesifikt: 100,0 %
4 Fjernvarme	Systemvirkningsgrad: 0,88 Kjølefaktor: 2,50 Energipris: 0,75 kr/kWh CO2-utslipp: 231 g/kWh Andel romoppvarming: 100,0% Andel oppv, tappevann: 100,0% Andel varmebatteri: 100,0 % Andel kjølebatteri: 0,0 % Andel romkjøling: 0,0 % Andel el, spesifikt: 0,0 %

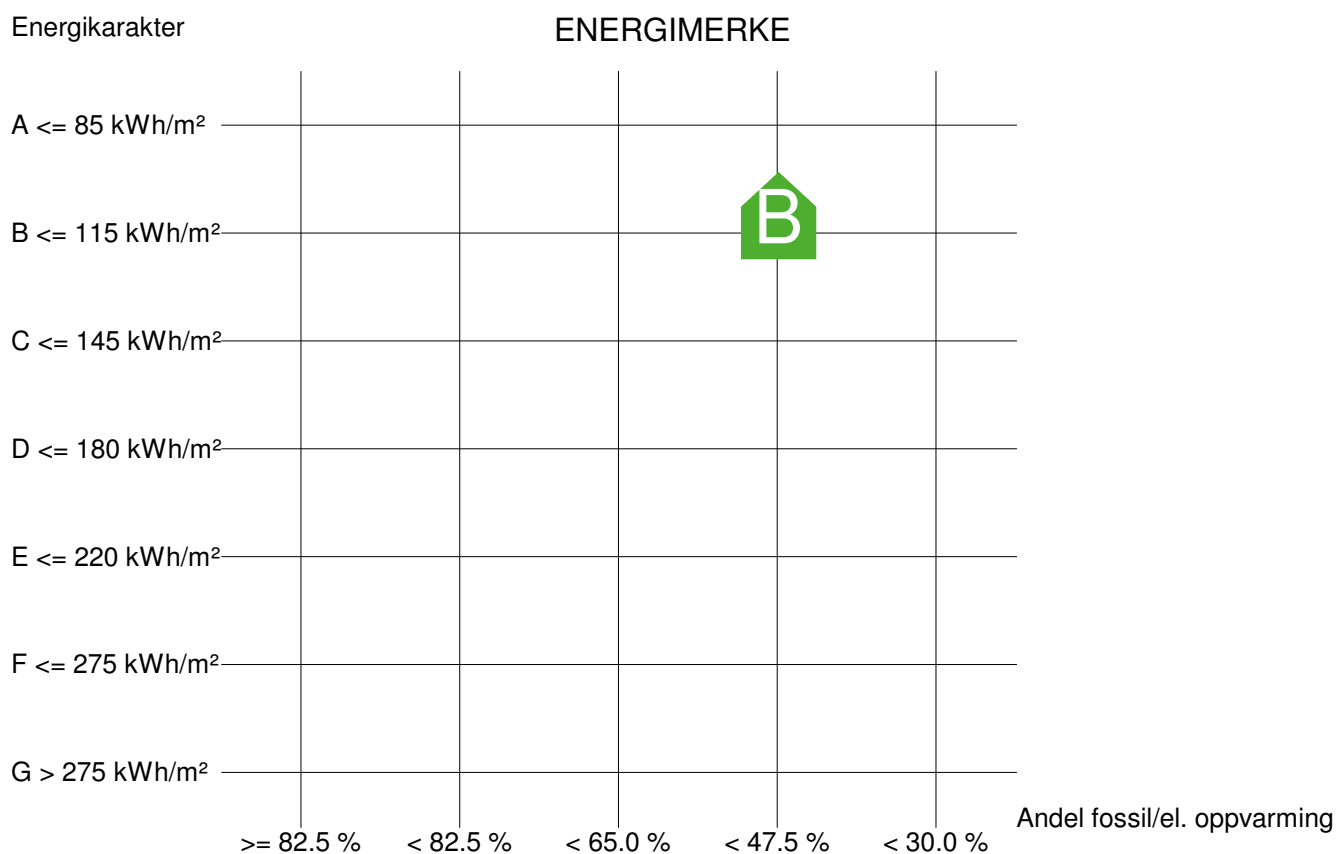
Inndata ekspertverdier	
Beskrivelse	Verdi
Konvektiv andel varmetilskudd belysning	0,30
Konvektiv andel varmetilsk. teknisk utstyr	0,50
Konvektiv andel varmetilskudd personer	0,50
Konvektiv andel varmetilskudd sol	0,50
Konvektiv varmoverføringskoeff. vegger	2,50
Konvektiv varmoverføringskoeff. himling	2,00
Konvektiv varmoverføringskoeff. gulv	3,00
Bypassfaktor kjølebatteri	0,25
Innv. varmemotstand på vinduruter	0,13
Midlere lufthastighet romluft	0,15
Turbulensintensitet romluft	25,00
Avstand fra vindu	0,60
Termisk konduktivitet akk. sjikt [W/m²K]:	20,00

SIMIEN

Energimerke

Simuleringsnavn: Energimerke
Tid/dato simulering: 08:15 9/10-2013
Programversjon: 5.018
Brukernavn: Flerbruker
Firma: Rambøll Norge AS
Inndatafil: L:\...\Energiberegning regjeringskvartalet 20131009.smi
Prosjekt: H-blokka
Sone: Alle soner

Beregnet levert energi normalisert klima: 104 kWh/m²
Sum andel el/olje/gass av netto oppvarmingsbehov: 30.0 %

Beregnet levert energi	
Beskrivelse	Verdi
Energibruk normalisert klima	104 kWh/m ²
Energibruk lokalt klima	104 kWh/m ²

SIMIEN

Energimerke

Simuleringsnavn: Energimerke
Tid/dato simulering: 08:15 9/10-2013
Programversjon: 5.018
Brukernavn: Flerbruker
Firma: Rambøll Norge AS
Inndatafil: L:\...\Energiberegning regjeringskvartalet 20131009.smi
Prosjekt: H-blokka
Sone: Alle soner

Forventet levert energi	
Beskrivelse	Verdi
Elektrisitet	1125211 kWh
Olje	0 kWh
Gass	0 kWh
Fjernvarme	454974 kWh
Biobrensel	0 kWh
Annen energivare	0 kWh
Total energibruk	1580184 kWh

Dokumentasjon av sentrale inndata (1)		
Beskrivelse	Verdi	Dokumentasjon
Areal yttervegger [m ²]:	6017	
Areal tak [m ²]:	1465	
Areal gulv [m ²]:	1631	
Areal vinduer og ytterdører [m ²]:	3298	
Oppvarmet bruksareal (BRA) [m ²]:	15213	
Oppvarmet luftvolum [m ³]:	43532	
U-verdi yttervegger [W/m ² K]	0,15	
U-verdi tak [W/m ² K]	0,13	
U-verdi gulv [W/m ² K]	0,20	
U-verdi vinduer og ytterdører [W/m ² K]	0,80	
Areal vinduer og dører delt på bruksareal [%]	21,7	
Normalisert kuldebroverdi [W/m ² K]:	0,12	
Normalisert varmekapasitet [Wh/m ² K]	18	
Lekkasjetall (n50) [1/h]:	0,40	
Temperaturvirkningsgr. varmegjenvinner [%]:	85	

SIMIEN

Energimerke

Simuleringsnavn: Energimerke
Tid/dato simulering: 08:15 9/10-2013
Programversjon: 5.018
Brukernavn: Flerbruker
Firma: Rambøll Norge AS
Inndatafil: L:\...\Energiberegning regjeringskvartalet 20131009.smi
Prosjekt: H-blokka
Sone: Alle soner

Dokumentasjon av sentrale inndata (2)

Beskrivelse	Verdi	Dokumentasjon
Estimert virkningsgrad gjenvinner justert for frostsikring [%]:	85,0	
Spesifikk vifteeffekt (SFP) [kW/m ³ /s]:	1,50	
Luftmengde i driftstiden [m ³ /hm ²]	7,0	
Luftmengde utenfor driftstiden [m ³ /hm ²]	2,0	
Systemvirkningsgrad oppvarmingsanlegg:	0,88	
Installert effekt romoppv. og varmebatt. [W/m ²]:	80	
Settpunkttemperatur for romoppvarming [°C]	20,0	
Systemeffektfaktor kjøling:	2,50	
Settpunkttemperatur for romkjøling [°C]	22,0	
Installert effekt romkjøling og kjølebatt. [W/m ²]:	30	
Spesifikk pumpeeffekt romoppvarming [kW/(l/s)]:	0,00	
Spesifikk pumpeeffekt romkjøling [kW/(l/s)]:	0,00	
Spesifikk pumpeeffekt varmebatteri [kW/(l/s)]:	0,50	
Spesifikk pumpeeffekt kjølebatteri [kW/(l/s)]:	0,60	
Driftstid oppvarming (timer)	12,0	

Dokumentasjon av sentrale inndata (3)

Beskrivelse	Verdi	Dokumentasjon
Driftstid kjøling (timer)	24,0	
Driftstid ventilasjon (timer)	12,0	
Driftstid belysning (timer)	12,0	
Driftstid utstyr (timer)	12,0	
Oppholdstid personer (timer)	12,0	
Effektbehov belysning i driftstiden [W/m ²]	8,00	
Varmetilskudd belysning i driftstiden [W/m ²]	8,00	
Effektbehov utstyr i driftstiden [W/m ²]	11,00	
Varmetilskudd utstyr i driftstiden [W/m ²]	11,00	
Effektbehov varmtvann på driftsdager [W/m ²]	0,80	
Varmetilskudd varmtvann i driftstiden [W/m ²]	0,00	
Varmetilskudd personer i oppholdstiden [W/m ²]	4,00	
Total solfaktor for vindu og solskjerming:	0,25	
Gjennomsnittlig karmfaktor vinduer:	0,20	
Solskjermingsfaktor horisont/bygningsutspring:	1,00	

SIMIEN

Energimerke

Simuleringsnavn: Energimerke
Tid/dato simulering: 08:15 9/10-2013
Programversjon: 5.018
Brukernavn: Flerbruker
Firma: Rambøll Norge AS
Inndatafil: L:\...\Energiberegning regjeringskvartalet 20131009.smi
Prosjekt: H-blokka
Sone: Alle soner

Inndata bygning		Verdi
Beskrivelse		
Bygningskategori		Kontorbygg
Simuleringsansvarlig		AKEOSL
Kommentar		